Z.S. ARTIKOV

IQTISODIY INTEGRATSIYA

O‘QUV QO‘LLANMA

2025

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

SAMARQAND IQTISODIYOT VA SERVIS INSTITUTI

Samarqand iqtisodiyot va servis institutining
95 yilligiga bag‘ishlanadi

Z.S. ARTIKOV

IQTISODIY INTEGRATSIYA

O‘QUV QO‘LLANMA

Samarqand– 2025

UO‘K: 339.924(075)
A 80
KBK: 65.32 ya73

Z.S. Artikov

IQTISODIY INTEGRATSIYA *[Matn]:* ***o‘quv qo‘llanma*** */ Samarqand iqtisodiyot va servis instituti – Samarqand.: “STEP-SEL” MCHJ nashriyoti, 2025 - 188 bet.*

Mazkur o‘quv qo‘llanmaning asosiy maqsadi integratsion jarayonlarning va globallashuvning rivojlanishini o‘rganishdan iborat.

Jumladan, xalqaro iqtisodiy integratsiya hamda globalizatsiyaning yuzaga kelish sabablari, shart-sharoitlari va mohiyatini ochib berish, ularning nazariy asoslarini yoritish, xalqaro iqtisodiy integratsiyaning milliy va jahon iqtisodiyotiga ta’sirini ko‘rib chiqish, integratsion jarayonlarning zamonaviy xususiyatlari, shuningdek, dunyoning turli mintaqalarida integratsiyalar, savdo-iqtisodiy, valuta, bojxona va siyosiy birlashmalar qanday shakllanganligini tushuntirishdir.

O‘quv qo‘llanma tarkibi mantiqan uning maqsadidan kelib chiqqan holda shakllantirilgan.

O‘quv qo‘llanma bojxona uyushmalarini effektlar nazariyasi, savdo-iqtisodiy guruhlarga davlatlarni qo‘shilishining dinamik samarasi, integratsion jarayonlarning iqtisodiy o‘sishga ta’siri, xususiyatlari ochib berilgan bo‘lib, u 71010401 – Logistika magistratura ta’lim yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun o‘quv qo‘llanma sifatida tavsiya etiladi.

Taqrizchilar:
G.M. Shadiyeva – SamISI professori, i.f.d.
R.M.Gaybullayev - TDIU Samarqand filiali professori.

O‘quv qo‘llanma institut Kengashining 2024-yil 27-sentabrdagi 2-sonli majlisda muhokama qilingan va nashrga tavsiya etilgan. (Ro‘xatga olish raqami 187-27/09).

ISBN: 978-9910-587-16-0

© Z.S. Artikov, SamISI. 2025 y.
© “STEP-SEL” MChJ nashryoti. 2025 y.

KIRISH

Dunyoning turli mintaqalarida integratsiya savdo-iqtisodiy, valuta, bojxona va siyosiy birlashmalari sifatida shakllanmoqda. Bu obyektiv va tabiiy jarayon. Integratsiya jarayonlari sayyoramiz miqyosida chuqur- lashib, takomillashib kuchayib bormoqda. Integratsiya jarayonlari birinchi navbatda ko'plab xalqaro va nodavlat tashkilotlarning shakllanishida namoyon bo'ladi. Ushbu jarayon bir tomondan globallashuvning ta'sirida yuz berayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, mazkur voqelik bevosita global iqtisodiy o'zgarishlarni yuqori darajaga ko'tarmoqda. Bunday sharoitda har bir mamlakat o'z iqtisodiyotini milliy manfaatlarini ko'zlab va ayni bir paytda boshqa davlatlar bilan teng manfaatli hamkorlik asosida rivojlantirishi, integratsion guruhlarda faol ishtirokchi bo'lishi talab etiladi.

Integratsiya sharoitida mamlakatimizning integratsion uyushmalarda ishtiroki orqali milliy iqtisodiyotimizni rivojlantirish, barqaror va tez sur'atli iqtisodiy o'sishni ta'minlash hamda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yuzasidan qabul qilingan strategiyani amalga oshirish yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek yetuk mutaxassislarni talab etadi. Umuman, har bir davlatning rivojlanishi, eng avvalo, to'g'ri ishlab chiqilgan siyosat va uni amalga oshiruvchi kadrlar sifati bilan bog'liq. Shundan kelib chiqib, mazkur darslik jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarning xalqaro iqtisodiy integratsiya va globallashuv bo'yicha bilim va ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan.

Yuqoridagilardan xulosa qiladigan bo'lsak, jahondagi integratsiya jarayonlarini chuqur bilish zamonaviy davr talabidir. Integratsiya jarayonlarining mohiyatini tushunish xalqaro munosabatlar sohasidagi bo'lajak mutaxassislarga mamlakatimiz va umuman mintaqa uchun maqbul bo'lgan hamkorlik strategiyasini tanlashda munosib harakat qilish imkonini beradi.

O'quv qo'llanmaning asosiy maqsadi zamonaviy dunyodagi integratsion jarayonlarning va globallashuvning rivojlanishini o'rganishdan iborat.

JAHON IQTISODIYOTI VA SERVIS INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI
№ 3547

Jumladan, xalqaro iqtisodiy integratsiya hamda globalizatsiyaning yuzaga kelish sabablari, shart-sharoitlari va mohiyatini ochib berish, ularning nazariy asoslarini yoritish, xalqaro iqtisodiy integratsiyaning milliy va jahon iqtisodiyotiga ta'sirini ko'rib chiqish, integratsion jarayonlarning zamonaviy xususiyatlari, shuningdek, dunyoning turli mintaqalarida integratsiyalar, savdo-iqtisodiy, valuta, bojxona va siyosiy birlashmalar qanday shakllanganligini tushuntirishdir.

O'quv qo'llanma tarkibi mantiqan uning maqsadidan kelib chiqqan holda shakllantirilgan. O'quv qo'llanma to'qqizta bobdan iborat bo'lib, jumladan, birinchi "Iqtisodiy integratsiya" fani, jaxon iqtisodiyotida integratsiyani o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, jahon iqtisodiyotini yaxlitligiga, bozor va davlatlarni birlashishiga olib keladi. Ishlab chiqarishni integratsiyasi, globallashuv, halqaro iqtisodiy integratsiyani rivojlanish tarixi, integratsion jarayonlarni usullari va shakllari kabi xodisalar o'rganiladi.

O'quv qo'llanma to'qqizta bobdan iborat bo'lib, jumladan, birinchi bob iqtisodiy integratsiyani tadqiq qilishning nazariy asoslari bilan tanishiladi. Ikkinchi bob halqaro iqtisodiy integratsiyaning mohiyatiga bag'ishlangan bo'lib, uning paydo bo'lishi sabablari, mintaqaviy integratsiyasining asosiy bosqichlari va shakllariga bag'ishlangan. Uchinchi bob savdo-iqtisodiy uyushmalarga davlatlarni o'zaro a'zo bo'lishining natijalarini iqtisodiy tahlili haqida ma'lumot beradi. To'rtinchi bobda pul-valyuta integratsiyasining iqtisodiy asoslarini yoritib beradi. Beshinchi bobida Evropa Ittifoqi integratsiyasining xususiyatlari va uni tartibga solish mexanizmi haqida fikrlar bayon etiladi. Oltinchi bob Amerika kontinentlaridagi iqtisodiy integratsiyasini tasvirlaydi. Yettinchi bobda Osiyo-tinch okeani mintaqasidagi integratsion jarayonlar: ASEAN va ATES haqida so'z yuritiladi. SakkizinchibobAfrika kontinentlaridagi iqtisodiy integratsion jarayonlarga bag'ishlangan. To'qqizinchi bobda postsovet hududidagi integratsion jarayonlar ko'rib chiqiladi. Jumladan o'tish iqtisodiyoti sharoitida mustaqil davlatlar hamdo'stligi (MDH) vujudga kelishining asosiy jihatlari tushuntiriladi. Ushbu o'quv qo'llanma magistratura

talabalariga, iqtisodiyot sohasidagi professional faoliyatga tayyorlanayotganlarga mo‘ljallangan bo‘lib, iqtisodiy integratsiya nazariy jihatlarini o‘zlashtirishga yordam beradi, ushbu bilimlarni muvaffaqiyatli qo‘llash uchun zarur ko‘nikmalarni rivojlantirishga ham yordam beradi.

I BOB. IQTISODIY INTEGRATSIYANI TADQIQ QILISHNING NAZARIY ASOSLARI

1.1. Integratsiya maqsadlari va tamoyillari Integratsiya globallashuvning ajralmas qismi sifatida.

1.2. Iqtisodiy integratsiya mohiyati va unga ta'sir etuvchi omillar

1.3. Iqtisodiy integratsiya shakllanishi shart – sharoitlari va uning bosqichlari

1.4. Iqtisodiy integratsiyaning milliy iqtisodiyotlarga ta'siri

1.5. Jahon iqtisodiyotidagi asosiy integratsion guruhlar

Kalit so'zlar: Iqtisodiy integratsiya, Xalqaro iqtisodiy integratsiya, Integratsiya nazariyasi, Integratsiya maktablari, Xorijiy iqtisodiy konseptsiyalar, Integratsiya modeli, Mamlakatlararo hamkorlik, Xalqaro iqtisodiy tushunchalar, Iqtisodiy hamkorlik, Integratsiya kategoriyasi, Iqtisodiy strategiyalar, Global iqtisodiyot, Integratsion jarayonlar, Iqtisodiy tahlil

1.1. Integratsiya maqsadlari va tamoyillari. Integratsiya globallashuvning ajralmas qismi sifatida

Globallashuv XX-XXI asrlar boshidagi dunyo taraqqiyoti jarayonlarini tavsiflovchi asosiy tushuncha bo'ldi. Uning mohiyati odamlar va davlatlar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni kengaytirishdan iborat bo'lib, bu sayyora axborot makonini shakllantirishda, jahon bozori va ekologik muammolarni hal qilishda millatlararo va dinlararo o'zaro munosabatlar va ziddiyatlarni hal qilishda. Globallashuv ma'naviy va siyosiy standartlashuvga yo'l qo'ymasdan, madaniyatlarning o'zaro kirib borishi, tsivilizatsiyalarning o'zaro anglashuvi, xalqaro huquqning o'rnatilishi va shaxslarning shaxsiy huquqlariga rioya qilinishi uchun mo'ljallangan. Globallashuv insoniyat jamoalarining o'zaro bog'liqligi va integratsiyasini kuchaytirishning boshqa ko'plab jihatlarini o'z ichiga oladi: transmilliy tuzilmalar va xalqaro aloqalar ishtirokchilarining rolini oshirish - mintaqaviy va jamoat tashkilotlari, huquqiy normalarni

universallashtirish, ijtimoiy standartlar va boshqalar. XVF ta'rifiga ko'ra globallashuv tobora intensiv integratsiya hisoblanadi. . Keng ma'noda bu milliy iqtisodiyotlarning birlashishi natijasida yuzaga keladigan global tizimni anglatadi. Bunga kapitalning to'siqsiz harakati, tarif to'siqlarini pasaytirish va tovarlar, kapital, aloqa va axborot konvergentsiyasi harakatini erkinlashtirish asoslanishi kerak. Globallashuv jarayoni iqtisodiy chegaralarni yo'q qilinishiga, mintaqaviy birlashmalar doirasida mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajalarining yaqinlashishiga olib keladi. Globallashuv haqiqatida aynan moliyaviy va iqtisodiy mezonlar hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Mamlakat iqtisodiyoti qanchalik kuchli, barqaror va raqobatbardosh bo'lsa, globallashuv jarayonidagi ishtiroki shunchalik yaxlit bo'lsa, xalqaro hamjamiyatdagi mavqei shunchalik mustahkam bo'ladi. Yigirmanchi asrda milliy davlatning ahamiyati qayta baholandi. Jahon hamjamiyatining bir qismi bo'lgan mintaqaning modeli tobora ommalashib bormoqda. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, ma'lum bir mintaqaning integratsiyasi tendentsiyalari chuqurlashishi bilan uning ahamiyati va og'irligi oshishi mumkin. Xalqaro iqtisodiy integratsiya - bu qo'shni mamlakatlar iqtisodiyotini barqaror iqtisodiy aloqalar asosida yagona iqtisodiy kompleksga birlashtirish jarayoni; bu iqtisodiy sub'ektlarning iqtisodiy manfaatlari va xalqaro mehnat taqsimotiga asoslangan milliy iqtisodiy tizimlarning yaqinlashuvi, o'zaro moslashuvi jarayoni.

"Integratsiya" atamasi lotincha integratio - tiklash, to'ldirish, integer – butun so'zidan kelib chiqqan. Integratsiyaning umumiy ta'rifi o'zgarishi shakllantiriladi: integratsiya - bu yaxlit bir butunlikni tashkil etuvchi, lekin o'zligini saqlagan holda, bir qator davlatlar birlashib, yagona savo-iqtisodiylarichi etuchi, yagona savdo-iqtisodiylarchi milliy tayyor xoslik. Taniqli rus olimi V. G. Baranovskiy "alohida ajratilgan qismlarning bir butunga bog'lanish holatini, tuzilishini, bunday holatga olib boradigan jarayonni" integratsiyalashtirishni amalga oshirish orqali amalga oshirdi. Xalqaro xizmat tizimida integratsiya tizimli tabiatning ma'lum bir yaxlitligini yaratishni nazarda tutadi. Bajarilgan, "yaxlitlik"

tushunchasi "izchillik" tushunchasidan torroq. V.G.Baranovskiyning fikriga qarab, davlatlarning davlatlararo munosabatlarning u yoki bu kichik tizimlarda ishtirok etishi har qanday turdagi ham o‘zaro integratsiyasini ko‘rsatmaydi. Shu munosabat bilan u integratsiyalashgan uch mezonini ajratib ko‘rsatmalar: 1) davlatlar mavjud bo‘lgan aloqalar va aloqalarni ajratish, ajratish; 2) integratsiya jarayonlaridagi boshqarish, maqsadli to‘xtash va integratsiya majmuasida boshqarish mumkinligi; 3) yaxlit va qisman boshqarish elementlarining integral kompleksidagi nisbati. Integratsiya kontseptsiyasining tarifini ishlab chiqish funktsionalizm asoschisi T. Parson ham taklif qildi, u asosiy tarkibiy qismni o‘z ichiga oladi: integratsiya elementlarining ichki boshqaruvligi va ishlashini ta’minlash, integratsiya tarshiyo doimiy, unga tashkil etilgan, atrof-muhit. Zamonaviy ruslarning integratsiyani tushunishi mafkuraviy ta’sirga ega bo‘lmagan holda, o‘zgacha xususiyatga ega. Shunday qilib, iqtisodiy integratsiya iqtisodiy hayotni baynalmilallashtirish shakli, milliy iqtisodiyotlarni boshqarish va kelishilgan davlatlararo iqtisodiy siyosatni olib borish ob’ektiv jarayonini tavsiflaydi.

Integratsiyaning asosiy shartlari quyidagilardan iborat:
1. Integratsiyalashayotgan mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanish darajalarining o‘xshashligi. Iqtisodiy parametrlar mos kelmasa, imtiyozli bitimlar yoki alohida mamlakatlar o‘rtasida, yoki integratsiya birlashmasi va mamlakat o‘rtasida tuziladi. Ularga muvofiq, mamlakatlar bir-birlariga uchinchi mamlakatlarga qaraganda qulayroq davolanishadi. Imtiyozli kelishuvlar integratsiya jarayonining tayyorgarlik bosqichi sifatida qaraladi. Ushbu bitimlar kam rivojlangan mamlakat ko‘proq rivojlangan mamlakatlar bilan taqqoslanadigan iqtisodiy sharoit yaratmaguncha davom etadi.

2. Integratsiyalashgan mamlakatlarning hududiy yaqinligi, umumiy chegaralarning mavjudligi, hududiy yaxlitlikni va belgilangan chegaralarni tan olish. Ushbu omil transport xarajatlarini minimallashtirishga imkon beradi.

3. Namoyish effekti: integratsiyalashgan mamlakatlarda iqtisodiy o‘sishning tezlashishi kuzatilmoqda, aholi bandligi ko‘paymoqda, inflyatsiya pasayishi va boshqa ijobiy siljishlar kuzatilmoqda, bu boshqa mamlakatlarga ta’sirchan ta’sir ko‘rsatadi.

4. Siyosiy rejimlar integratsiyaning afzalliklarini tushunadilar, umumiy yo‘nalishni ishlab chiqishga intilishadi va integratsiya bosqichlarini belgilaydilar, shuningdek, ma’lum vakolatlarni millatlararo organlarga bosqichma-bosqich berilishini ta’minlaydilar. Bunday organlarning paydo bo‘lishi integratsiya rivojlanish bosqichlarining ko‘rsatkichidir. Integratsiya, o‘z navbatida, global va mintaqaviy bo‘lishi mumkin. Jahon miqyosidagi integratsiya jahon ishlab chiqarishi, jahon bozori va kommunikatsiyalarining rivojlanishiga asoslanadi. Xalqaro iqtisodiy integratsiya mamlakatlarga quyidagi afzalliklarga ega bo‘lishga imkon beradi: - bu mintaqa bo‘ylab moliyaviy, moddiy, ishchi kuchi, texnologiyalarga kengroq kirish imkoniyatini beradi, shuningdek butun integratsiya guruhining bozori kutilgan holda mahsulot ishlab chiqarishga imkon beradi; - mamlakatlar o‘rtasidagi iqtisodiy yaqinlashish integratsiyalashuvda ishtirok etuvchi mamlakatlar firmalariga imtiyozli sharoitlar yaratadi, ularni uchinchi mamlakatlar firmalarining raqobatidan himoya qiladi; - integratsiyalashgan mamlakatlarga keskin ijtimoiy muammolarni birgalikda hal qilishga imkon beradi; - xalqaro mehnat taqsimotini (MRI) chuqurlashtirish mahsulot tannarxini pasaytirishga yordam beradi va iqtisodiy samaradorlikni ta’minlaydi; - iqtisodiy makon kengaymoqda, integratsiyalashgan mamlakatlar korxonalari o‘rtasida raqobat kuchaymoqda, bu ularni rag‘batlantiradi va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga olib keladi; - o‘zaro savdoni rivojlantirish uchun yanada barqaror vaziyat yaratiladi, blok nomidan chiqadigan so‘zlar yanada og‘irroq va xalqaro savdo siyosati sohasida yaxshi natijalar beradi; - mamlakatlar milliy iqtisodiyotning afzalliklaridan savdo bozori ko‘lamini kengaytirish, o‘z ishlab chiqaruvchilarini qo‘llab-quvvatlash va davlatlararo savdo xarajatlarini kamaytirish uchun foydalanish imkoniyatiga ega; - kengaytirilgan iqtisodiy makon chet el

investitsiyalarini jalb qilish uchun sharoit yaratadi; - qulay tashqi siyosiy muhit yaratilmoqda, mamlakatlar o‘rtasidagi hamkorlik nafaqat iqtisodiy, balki siyosiy, madaniy va boshqa sohalarda kengaymoqda; - cheklash omili, "komplekslar" engib chiqiladi va mamlakat to‘la huquqli va xalqaro munosabatlarning qolgan barcha sub’ektlariga tenglashtiriladi.

Integratsiyalashgan mamlakatlarning hududiy yaqinligi, umumiy chegaralarning mavjudligi, hududiy yaxlitlikni va belgilangan chegaralarni tan olish. Ushbu omil transport xarajatlarini minimallashtirishga imkon beradi.

Namoyish effekti: integratsiyalashgan mamlakatlarda iqtisodiy o‘sishning tezlashishi kuzatilmoqda, aholi bandligi ko‘paymoqda, inflyatsiya pasayishi va boshqa ijobiy siljishlar kuzatilmoqda, bu boshqa mamlakatlarga o‘z ta’sirini ko‘rsatadi.

1.2.Iqtisodiy integratsiya mohiyati va unga ta’sir etuvchi omillar

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab yetakchi industrial mamlakatlarning tez iqtisodiy rivojlanishi va xalqaro transport hamda kommunikatsiya vositalarining takomillashishi natijasida tovarlar hamda xizmatlar almashinuvining qizg‘in rivojlanishi ro‘y berdi. Ishlab chiqarish omillari (kapital, ish kuchi va texnologiyalar) xalqaro harakatining turli shakllari vujudga kela boshladi, buning natijasida xorijga faqat tayyor mahsulot emas, balki uni ishlab chiqarish omillari ham ko‘chib o‘ta boshladi. Tovarning narxiga qo‘shilgan foyda endilikda faqat milliy chegaralar doirasidagina emas, balki xorijda ham yaratila boshlandi. Iqtisodiy integratsiya tovarlar va xizmatlar xalqaro savdosi hamda ishlab chiqarish omillari aylanishi rivojlanishning qonuniy natijasi bo‘ldi.

Iqtisodiy integratsiya-mamlakatlar o‘zaro iqtisodiy hamkorligining natijasi bo‘lib, u xo‘jalik mexanizmlarining yaqinlashuviga olib keladi va bu yaqinlashuv davlatlararo bitimlar shaklini oladi hamda tegishli davlatlararo organlar tomonidan tartibga solinadi.

Hozirgi vaqtda mutaxassislar orasida integratsiyalashuv jarayonlariga nisbatan yagona nuqtai nazar yo‘q. Iqtisodchilarning bir guruhi integratsiya jarayonida mamlakatlar o‘rtasida yangi tovar oqimlarini shakllantirish hisobiga "Resurslarning cheklanganligi" omilini bartaraf etishni eng muhim hol deb biladilar va bu alohida olingan bir mamlakat ichida bir-biriga o‘xshash qimmatroq tovarlar ishlab chiqarishni bartaraf etish yoki ilmiy-tadqiqot hamda tajriba-konstruktorlik ishlariga sarflanadigan vositalarni tejash imkonini beradigan texnologik o‘zaro almashuvlarni kengaytirishga imkon tug‘diradi deb hisoblaydilar.

Olimlarning boshqa guruhi ustunlik qiluvchi shart-sharoitlar sifatida tashqi iqtisodiy omillar, masalan, kollektiv mudofaa qobiliyatini oshirishni ilgari suradilar. Uchinchi guruh olimlar esa, integratsion guruhlar tuzilishi bu ularning a’zolariga ishlab chiqarishning birdek o‘sishi, ijtimoiy barqarorlik va shakliy maqsadlarga oson hamda tezroq erishish imkonini beradi deb hisoblashadi. Integratsiyaga nisbatan bu va boshqa nazariy yondashuvlarini umumlashtirib, shuni ta’kidlash joizki, integratsiya-mintaqaviy miqyosda sifat jihatidan yangi iqtisodiy muhitni shakllantirish yo‘li bilan milliy xo‘jalik komplekslarining yaqinlashuvi va bir-biriga kirib borishini ifodalaydi. Jahon iqtisodiyotida integratsiya jarayonlari har bir davlat uchun faqat "o‘z ishlab chiqarishiga" ega bo‘lish foyda bermaydigan bo‘lib qoladigan vaziyatni keltirib chiqaradi.

Ba’zi milliy iqtisodiyotlar o‘z iqtisodiy salohiyatlarini kuchaytirishga intilib, jahon xo‘jaligiga tobora ko‘proq qo‘shilib bormoqda. Jahon xo‘jaligi ishchi kuchining aylanishi, kadrlar tayyorlash, mutaxassislarni o‘zaro ayriboshlash o‘sib borgan sari baynalmilal tus olmoqda. Jahon xo‘jalik aloqalari shakllanishi va rivojlanishining istiqbollari xalqaro jahon xo‘jaligi rivojlanishining asosiy tendensiyasi sayyoramiz miqyosida tovarlar, kapitallar va xizmatlarning Yagona bozorini yaratishga, alohida mamlakatlarning iqtisodiy yaqinlashishi va yaxlit xalqaro xo‘jalik kompleksiga birlashishiga intilishda namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi. Bu esa xalqaro

iqtisodiy munosabatlarning boshqacha, ancha yuqori bosqichi hisoblanadi.

Integratsiyaviy tuzilmalarni ishlab chiqarishning integratsiyalashuvida erishilgan darajasiga qarab ajratish lozim. Bunda integratsiyalashuv ham rasmiy, ham real xususiyatga ega bo‘lishi mumkinligini hisobga olish kerak. Rasmiy integratsiyalashuv ishlab chiqarishni shunday xalqaro umumlashtirishdan iboratki, uning asosida mamlakatlar o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalar xalqaro mexnat taqsimoti asosida o‘rnatiladi. Real iqtisodiy integratsiya esa, ishlab chiqarishni shunday xalqaro umumlashtirishdan iboratki, bu umumlashtirish ishtirokchi davlatlar asosiy ijtimoiy- iqtisodiy o‘lchamlarining ma’lum paritetini nazarda tutadi.

Iqtisodiy integratsiya, o‘z navbatida, ishtirokchi mamlakatlarning asosiy ijtimoiy-iqtisodiy ko‘rsatkichlarini ko‘tarish uchun sharoit yaratadi. Iqtisodiy integratsiyaga olib keladigan jarayonlarni quyidagi o‘zaro bog‘langan zanjir ko‘rinishida ifodalash mumkin: ishlab chiqarish kuchlarini rivojlantirish, xalqaro mehnat taqsimoti, ishlab chiqarish va kapitalning integratsiyalashuvi, iqtisodiy integratsiya. Ma’lumki, ko‘plab milliy va xorijiy mamlakatlar iqtisodchilari asarlarida shu xolatlar ma’lum bo‘lmoqdaki, integratsion guruhda u yoki bu mamlakatning ishtirok etishining ijobiy yoki salbiy tomonlarini baholash murakkabligicha qolmoqda. Biroq, shu narsa ma’lumki, integratsiyadan ichki bozori kichik, resurslarga boy bo‘lmagan, jahon YAIMida kam ulushga ega bo‘lgan davlatlar ko‘proq samara oladi. Bunga ko‘ra iqtisodiy integratsiya bir qator ob’ektiv omillarga asoslangan bo‘lib, ular orasida quyidagilar muhim o‘rin tutadi:

1. Xo‘jalik hayoti baynalminallashuvining o‘sib borishi;
2. Xalqaro mehnat taqsimotining chuqurlashuvi;
3. O‘z xususiyatiga ko‘ra umumjahon ilmiy-texnika inqilobi;
4. Milliy iqtisodiyotlar ochiqligi darajasining oshishi;
5. Yangi savdo oqimlarning paydo bo‘lishi:
6. Integratsiyalashayotgan mamlakatlarda daromadlarning ortishi;

7. Integratsion birlashmaga a’zo mamlakatlarning uchinchi mamlakatlarga nisbatan iqtisodiy pozitsiyasining mustahkamlanishi;

8. Ishlab chiqarish xarajatlari, tovarlar va xizmatlar narxining pasayishi tufayli iqtisodiy farovonlikning o‘sishi;

9.Mintaqada siyosiy hamkorlikning rivojlanishi va integratsion birlashmaga a’zo mamlakatlarning uchinchi mamlakatlarga nisbatan siyosiy pozitsiyasining mustahkamlanishi;

Bu omillarning barchasi o‘zaro bog‘liqdir. Integratsiyalashuv-mamlakatlar o‘rtasidagi (avvalambor, xalqaro mehnat taqsimoti asosida) barqaror o‘zaro aloqalar rivojlanishi jarayoni va qayta ishlab chiqarishning milliy xo‘jalik doirasidan chetga chiqishidir.

1.3.Iqtisodiy integratsiya shakllanishining shart-sharoitlari va uning bosqichlari

Iqtisodiy integratsiya shakllanishining shart-sharoitlarini tahlil qilamiz. Ular quyidagilardir:

- Integratsiyalashayotgan mamlakatlar iqtisodiy rivojlanishi va bozor munosabatlaridagi yetukligi darajasining yaqinligi. Kamdan-kam istisnolardan tashqari, qolgan barcha hollarda davlatlararo integratsiya yo industrial mamlakatlar yoki rivojlanayotgan mamlakatlar orasida rivojlanadi. Hatto, sanoati rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar doirasida, tahminan bir xil iqtisodiy rivojlanish darajasidagi davlatlar o‘rtasida integratsion jarayonlar eng faol bo‘ladi.

- Integratsiyalashayotgan mamlakatlarning jo‘g‘rofiy yaqinligi, ko‘p hollarda umumiy chegara va tarixan shakllangan iqtisodiy aloqalarning mavjudligi. Dunyodagi integratsion birlashmalarning aksariyati jo‘g‘rofiy jihatdan bir-biriga yaqin joylashgan, transport aloqalariga ega bo‘lgan va ko‘pincha bir tilda gaplashadigan bir necha qo‘shni mamlakatlardan boshlangan edi.

- Rivojlanish, siyosiy hamkorlik va turli sohada mamlakatlar oldida turgan iqtisodiy va boshqa muammolarning umumiyligi. Iqtisodiy integratsiya integratsiyalashayotgan mamlakatlar oldida mavjud bo‘lgan aniq muammolar to‘plamini hal qilishga qaratiladi. Balki asosiy

muammosi-bozor iqtisodiyotining asoslarini yaratishga bo‘lgan mamlakatlar bozorining rivojlanganligi, umumiy valyutani joriy qilishni talab etadigan davlatlar bilan integratsiyalashuv mumkin emasligi yaqqol ayonligi bunga sababdir.

- Ustunlikni namoyish qilish samarasi. Integratsion birlashmalarni tuzgan davlatlarda odatda ijobiy iqtisodiy siljishlar (iqtisodiy o‘sish sur’atlarining tezlashuvi, inflyasiyaning pasayishi, ish bilan bandlikning o‘sishi) ro‘y beradi va bu shubhasiz o‘zgarishlarni kuzatib borayotgan boshqa mamlakatlarga ma’lum ruhiy ta’sir ko‘rsatadi

- "Domino samarasi". U yoki bu mintaqadagi mamlakatlarning ko‘pchiligi integratsion birlashmaga a’zo bo‘lgach, bu birlashma doirasidan chetda qolgan mamlakatlar, shubhasiz, ba’zi qiyinchiliklarga duch keladi. Bu qiyinchiliklar mazkur guruhga kiruvchi mamlakatlar iqtisodiy aloqalarining uzviyligi bilan bogliqdir. Bu ko‘pincha, hatto, integratsiya doirasidan tashqarida qolishdan qo‘rqib, integratsiya doirasidan chetdan qolgan mamlakatlar bilan savdoni qisqartirishga ham olib keladi.

Hozirgi kunda xalqaro iqtisodiyotda yuzaga kelayotgan va rivojlanayotgan ko‘plab integratsion birlashmalar aslida o‘z oldiga bir-biriga o‘xshash vazifalarni qo‘yadilar. Bular quyidagilardan iborat:

1. Keng ko‘lamli iqtisodiyot ustunliklaridan foydalanish. Keng ko‘lamli iqtisodiyot nazariyasi asosida bozorlar hajmini kengaytirish, transaksion xarajatlarni kamaytirish va boshqa bir qator afzalliklardan foydalanish. Bu, o‘z navbatida, katta hajmdagi bozorlarga katta ishtiyoq bilan kirib keladigan to‘g‘ridan-to‘g‘ri chet el investitsiyalarini jalb qilishga bevosita imkon beradi.

2. Qulay tashqi siyosiy muhitni yaratish. Ko‘plab integratsion birlashmalarning muhim maqsadi ularda ishtirok etuvchi davlatlarning siyosiy, harbiy, ijtimoiy, madaniy va boshqa noiqtisodiy sohalarda bir-birini tushunishi va hamkorligini mustahkamlashdir.

3. Savdo siyosatidagi vazifalarni hal qilish. Mintaqaviy integratsiya, ko‘pincha, GAATG‘BST doirasida ishtirok etayotgan mamlakatlarning muzokarasi nuqtai nazaridan olib qaraladi.

Mamlakatlar bloki nomidan kelishilgan holdagi bayonot ancha jiddiy hisoblanadi va savdo siyosati sohasida kutilgan natijalarni beradi.

4. Iqtisodiyotni tuzilmaviy qayta qurishga ko‘maklashish. O‘z qo‘shinlarini integratsiya jarayonlariga qo‘shar ekanlar rivojlanganroq davlatlar ham o‘sha mamlakatlardagi to‘laqonli va katta hajmli bozorlarni yaratish hamda ulardagi bozor islohotlarining ildiz otishidan manfaatdor bo‘ladi. Yevropa Ittifoqining u yoki bu shakliga qo‘shila turib, ko‘plab G‘arbiy Yevropa mamlakatlari shu maqsadlarni ko‘zlagan edi.

Milliy sanoatning yosh sohalarini qo‘llab-quvvatlash. Hatto, integratsion birlashmalar uchinchi mamlakatlarga nisbatan kamsituvchi choralarni nazarda tutmaganlarida ham, ular faoliyati uchun kengroq mintaqaviy bozor ochiladigan mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo‘llab-quvvatlash usuli sifatida qaraladi.

Tarixan integratsion jarayonlar bir nechta asosiy bosqichlar asosida rivojlanib keldi. Ularning har biri uning rivojlanishining ma’lum darajaga etganligini ifoda etadi. Integratsion guruhlar tipologiyasining asoslari ishtirokchi mamlakatlar milliy iqtisodiyotining makro va mikro darajada o‘zaro yaqinlashishi va bir-birini iqtisodiy jihatdan naqadar chuqur kirib borishini baholashda namoyon bo‘ladi.

Jahon xo‘jaligidagi integratsion jarayonlarni rivojlantirish bo‘yicha to‘plangan tajriba iqtisodiy integratsiyaning yuzaga kelishi va rivojlanishida besh bosqichdan o‘tish zarurligidan dalolat beradi

Birinchi bosqich -zamonaviy talqinda pereferensial savdo kelishuvlari. Erkin savdo hududlari iqtisodiy integratsiyaning boshlang‘ich bosqichi bo‘lib hisoblanadi. Erkin savdo hududlari amalda ikki va undan ortiq davlatlarning o‘zaro savdosida bojlar, litsenziyalar va kvotalarni muzlatish va asta sekinlik bilan bekor qilish to‘g‘risidagi bitimning imzolanishi natijasida yuzaga keladi.

Ikkinchi bosqich - ishtirokchi mamlakatlar o‘rtasida bojxona tariflari va boshqa cheklashlarni bekor qilib, erkin savdo hududlarini tashkil etish. Ishtirokchi mamlakatlar bu bosqichda o‘zaro savdo to‘siqlarini bekor qiladi, lekin uchinchi mamlakatlar bilan iqtisodiy

aloqalarda to‘la erkinlikni saqlab qoladilar (masalan, bojxona poshlinalarini yoxud boshqa cheklashlarni bekor qilish yoki yangiliklarni kiritish va savdo-iqtisodiy shartnomalar, bitimlar tuzish huquqlari). Buning oqibatida mamlakatlar o‘rtasida ularning chegaralarini kesib o‘tayotgan tovarlarning kelib chiqishini nazorat qiladigan va tegishlicha uchinchi mamlakatlardan imtiyozli ravishda tovarlarni olib kirishga to‘sqinlik qiladigan bojxona chegaralari hamda postlari saqlanib qoladi. Bunday erkin savdo hududlarga (zonalarga) 1960 yildan buyon mavjud bo‘lgan Yevropa erkin savdo uyushmasini misol qilib keltirish mumkin. Erkin savdo hududlarining ijobiy tomonlariga ishtirokchi mamlakatlar savdo siyosatida barqarorlikni o‘rnatilishini kiritish mumkin. Bunday hududlarga a’zo mamlakatlarni xalqaro iqtisodiy munosabatlarga jalb etish jarayonini tezlashtirishga yordam beradi, ular xalqaro mehnat taqsimotidan samarali foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Erkin savdo hududlarining salbiy tomonlariga keladigan bo‘lsak, ular ichki bozor raqobatining kuchayishi bilan belgilanadi, chunki bu milliy ishlab chiqaruvchilarga salbiy ta’sir etishi va bankrotlik xavfini kuchaytirishi mumkin. Bu bosqichda millatlararo tartibga soluvchi tashkilotlarni tashkil etish ko‘zda tutilmaydi. Bu esa o‘z navbatida birgalikda qarorlar qabul qilish jarayonlarini sekinlashtiradi.

Uchinchi bosqich - savdo va ishchi kuchi, kapital aylanishida Yagona tariflarni o‘rnatgan holda, bojxona ittifoqi tuzishdir. Integratsiyaning bu bosqichida davlatlar faqat o‘zaro to‘siqlarni bartaraf etibgina qolmay, balki tashqi savdo to‘siqlarining Yagona tizimini va uchinchi davlatlarga nisbatan bojxona poshlinalarining Yagona tizimini tashkil qiladilar. Ya’ni xuquqiy nuqtai nazardan Bojxona Ittifoqi (BI) ikki va undan ortiq davlatlar o‘rtasida o‘zaro va uchinchi mamlakatlarga nisbatan soddalashtirilgan soliq siyosatini o‘tkazilishini aks ettiradi, bu Yagona iqtisodiy makonni shakllantirish va ana shu makon doirasida har qanday bojxona chegaralarini bartaraf etishni anglatadi. Bunda ishtirokchi mamlakatlar chegaralari bilan belgilangan Yagona bojxona makoni vujudga keladi. Bunday tashkilotlar tuzilmalari qatoriga

Yevropa Ittifoqiga asos bo'lgan Yevropa iqtisodiy hamjamiyatini misol qilib kiritish mumkin.

To'rtinchi bosqich - real iqtisodiy integratsiyaning boshlang'ich fazasi-Iqtisodiy ittifoqning tashkil topishidir. Bu bosqichda davlatlar o'z milliy chegaralari orqali faqat tovarlar emas, balki barcha ishlab chiqarish omillari kapital, ishchi kuchi, texnologiya va ma'lumotlarni erkin harakati haqida kelishadilar. Natijada umumiy bozor makoni, umumiy bozor shakllanadi. Bojxona ittifoqini umumiy bozorga aylantirish jarayoni faqatgina savdoni emas, balki iqtisodiy siyosatning boshqa sohalarini ham qamrab oluvchi qonuniy me'yorlarni uyg'unlashtirish masalalarini ham hal etish bilan bog'liqdir. Shuning uchun ham ichki bojxona to'siqlari va boshqa cheklashlarni bartaraf etish orqali uchinchi mamlakatlar bilan savdoda umumiy tamoyillarni ishlab chiqish zarurki, buning natijasida milliy chegaralar orqali tovarlar, xizmatlar, kapital va ishchi kuchining har qanday to'siqlarsiz o'tishiga sharoit yaratiladi. Umumiy bozorni shakllantirishda jamoatchilik fondlarini yaratish zaruriyati tug'iladi. Bundan tashqari millatlararo muvofiqlashtiruvchi tashkilotlarning tuzilishi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Yevropa Ittifoqi tajribasidan ma'lumki, bunday tashkilotlarni tashkil etmasdan turib milliy qonunchilik me'yorlarini soddalashtirish va integratsion birlashma ishtirokchilarining umumiy qarorlarini bajarilishini nazorat qilish tizimini joriy etish mumkin emas. Bunda ishtirokchi mamlakatlar chegaralari bilan belgilangan Yagona bojxona makoni vujudga keladi.

Integratsiya jarayonlari shakllari va bosqichlari

	Integratsiya tiplari	Belgilari
1.	Pereferensial savdo kelishuvlari	O'zaro savdoda tariflar va boshqa to'siqlar olib tashlanadi. Uchinchi mamlakatlarga nisbatan milliy tariflar saqlanadi. Davlatlararo boshqaruv organlari tuzilmaydi.
2.	Erkin savdo zonalari	Bitim shakli. Bunda qatnashchilar bir-birlariga nisbatan bojxona tariflari va kvotalarini olib tashlash to'g'risida ahdlashadilar. Uchinchi mamlakatlarga

SAMARQAND IQTISODIYOT VA SERVIS INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI
№ 73547

		nisbatan har kimning o‘z siyosati mavjud bo‘ladi. Misol uchun: NAFTA, ANZSERTA. ilgarigi Yevropa iqtisodiy hamjamiyati
3.	Bojxona ittifoqi	Uchinchi mamlakatlarga nisbatan Yagona bojxona siyosati. Biroq bunda ham jiddiyroq ichki qarama-qarshiliklar paydo bo‘ladi. Yevropa iqtisodiy hamjamiyati buning misoli bo‘lishi mumkin
4.	Umumiy bozor	Ishtirokchi mamlakatlar o‘rtasida ishlab chiqarishning barcha harakati uchun to‘siqlarni to‘liq bartaraf etish. Iqtisodiy siyosatni to‘liq kelishish, iqtisodiy ko‘rsatkichlarni tenglashtirish kabi masalalar qal etish jarayonida turadi.
5.	To‘liq iqtisodiy integratsiya	Yagona iqtisodiy siyosat ia buning oqibati sifatida qonunchilik bazasini birxillashtirish. Shartlari: umumiy soliq tizimi; Yagona standartlarning mavjudligi; mehnat to‘g‘risidagi Yagona qonunlar va boshqalar
5.1	Iqtisodiy ittifoq	Yuqori iqtisodiy rivojlanish bosqichida paydo bo‘ladi. Iqtisodiy siyosat (hatto Yagona iqtisodiy siyosat) kelishiladi va shuning asosida barcha to‘siqlar olib tashlanadi. Davlatlararo (davlatlardan yuqori turuvchi) organlar tashkil etiladi. Barcha qatnashchi mamlakatlarda yirik iqtisodiy islohotlar amalga oshiriladi.
5.2	Valyuta ittifoqi	Iqtisodiy Ittifoq shakli va ayni bir uning yirik qismi. Quyidagilar valyuta ittifoqining xarakterli belgilari hisoblanadi: - Milliy valyutalarning kechishilgan (birgalikdagi) muomalasi; qatnashchi mamlakatlarning Markaziy banklari tomonidan maqsadga qaratilgan holda qo‘llab-quvvatlanadigan qatiy begilangan valyuta kurslarining o‘rnatish; ushbu xalqaro valyuta birligining emissiya markazi hisoblangan Yagona mintaqaviy bank shaklantirilishi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda valyuta ittifoqi deganda kliring bitimlari tushuniladi.

Bunday tashkilotlar tuzilmalari qatoriga Yevropa Ittifoqiga asos bo‘lgan Yevropa iqtisodiy hamjamiyatini misol qilib kiritish mumkin.

Beshinchi bosqich - Yagona iqtisodiy siyosat, umumiy valyuta va milliy darajadan ustun turuvchi tartibga solish tashkilotlariga ega to‘liq integratsiya. Integratsiyaning bu darajasiga erishish siyosiy-iqtisodiy ittifoq unga kirayotgan davlatlar integratsiyaning oldingi bosqichlarida erishilgan natijalarni hisobga olgan holda, uchinchi mamlakatlarga nisbatan birgalikda savdo, so‘ngra umuman, iqtisodiy siyosatni olib borish hamda iqtisodiyotni tartibga solish tizimini birhillashtirish haqida kelishuvlarni o‘z ichiga oladi. Integratsiyaning ushbu bosqichi qatnashuvchi mamlakatlarning tashqi siyosatini kelishilgan holda olib borilishini ko‘zda tutadi. Bu esa, o‘z navbatida har bir qatnashuvchi mamlakat va umuman, ittifoqning iqtisodiy rivojlanish manfaatlari yo‘lida bor imkoniyat va vositalarni o‘zaro manfaatli birlashtirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

1.4. Iqtisodiy integratsiyaning milliy iqtisodiyotlarga ta’siri

Yevropa hamjamiyati yuzaga kelgunga qadar iqtisodiyot fanida «iqtisodiy integratsiya» atamasi ma’lum emas edi. Biroq milliy davlatlar orasidagi «bozorlar integratsiyasi» va «siyosat integratsiyasi» kabi jarayonlar uzoq vaqtlardan beri mavjud. Yagona milliy bozorlar savdoning stixiyali rivojlanishi va mehnat taqsimoti natijasida shakllanib keldi. Bu jarayonlarning yuqori bosqichi sifatida birlashgan milliy iqtisodiyot komplekslarining yuzaga kelishi bo‘ldi. Yevropa integratsiyalashuvining yo‘li ham shu kabi bo‘ldi: Yagona ichki bozor yaratildi, Yevropa hamjamiyati bo‘ylab Yagona iqtisodiy qonunchilik tizimi va Yagona (yoki hech bo‘lmaganda uyg‘unlashgan) iqtisodiy siyosat olib borilib boshlandi. Biroq alohida olingan milliy davlatlar ichidagi birlashtiruvchi jarayonlar bilan davlatlararo birlashtiruvchi jarayonlar orasida jiddiy sifat jihatidan farqlar mavjud edi.

Faqatgina 50-yillarga kelibgina tadqiqotchilar jamoatchilik diqqat-e’tiborini erkin savdo zona va bojxona ittifoqlarini tashkil etish shubhasiz dunyo miqyosida erkin savdo paradigmasidan chekinish ekanligiga qarata boshlashdi.

Integratsiya - integratsion guruh ichida erkin savdoning maksimal rivojini, lekin shu bilan birga ushbu guruh va tashqi olam orasidagi proteksionizmning kuchayishini anglatadi. Shu sababli, hududiy integratsiyaning ratsionalligi yoki irratsionalligi masalasi, pirovard natijada, ikki o‘zaro qarama-qarshi samaralarning nisbatiga keltiriladi.

Bir tomondan, agarda erkin savdo zonasini yoki bojxona ittifoqini yaratilishi natijasida qimmat ichki ishlab chiqarishni arzonroq import bilan almashtirilsa, u holda «savdoni tashkil etish» (trade creation) ro‘y beradi. Boshqa tarafdan, agarda integratsiya natijasida uchinchi davlatlardan olinadigan arzon import, erkin savdo zonasi yoki bojxona ittifoqi bo‘yicha qo‘shni- davlatdan olinadigan qimmat import bilan almashtirilsa, u holda «savdoni chalg‘itish» (trade diversion) ro‘y beradi. Birinchi bor bu konsepsiya Dj.Viner va M.Bielar tomonidan 1950-yilda, ya’ni «oltilik»ning bojxona ittifoqi tuzishiga qadar, ilgari surilgan edi.

1.5. Jahon iqtisodiyotidagi asosiy integratsion guruhlar

Jahon iqtisodiyotidagi asosiy integratsion guruhlar xalqaro iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish, savdo va investitsiyalarni oshirish, iqtisodiy resurslarni samarali boshqarish maqsadida tashkil etilgan tashkilotlar va shartnomalardir. Ushbu integratsion guruhlar mintaqaviy va global miqyosda iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlaydi. Quyida eng muhim integratsion guruhlar haqida ma’lumot keltirilgan:

1. Yevropa Ittifoqi (European Union, EU)

- Tashkil etilgan yili: 1993 (Maastrixt shartnomasi asosida).
- A’zolar: 27 ta davlat (2023-yil holatiga ko‘ra).
- Maqsadi: Yevropa davlatlari o‘rtasida siyosiy va iqtisodiy integratsiyani rivojlantirish, umumiy bozor, yagona valyuta (Yevro) va qonunlar tizimini joriy etish.
- Asosiy xususiyatlari:
  - Erkin savdo va odamlar harakati.
  - Yagona valyuta (Yevro) tizimi.
  - Qonun chiqarish va boshqaruvda markazlashtirilgan tizim.

2. Shimoliy Amerika Erkin Savdo Kelişuvi (NAFTA) / USMCA

- Tashkil etilgan yili: 1994 (NAFTA), 2020-yilda USMCA bilan almashtirildi.
- A’zolar: AQSh, Kanada, Meksika.
- Maqsadi: Shimoliy Amerika davlatlari o‘rtasida savdo to‘siqlarini bartaraf etish, investitsiyalarni rag‘batlantirish va iqtisodiy o‘sishni ta’minlash.
- Asosiy xususiyatlari:
  - Tariflar va kvotalarni kamaytirish.
  - Avtomobil sanoati va qishloq xo‘jaligi bozorlarini liberallashtirish.

3. ASEAN (Janubi-Sharqiy Osiyo Davlatlari Assotsiatsiyasi)

- Tashkil etilgan yili: 1967.
- A’zolar: 10 ta davlat (Indoneziya, Tailand, Vyetnam, Singapur, Malayziya, Filippin, Myanma, Kambodja, Laos, Bruney).
- Maqsadi: Mintaqaviy iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish, siyosiy barqarorlik va madaniy almashinuvni ta’minlash.
- Asosiy xususiyatlari:
  - ASEAN Erkin Savdo Hududi (AFTA).
  - Mintaqaviy ishlab chiqarish va savdo tarmoqlarini rivojlantirish.

4. Afrika Ittifoqi (African Union, AU)

- Tashkil etilgan yili: 2002.
- A’zolar: 55 ta Afrika davlati.
- Maqsadi: Afrika qit’asida siyosiy va iqtisodiy integratsiyani rivojlantirish, tinchlik va barqarorlikni ta’minlash.
- Asosiy xususiyatlari:
  - Afrika Kontinental Erkin Savdo Hududi (AfCFTA) tashkil etish.
  - Infratuzilma loyihalari va qit’a bo‘ylab savdoni oshirish.

5. MERCOSUR (Janubiy Amerika Umumiy Bozori)

- Tashkil etilgan yili: 1991.
- A’zolar: Braziliya, Argentina, Paragvay, Urugvay (Venesuela 2016-yilda to‘xtatilgan).

- Maqsadi: Janubiy Amerika davlatlari o‘rtasida savdo va iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish.
- Asosiy xususiyatlari:
  - Tariflar va savdo cheklovlarini kamaytirish.
  - Mintaqaviy ishlab chiqarish tarmoqlarini mustahkamlash.

6. Yevroosiyo Iqtisodiy Ittifoqi (EAEU)

- Tashkil etilgan yili: 2015.
- A’zolar: Rossiya, Belarus, Qozog‘iston, Armaniston, Qirg‘iziston.
- Maqsadi: Post-sovet mintaqasida iqtisodiy integratsiyani rivojlantirish, umumiy bozor va yagona qonunlar tizimini joriy etish.
- Asosiy xususiyatlari:
  - Erkin savdo va investitsiyalar.
  - Yagona bozor va transport tizimlari.

7. Trans-Tinch okeani sherikligi (CPTPP)

- Tashkil etilgan yili: 2018.
- A’zolar: 11 ta davlat (Yaponiya, Kanada, Avstraliya, Meksika, Singapur, Vyetnam va boshqalar).
- Maqsadi: Tinch okeani mintaqasida erkin savdo va investitsiyalarni rivojlantirish.
- Asosiy xususiyatlari:
  - Tariflarni bartaraf etish.
  - Intellektual mulk va xizmatlar bozorini liberallashtirish.

8. APEC (Osiyo-Tinch okeani Iqtisodiy Hamkorligi)

- Tashkil etilgan yili: 1989.
- A’zolar: 21 ta davlat (AQSh, Xitoy, Yaponiya, Rossiya, Avstraliya, Janubiy Koreya va boshqalar).
- Maqsadi: Osiyo-Tinch okeani mintaqasida erkin savdo va investitsiyalarni rivojlantirish, iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish.
- Asosiy xususiyatlari:
  - Savdo va investitsiyalarni liberallashtirish.
  - Texnologiya va innovatsiyalarni rivojlantirish bo‘yicha hamkorlik.

9. BRICS

- Tashkil etilgan yili: 2009 (rasmiy uyushma sifatida).
- A'zolar: Braziliya, Rossiya, Hindiston, Xitoy, Janubiy Afrika.
- Maqsadi: Rivojlanayotgan yirik iqtisodiyotlarga ega davlatlar o'rtasida iqtisodiy va siyosiy hamkorlikni rivojlantirish.
- Asosiy xususiyatlari:
  - BRICS Banki tashkil etish (Yangi Taraqqiyot Banki).
  - Valyuta almashinuvini mustahkamlash.
  - Global iqtisodiy tizimda muvozanatni ta'minlash.

10. Erkin Savdo Kelişuvlari (FTAs)

- Misol: AQSh-Koreya FTA, Xitoy-Avstraliya FTA.
- Maqsadi: Ikki yoki undan ortiq davlatlar o'rtasida savdo to'siqlarini bartaraf etish, iqtisodiy aloqalarni mustahkamlash.
- Asosiy xususiyatlari:
  - Tariflar va kvotalarni kamaytirish.
  - Xizmatlar va investitsiyalar bozorini ochish.

Integratsion guruhlarning ahamiyati:

1. Savdo va investitsiyalarni oshirish: Erkin savdo shartnomalari va umumiy bozorlar savdo hajmini oshiradi.

2. Iqtisodiy barqarorlik: Integratsion guruhlar a'zo davlatlarning iqtisodiy barqarorligini ta'minlaydi.

3. Global raqobatbardoshlik: Kichik davlatlar yirik bozorlarda raqobat qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

4. Siyosiy hamkorlik: Iqtisodiy integratsiya siyosiy hamjihatlikni kuchaytiradi.

Ushbu integratsion guruhlar zamonaviy jahon iqtisodiyotida muhim rol o'ynaydi va ularning faoliyati global iqtisodiy o'zgarishlarning asosiy omillaridan biridir. Agar batafsil ma'lumot kerak bo'lsa, yana qo'shimcha manbalarni taqdim etishim mumkin.

Integratsion guruhlarning ijobiy va salbiy tomonlari:

Ijobiy tomonlari:

1. Iqtisodiy o'sish: Integratsion guruhlar a'zo davlatlarning YaIM o'sishiga yordam beradi.

2. Ish o‘rinlari: Yangi bozorlar va investitsiyalar ish o‘rinlarini ko‘paytiradi.

3. Texnologiya almashinuvi: A’zo davlatlar o‘rtasida texnologiya va bilim almashinuvi tezlashadi.

4. Siyosiy barqarorlik: Iqtisodiy hamkorlik siyosiy munosabatlarni yaxshilaydi.

Salbiy tomonlari:

1. Milliy suverenitetning pasayishi: Ba’zi hollarda milliy qonunlar va qarorlar integratsion guruhlar qarorlariga bo‘ysunishi mumkin.

2. Iqtisodiy nomutanosiblik: Kuchli iqtisodiyotga ega davlatlar zaifroq davlatlarni iqtisodiy jihatdan qo‘lga kiritishi mumkin.

3. Mahalliy ishlab chiqaruvchilarga zarar: Erkin savdo mahalliy korxonalar uchun raqobatni kuchaytirishi mumkin.

Integratsion guruhlarning kelajagi:

1. Raqamli iqtisodiyot: Integratsion guruhlar raqamli texnologiyalar va elektron savdoni rivojlantirishga e’tibor qaratmoqda.

2. Yashil iqtisodiyot: Atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanish integratsion guruhlarning yangi maqsadlaridan biridir.

3. Globalizatsiya va proteksionizm: Integratsion guruhlar globalizatsiya va proteksionizm o‘rtasidagi muvozanatni saqlashga harakat qilmoqda.

Xulosa qilib aytganda jahon iqtisodiyotidagi integratsion guruhlar zamonaviy global iqtisodiyotning asosiy tarkibiy qismidir. Ular savdo, investitsiyalar, texnologiya va siyosiy hamkorlikni rivojlantirish orqali a’zo davlatlarning farovonligini oshirishga xizmat qiladi. Biroq, ularning faoliyati milliy iqtisodiyotlar va global muvozanat uchun ba’zi qiyinchiliklar ham keltirib chiqaradi. Kelajakda integratsion guruhlarning roli yanada kuchayib, ular yangi global muammolarga yechim topishda muhim rol o‘ynashi kutilmoqda.

Nazorat uchun savollar

1. Integratsiyaning maqsadlari qanday? Integratsiyaning globallashuv jarayonidagi ahamiyati nimada?

2. Globallashuv va integratsiya o‘rtasidagi bog‘liqlik qanday? Globallashuv integratsiyaga qanday ta’sir ko‘rsatadi?

3. Integratsiyaning asosiy tamoyillari nima? Ular qanday integratsion jarayonlarni ko‘rsatadi?

4. Iqtisodiy integratsiyaning asosiy muhiyatini qanday tasavvur qilish mumkin? U qanday mexanizmlar orqali amalga oshiriladi?

5. Iqtisodiy integratsiyaga ta’sir etuvchi asosiy omillar nima? Ular integratsiya jarayonini qanday rag‘batlantiradi yoki to‘sadi?

6. Mahalliy va global omillar integratsiya jarayoniga qanday ta’sir ko‘rsatadi?

7. Iqtisodiy integratsiyaning shakllanishi uchun qanday shartlar zarur? Ular qanday tashqi va ichki omillarni o‘z ichiga oladi?

8. Iqtisodiy integratsiyaning asosiy bosqichlari qanday? Har bir bosqichda qanday o‘zgarishlar sodir bo‘ladi?

9. Iqtisodiy integratsiya milliy iqtisodiyotlarga qanday ta’sir ko‘rsatadi? Bu ta’sir qanday pozitiv va negativ natijalarga olib kelishi mumkin?

10. Iqtisodiy integratsiyaning milliy iqtisodiyotlar uchun yaratilayotgan imkoniyatlar va xavf-xatarlar qanday?

11. Jahon iqtisodiyotidagi asosiy integratsion guruhlar qanday? Ularning iqtisodiy integratsiyadagi roli qanday?

12. Integratsion guruhlar o‘rtasidagi farqlar va umumiyliklar qanday? Ularning iqtisodiy integratsiyaga ta’siri qanday?

II BOB. HALQARO IQTISODIY INTEGRATSIYANING MOHIYATI

2.1.Xalqaro iqtisodiy integratsiyaning mohiyati.

2.2.Xalqaro iqtisodiy integratsiyaning asosiy shakllari va darajasi.

2.3. Xalqaro iqtisodiy integratsiyaning samaradorlik ko‘rsatkichlari.

Kalit so‘zlar: Xalqaro iqtisodiy integratsiya, Integratsiya mohiyati,nbMintaqaviy integratsiya, Integratsiyaning sabablari, Integratsiya bosqichlari, Integratsiya shakllari, Xalqaro hamkorlik, Iqtisodiy o‘zgarishlar, Global integratsiya, Integratsion model, Mintaqaviy iqtisodiyot, Integratsiya strategiyalari, Xalqaro iqtisodiy siyosat, Iqtisodiy rivojlanish.

2.1. Xalqaro iqtisodiy integratsiyaning mohiyati

Zamonaviy jahon iqtisodiyoti rivojlanishida ikkita bir-biriga parallel va o‘zaro bog‘liq jarayonlar, ya’ni bir tomondan, mintaqaviy iqtisodiy integratsiya va ikkinchi tomondan, Mintaqaviylashuv chuqurlashib borilayotganligi yaqqol kuzatilmoqda. Boshqacha aytganda, minta- qaviylashuv va Mintaqaviylashuv dunyo mamlakatlarini rivojlantirishning asosiy jarayoni hisoblanmoqda. Xalqaro iqtisodiy integratsiya fenomeni ikki iqtisodiy tendensiya-mintaqaviylashuv va Mintaqaviylashuvning o‘zaro ta’siri sifatida taqdim etilmoqda.

Jahon integratsiyasi tarixi dastlabki davlatlar tashkil topgan davrlarga borib taqaladi va chuqur ildizga ega. Ko‘p asrlar davomida dunyo mamlakatlari va xalqlarini bir-biriga bosqichma-bosqich yaqinlashishi jarayoni kuzatiladi. Bugungi kunda ushbu jarayon umumiy olganda sezilarli ravishda tezlashdi va barcha sohalarga tegishli bo‘lmoqda. Zamonaviy xalqaro iqtisodiy munosabatlar va huquq doktrinasidan kelib chiqsak, mintaqaviy iqtisodiy integratsiya XX asrning ikkinchi yarmidan boshlanib, ayni paytda deyarli butun dunyo mamlakatlarida rivojlanib bormoqda. Ilk ko‘rinishi iqtisodiy

sohani tashkil etgan integratsiya bugunga kelib bir qator sohalarni qamrab oldi

va bevosita Mintaqaviylashuvni rivojlanishiga olib keldi. Globalizatsiya dunyo davlatlari va barcha jamiyatlarning o‘zaro munosabatlari yangi fazasini va umumiyligini ifoda etadi.

Dunyoda 150 dan ortiq mintaqaviy savdo-iqtisodiy ittifoqlar mavjud (ularning aksariyati 1990-yillarning ikkinchi yarmida yoki undan keyin tuzilgan), ular iqtisodiyotni birlashtirish darajasi, ushbu guruhga kiritilgan davlatlar soni, integratsiya usullari, ishtirokchilarning birgalikdagi faoliyati yo‘nalishlari bo‘yicha farqlanadi. Jahon savdosi umumiy hajmining kamida 2/3 qismi mintaqalararo savdo-iqtisodiy aloqalar hissasiga to‘g‘ri keladi. Hammamizga ma’lumki jahon iqtisodiyoti taraqqiyotida ikkita bir-biriga chambarchas bog‘liq jarayon ko‘zga tashlanmoqda: bir tomondan, mintaqaviy iqtisodiy integratsiya, ikkinchi tomondan esa Mintaqaviylashuv jarayoni tobora chuqurlashmoqda. Boshqacha aytganda, mintaqaviylashuv hozirgi kunda dunyo mamlakatlarining rivojlanishining asosiy omillari sifatida qaralmoqda. Xalqaro iqtisodiy integratsiya hodisasi mintaqaviylashuv va Mintaqaviylashuv o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir natijasi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Jahon integratsiyasi tarixi qadim zamonlarga borib taqalib, o‘sha davr davlatlarining shakllanishi bilan bog‘liq. Ko‘p asrlar davomida dunyo mamlakatlari va xalqlari o‘rtasidagi yaqinlashish jarayonlari asta-sekin rivojlanib kelgan. Bugungi kunda bu jarayon sezilarli darajada tezlashgan bo‘lib, turli sohalarga ta’sir ko‘rsatmoqda. Zamonaviy xalqaro iqtisodiy munosabatlar va huquqiy me’yorlarga asoslanib aytilsa, mintaqaviy iqtisodiy integratsiya XX asrning ikkinchi yarmida boshlangan va bugungi kunda deyarli barcha mamlakatlarda davom etmoqda. Ilk bor iqtisodiy sohada boshlangan integratsiya jarayonlari bugunga kelib boshqa ko‘plab sohalarni ham qamrab olgan va natijada Mintaqaviylashuv jarayonini jadallashtirgan. Mintaqaviylashuv esa dunyo davlatlari va jamiyatlari o‘rtasidagi munosabatlarning yangi bosqichini va umumiy ko‘rinishini aks ettiradi. Hozirda dunyoda 150

dan ortiq mintaqaviy savdo-iqtisodiy ittifoqlar mavjud bo‘lib, ularning aksariyati 1990-yillarning ikkinchi yarmidan keyin tashkil etilgan. Ushbu ittifoqlar iqtisodiy birlashish darajasi, ularga a’zo davlatlar soni, integratsiya usullari va ishtirokchilarning umumiy faoliyat yo‘nalishlariga qarab farqlanadi. Bugungi kunda jahon savdo hajmining kamida uchdan ikki qismi mintaqalararo savdo-iqtisodiy aloqalar ulushiga to‘g‘ri keladi[11].

2.1-jadval[2]

Asosiy mintaqaviy (xalqaro) iqtisodiy integratsion tashkilotlar

Integratsion tashkilotlar	**Ishtirokchilar**	**Integratsiya-lashuv darajasi**
Yevropa Ittifoqi-YEVROPA ITTIFOQI (1992) (European Union-EU)	Avstriya, Belgiya Bolgariya, Xorvatiya, Kipr, Chexiya, Daniya, Estoniya, Finlandiya, Fransiya, Germaniya, Gretsiya, Vengriya, Irlandiya, Italiya, Latviya, Litva, Luksemburg, Malta, Hollandiya, Polsha, Portugaliya, Ruminiya, Slovakiya, Sloveniya, Ispaniya, Shvesiya, (Buyuk Britaniya-2020-yil chiqib ketgan)	Iqtisodiy ittifoq
Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi – MDH (1991) (The Commonwealth of Independent States (CIS))	Armaniston, Ozarbayjon, Belarus, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Moldova, Rossiya, Tojikiston, O‘zbekiston, (Ukraina-2018-yilgacha). Gruziya-2009-yilgacha)	Iqtisodiy ittifoq
Janubiy Osiyo mintaqaviy hamkorlik assotsiatsiyasi – (1985)(South Asian Association for Regional Cooperation – (SAARC))	Bangladesh, Butan, Hindiston, Maldiv, Nepal, Pokiston, Shri-Lanka	Iqtisodiy ittifoq
Integratsion tashkilotlar	**Ishtirokchilar**	**Integratsiya-lashuv darajasi**
Arab Mag‘rib Ittifoqi (1989) (The Arab Maghreb Union (AMU))	Jazoir, Liviya, Mavritaniya, Marokash, Tunis	Iqtisodiy ittifoq

[1] В. Л. Хейфец. Международная интеграция: учеб. пособие. СПб.: ГУАП, 2022. – стр.5

[2] F.A. Abduraxmonov. Integratsiya va iqtisodiy globallashuv. (Darslik). – T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2024, 236 bet

G‘arbiy Afrika mamlakatlarining iqtisodiy hamjamiyati – (1975) (Economic Community of West African States – (ECOWAS))	Benin, Burkina-Faso, Gambiya, Gana, Gvineya, Gvineya-Bisau, Kabo-Verde, Kot-d’Ivuar, Liberiya, Mali, Niger, Nigeriya, Senegal, Serra-Leone, Togo	Iqtisodiy ittifoq
Janubiy Tinch okeani mintaqaviy savdo-iqtisodiy hamkorlik ittifoqi(1981) (South Pacific Regional (Trade and Economic Cooperation Agreement – (Sparteca))	Avstraliya, Vanuatu, Kiribati, Marshall Orollari, Mikroneziya Federatsiyasi, Nauru, Niue, Yangi Zelandiya, Kuk Orollari, Palau, Papua-Yangi Gvineya, Samoa, Solomon orollari, Tonga, Tuvalu, Fiji	Savdo bitimi
Shimoliy Amerika erkin savdo shartnomasi-(1994) (North American Free Trade Agreement (NAFTA)) (The United States-Mexico-Canada Agreement (USMCA)) (2020)	AQSH, Kanada, Meksika	Erkin savdo hududi
Osiyo-Tinch okeani iqtisodiy hamkorlik tashkiloti (1984) (Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC))	Avstraliya, Bruney, Vetnam, Hongkong, Indoneziya, Kanada, Xitoy, Koreya Respublikasi, Malayziya, Meksika, Yangi Zelandiya, Papua-Yangi Gvineya, Peru, Rossiya Federatsiyasi, Singapur, AQSH, Tayvan, Tailand, Filippin, Chili, Yaponiya	Erkin savdo hududi
ASEAN Janubiy-Sharqiy Osiyo davlatlari uyushmasi – (1967) (Association of Southeast Asian Nations-(ASEAN))	Bruney, Burma, Kambodja, Indoneziya, Laos, Malayziya, Filippin, Singapur, Tailand, Vetnam	Erkin savdo hududi
Integratsion tashkilotlar	**Ishtirokchilar**	**Integratsiya-lashuv darajasi**
Lotin Amerikasi integratsiya uyushmasi (1980) Latin American Integration Association – LAIA	Argentina, Boliviya, Venesuela, Braziliya, Kolumbiya, Kuba, Meksika, Paragvay, Peru, Chili, Urugvay, Ekvador	Erkin savdo hududi

Janubiy Konusning umumiy bozori (1991) MERKOSUR (MERCOSUR) ispancha Mercado Común del Sur (Southern Common Market)	Argentina, Braziliya, Venesuela, Paragvay, Urugvay	Umumiy bozor
Markaziy Amerika umumiy bozori (1960) (Central American Common Market – (CACM))	Kosta-Rika, Salvador, Gvatemala, Gonduras, Nikaragua	Umumiy bozor
And umumiy bozori (And Millatlar Hamdo‘stligi, And guruhi) (1969) Andean Community	Boliviya, Kolumbiya, Peru, Ekvador	Umumiy bozor
Karib dengizi hamjamiyati va Karib dengizi umumiy bozori (1973) (Caribbean Community and Common Market – (CARICOM))	Antigua i Barbuda, Bagama orollari, Barbados, Beliz, Dominika, Grenada, Gayana, Gaiti, Montserrat (Brit.), Sent-Kits va Nevis, Sent-Lyusiya, Sent -Vinsent va Grenadin, Surinam, Trinidad va Tobago, Yamayka	Umumiy bozor
Sharqiy va Janubiy Afrika uchun umumiy bozor (1993) (Common Market for Eastern and Southern Africa – (COMESA))	Burundi, Komor orollari, Kongo demokratik respublikasi, Jibuti, Misr, Keniya, Liviya, Mavrikiy, Madagaskar, Malavi, Ruanda, Svazilend, Seyshel orollari, Sudan, Uganda, Zambiya, Zimbabve, Eritreya, Efiopiya	Umumiy bozor

Manba: Muallif tomonidan tuzildi.

Mintaqaviy iqtisodiy integratsiya ba’zi olimlar tomonidan bir-birini to‘ldiruvchi, ayrim hollarda esa qarama-qarshi tushunchalar sifatida talqin qilinadi. Shunga qaramay, Mintaqaviylashuv va mintaqaviylashuv tendensiyalari sayyoramizning turli hududlarida birgalikda muvaffaqiyatli amal qilmoqda. Xalqaro iqtisodiy integratsiya esa Mintaqaviylashuvdan farqli o‘laroq, asosan mintaqaviy miqyosda kechadi. Shu bilan birga, mintaqaviy integratsiya baynalmilallashuv va Mintaqaviylashuv tushunchalari bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, mamlakatlar

va jamiyatlar o‘rtasidagi iqtisodiy, siyosiy, madaniy, hamda harbiy aloqalarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Mintaqaviy iqtisodiy integratsiyaning kuchayishi, uning jahon iqtisodiyotidagi ahamiyati ortishi va siyosiy rolining oshishi bilan bu jarayon xalqaro iqtisodiy integratsiya deb nomlana boshladi. Uning geografik tarqalishi keng bo‘lgani uchun u global siyosiy hodisaga aylandi.

Hozirda olimlar o‘rtasida mintaqaviy va xalqaro iqtisodiy integratsiya jarayonlari hamda Mintaqaviylashuvga oid yagona fikr mavjud emas. Lekin so‘nggi o‘n yilliklar davomida mintaqaviy iqtisodiy integratsiya va Mintaqaviylashuvni nazariy va amaliy jihatdan o‘rganish bo‘yicha ko‘plab ilmiy izlanishlar olib borildi. Xalqaro iqtisodiy integratsiya va Mintaqaviylashuvning mazmuni, mohiyati, ahamiyati va rivojlanish xususiyatlarini yoritishda mavjud nazariy asoslardan ba’zi birlarini tahlil qilish zarur.

"Integratsiya" tushunchasi ilk bor XX asrning 1930-yillarida nemis olimlari H. Kelzen, D. Shindler va R. Shmedlar tomonidan ijtimoiy munosabatlar tahlili doirasida kiritilgan. Ular integratsiyani davlatlar yoki xalqlar o‘rtasidagi ijtimoiy-siyosiy birlashuv sifatida ko‘rib chiqqanlar. O‘sha davrda milliy miqyosda emas, balki global miqyosda integratsiya haqida so‘z yuritilgan, chunki xalqaro iqtisodiy munosabatlar sohasida bu g‘oyalarni amalga oshirish uchun hali zarur sharoitlar mavjud emas edi.

Bu g‘oyalar nemis huquqshunosi Karl Shmit (1888-1985) tomonidan rivojlantirilib, uning nazariyasida davlatning iqtisodiy rivojlanishi hududning kengayishi va o‘sishiga olib kelishini ta’kidlagan. Bu jarayon anneksiya yoki harbiy bosqinchilikdan emas, balki bir nechta davlat yoki xalqlarning yagona diniy yoki ijtimoiy-madaniy shakllarni qabul qilishi orqali amalga oshadi.

Xalqaro iqtisodiy integratsiyaning ta’rif va tasniflari Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda, G‘arbiy Yevropa davlatlari iqtisodiy integratsiyasining amaliyoti asosida rivojlandi. Bu davrda shakllangan ta’riflar asosan neoliberalizm g‘oyalariga asoslangan. Amerikalik olim B. Balass iqtisodiy integratsiyani "jarayon va holat" sifatida ta’riflaydi.

Jarayon sifatida bu turli millatlarga mansub iqtisodiy subyektlar o‘rtasida diskriminatsiyani bartaraf etishga qaratilgan chora-tadbirlardir. Holat esa mamlakatlar o‘rtasida diskriminatsiyaning mavjud emasligi bilan tavsiflanadi.

Neoliberal yo‘nalishda tadqiqot olib borgan olimlar A. Predol va V. Repke integratsiyani bir nechta mamlakatlarni o‘z ichiga oluvchi geoiqtisodiy makon yaratish jarayoni sifatida izohlaganlar. Bunday maqsadga erishish uchun ular tashqi savdo va moliya-valyuta sohalarini davlat nazoratidan chiqarish zarurligini ta’kidlagan. Ularning nuqtai nazariga ko‘ra, integratsiya muammolarini hal qilish mamlakatlar bozorlarini tashqi iqtisodiy faoliyatni liberallashtirish orqali birlashtirishda yotadi. Shu tariqa, integratsiya nazariyasi iqtisodiy negizda shakllangan. A’zo davlatlar o‘rtasidagi savdo aylanmasiga alohida e’tibor qaratilgan bo‘lib, bu ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, aholi farovonligini yaxshilash va integratsiya doirasida ishlab chiqarilgan mahsulotlarning raqobatbardoshligini kuchaytirishga xizmat qilishi asoslab berilgan.

Ilmiy adabiyotlarda iqtisodiy integratsiya turli darajadagi iqtisodiy subyektlarning, ya’ni xalqaro, mintaqaviy va mikro darajada (alohida korxonalar o‘rtasida) birlashishi va o‘zaro ta’sir jarayoni sifatida tushuntiriladi. Rus olimi O. N. Misko mintaqaviy (xalqaro) iqtisodiy integratsiyani nazariy jihatdan uch davrga ajratadi[3]: 1) 1957-60-yillar; 2) 1960-1980-yillar; 3) 1990-yildan hozirgacha. Ushbu davrlashtirish Misko tomonidan mintaqaviy iqtisodiy integratsiya jarayonlarining xususiyatlari asosida belgilangan. Hozirgi vaqtda integratsiya jarayonlari tadqiqotlarining predmeti va obyekti kengaygan bo‘lib, bu Mintaqaviylashuv sharoitida integratsiyaning yangi motivlari, zamonaviy mexanizmlari va oqibatlarining o‘zgarishi bilan bog‘liqdir.

Gollandiyalik iqtisodchi Yan Tinbergen integratsiyaning ikki turini ajratib ko‘rsatgan: birinchisi, bojxona, soliqlar va cheklovchi qonunchilikni bekor qilishni nazarda tutuvchi "salbiy" integratsiya,

[3] О.Н. Мисько. Международная экономическая интеграция. – СПб: Университет ИТМО, 2015. – стр.174

ikkinchisi esa millatlararo organlar va integratsiya ittifoqlarini shakllantirishga yo‘naltirilgan "ijobiy" integratsiyadir[4].

Markaziy Osiyo olimlari mintaqaviy integratsiya va Mintaqaviylashuv masalalarini keng miqyosda o‘rganib kelmoqda. Qozoq olimi K.G. Sheryazdanovning ta’rifiga ko‘ra, xalqaro iqtisodiy integratsiya – qo‘shni davlatlarning iqtisodiyotini barqaror iqtisodiy aloqalar asosida yagona xo‘jalik tizimiga birlashtirish jarayoni bo‘lib, bu jarayon milliy xo‘jalik tizimlarining yaqinlashuvi va o‘zaro moslashuvini anglatadi[5]. Integratsiya xalqaro mehnat taqsimoti hamda iqtisodiy subyektlarning manfaatlariga tayanadi. Shuningdek, integratsiya – bu tizimning harakati va rivojlanish jarayoni bo‘lib, unda ishtirokchilarning aloqalari kuchayib, mustaqillik darajasi kamayadi. "Integratsiya" so‘zi lotin tilidan kelib chiqqan bo‘lib, "integratio" – birlashish, kengayish, "integer" – yaxlit, yagona ma’nolarini anglatadi va qismlarning o‘z xususiyatlarini saqlab qolgan holda yagona butunga birlashishini nazarda tutadi.

Mamlakatimiz olimlari N.S. Ismailova va U.U. Shagazatovlar xalqaro iqtisodiy integratsiyani mamlakatlar o‘rtasidagi iqtisodiy hamkorlik natijasi sifatida talqin qilib, bu jarayon xo‘jalik mexanizmlarining yaqinlashuviga olib keladi va davlatlararo bitimlar hamda tegishli davlat organlari tomonidan tartibga solinadi, deb ta’kidlashgan[6].

Respublikamiz olimlaridan A.M. Alimovning fikriga ko‘ra, mintaqaviy iqtisodiy integratsiya – bu bir nechta mamlakatlarning mintaqaviy darajadagi qo‘shma faoliyati bo‘lib, ular o‘z iqtisodiyotlarini yagona mintaqaviy xo‘jalik tizimiga birlashtirishga olib keladi[7].

---

[4] Tinbergen, J. International Economic Integration. /J. Tinbergen. - Amsterdam: Elsevier, 1954. - p.78.

[5] Шерьязданова К. Г.Современные интеграционные процессы: учебное пособие. Астана: Академия гос. упр. при Президенте РК, 2010, стр. 10

[6] Исмаилова Н.С., Шагазатов У.У. Жаҳон иқтисодиёти ва халқаро иқтисодий муносабатлар. Дарслик -Т.: Иқтисодиёт нашриёти, 2019. 164 б.

[7] A.M. Алимов. “Globallashuv va mintaqaviy iqtisodiy integratsiya jarayonlari”. -T.: Toshkent davlat sharqshunoslik instituti nashriyoti, 2016. 96 bet

Hozirgi zamon holatidan kelib chiqib aytadigan bo‘lsak, bugungi kunda jahon iqtisodiyoti tobora ko‘proq yagona tizimga aylanishi va Mintaqaviylashuv jarayonlari kuchayib bormoqda. Bu jarayon mamlakatlar o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalarning kengayishi, savdoning erkinlashtirilishi, zamonaviy aloqa va axborot texnologiyalarining yaratilishi hamda umumiy texnik standartlar va me’yorlarning joriy etilishi bilan bog‘liqdir. Ushbu o‘zgarishlar transmilliy korporatsiyalar (TMK) faoliyati orqali ayniqsa yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Shu bilan birga, mintaqaviy darajada mamlakatlar o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalar chuqurlashib, jahon iqtisodiyotida nisbatan mustaqil markazlarni shakllantirishga intilayotgan yirik integratsiya tuzilmalari vujudga kelmoqda.

Xalqaro iqtisodiy integratsiya mintaqaviy iqtisodiyotlarni tezkor rivojlantirish va integratsiya ittifoqlariga a’zo davlatlarning jahon bozorida raqobatbardoshligini oshirish vositasiga aylanmoqda. Xalqaro iqtisodiy integratsiya – bu qo‘shni davlatlar iqtisodiyotini yagona iqtisodiy majmuaga birlashtiruvchi barqaror iqtisodiy aloqalar jarayoni bo‘lib, uning asosi iqtisodiy manfaatlar hisoblanadi.

Tor ma’noda integratsiya – bu davlatlar o‘rtasida manfaatlar asosida ixtiyoriy yaqinlashuv jarayoni bo‘lib, bu jarayon siyosiy, iqtisodiy va madaniy jihatlarda o‘zaro munosabatlarni faollashtirishni nazarda tutadi. Xalqaro iqtisodiy integratsiya esa milliy iqtisodiyotlarning chuqur barqaror aloqalari va mehnat taqsimoti asosida yagona bozor, moliyaviy va huquqiy tizimlarni yaratishni anglatadi.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda "integratsiya" tushunchasiga turlicha ta’riflar keltirilgan. Bunga sabab, birinchidan, maqsadlari va funksiyalari bo‘yicha farqlanadigan integratsiya jarayonlarining turli modellari va turlarining mavjudligi; ikkinchidan, davlatlarning milliy manfaatlaridagi o‘ziga xos farqlardir. Shunday bo‘lsa-da, mintaqaviy yoki xalqaro integratsiyaning asosiy iqtisodiy va siyosiy maqsadlarini quyidagilarda ko‘rish mumkin:

- iqtisodiy makonni kengaytirish va xo‘jalik hayotining baynalmilallashuvini oshirish;

- kapitalni xalqarolashtirish;
- ishlab chiqarish samaradorligi va raqobatbardoshligini oshirish;
- rivojlangan davlatlar tajribasidan foydalangan holda iqtisodiy tizimlarni tarkibiy qayta tashkil etish;
- ixtisoslashuvni chuqurlashtirish orqali ishlab chiqarishning "ko‘lam ta’siri"ni oshirish;
- milliy iqtisodiyotlarni to‘liq yoki qisman birlashtirish;
- savdoni erkinlashtirish va milliy iqtisodiyotlarning ochiqligini oshirish;
- tovar va xizmatlar narxini pasaytirish orqali iqtisodiy farovonlikni oshirish;
- umumiy bozorlar yaratish;
- iqtisodiy rivojlanish sur’atlarini tezlashtirish;
- mamlakatlar o‘rtasidagi yaxshi qo‘shnichilik munosabatlarini mustahkamlash;
- tashqi siyosiy va iqtisodiy muammolarni birgalikda hal qilish.

Bu jihatlar integratsiya jarayonlarining iqtisodiy va ijtimoiy sohalardagi ahamiyatini yanada yaqqol namoyon qiladi.

Mamlakatlar o‘rtasidagi integratsiya uchun ma’lum bir shartlarning mavjud bo‘lishi talab qilinadi. Davlatlar o‘rtasida integratsion birlashmalar tuzish va ularning samarali faoliyat ko‘rsatishining asosiy shartlari quyidagilardan iborat:

iqtisodiy rivojlanish darajasining yaqinligi hamda bozor munosabatlarining rivojlanganligi;

umumiy chegara yoki kamida geografik yaqinlik mavjudligi;

iqtisodiy va boshqa muammolarning umumiyligi;

davlatlar va xalqlar o‘rtasida tarixiy aloqalarning mavjudligi;

ishtirokchi mamlakatlarning siyosiy irodasi;

boshqa integratsion birlashmalar uchun "namuna ko‘rsatish effekti". Integratsiya bloklarining muvaffaqiyati tufayli boshqa davlatlar ham bu tashkilotga qo‘shilishga intiladi. Masalan, Yevropa Ittifoqining namuna ko‘rsatish effekti 13 ta Markaziy va Sharqiy Yevropa davlatlarini Yevropa Ittifoqiga a’zo bo‘lishga da’vat qilgan. Shuningdek,

dunyoning turli mintaqalarida integratsion guruhlar Yevropa Ittifoqining ta'siri ostida tashkil etilgan;

"Domino effekti". Integratsiya a'zo mamlakatlarning iqtisodiy aloqalarini mintaqalararo hamkorlikka yo'naltirgani sababli, birlashmadan tashqarida qolgan davlatlar integratsiya a'zosi davlatlar bilan savdo qilishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Shunday qilib, ular ham integratsiyaga qo'shilish zaruriyatini his etadilar.

Iqtisodiy hayotni baynalmilallashtirishning navbatdagi bosqichi — jahon iqtisodiyotining Mintaqaviylashuvi bo'lib, bu jarayonning negizida iqtisodiy integratsiya yotadi. Keyingi rivojlanish esa ko'plab transmilliy korporatsiyalar uchun yagona bozorni shakllantirish yo'nalishida bo'ladi. Xalqaro munosabatlarning Mintaqaviylashuvi iqtisodiyot, siyosat, ijtimoiy hayot, madaniyat, ekologiya va turizm kabi turli sohalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik va ta'sirning kuchayishi bilan ifodalanadi. Hozirgi kunda hech bir mamlakat xalqaro me'yorlarni va iqtisodiy faoliyatning asosiy omillarini inobatga olmasdan, samarali iqtisodiy rivojlanish strategiyasini ishlab chiqishi va amalga oshirishi qiyin.

Xalqaro iqtisodiy integratsiya va Mintaqaviylashuv jarayonlari o'zaro bog'liq bo'lib, ularning farqlari ham mavjud. Rus olimi Yu.V. Shishkovning ta'kidlashicha, "Mintaqaviylashuv baynalmilallashtirishning yangi sifati va keng ko'lamdagi maksimal rivojlanish bosqichi bo'lsa, integratsiya uning chuqur rivojlanishining yuqori bosqichidir.[8]"

Iqtisodiyotning Mintaqaviylashuvi jahon taraqqiyotining qonuniyatlaridan biri hisoblanib, bu jarayon iqtisodiy makonning shakllanishi bilan bog'liq. Bu jarayonda iqtisodiy tarmoqlar, axborot va texnologiyalar almashinuvi, ishlab chiqaruvchi kuchlarning geografik tarqalishi global kon'yunkturaga moslashgan holda amalga oshiriladi. Bu esa sayyoraviy miqyosda iqtisodiy o'sish va pasayishlarning umumiy ko'rinishini keltirib chiqaradi. Mintaqaviylashuv milliy to'siqlarsiz yagona jahon bozorini shakllantirish va barcha uchun umumiy huquqiy

[8] Шишков Ю.В. Интеграционные процессы на пороге XX1 века. Почему не интегрируются страны СНГ.- М.: НПШ "Тысячелетие, 2001 -стр.17

me’yorlarni yaratishni ko‘zda tutadi. Ushbu jarayon xalqaro mehnat taqsimoti, kapital va inson resurslarining global miqyosda harakati, qonunchilikni standartlashtirish, shuningdek, turli mamlakatlar madaniyatlarining yaqinlashuvi va uyg‘unlashuvi kabi oqibatlarni o‘z ichiga oladi. Mintaqaviylashuv — bu jamiyat hayotining barcha sohalariga ta’sir qiluvchi obyektiv va tizimli jarayon bo‘lib, natijada dunyo subyektlari bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib qoladi.

Mintaqaviylashuv jahon iqtisodiyotining tuzilishi va faoliyatidagi miqdoriy va sifat jihatidan o‘zgarishlarni aks ettiradi. Globalizatsiya va integratsiya bilan bog‘liqlikdan tashqari, mintaqaviylik ham o‘zaro aloqadorlikka ega. O‘tgan asrning 80-yillaridan boshlab, mintaqaviy integratsiya xalqaro iqtisodiy integratsiyaga aylanishi bilan yangi mintaqaviylik tendensiyalari paydo bo‘ldi. Ushbu yangi mintaqaviylik ko‘p qutbli dunyo tartibining ifodasi sifatida namoyon bo‘ldi. Bu hodisa dunyo bo‘ylab tarqalib, iqtisodiy o‘zaro bog‘liqlik, ijobiy integratsiya, siyosiy ishtirok, madaniy va kommunikativ bir xillik kabi jihatlarni o‘z ichiga oladi. Natijada, mintaqaviy o‘ziga xoslik shakllanadi.

Xalqaro iqtisodiy integratsiyaning rivojlanishi davomida dunyoning turli burchaklarida tashkil etilgan integratsion guruhlarning maqsadlari umumiy bo‘lsa-da, ular tabiiy, obyektiv va subyektiv sabablarga ko‘ra turli integratsiya shakllariga yoki modellarga ega bo‘ldi.

Integratsiya modelini ma’lum bir mintaqadagi integratsiya jarayonlarining namunasi sifatida tushunish mumkin. Shuning uchun, mavjud modellar mintaqaviy xususiyatlarga qarab quyidagicha tasniflanadi:

1. Shimoliy Amerika integratsiyasi modeli;
2. UmumYevropa integratsiyasida ishtirok etish modeli;
3. Osiyo mintaqaviy integratsiya modeli;
4. Sharqiy Osiyo mamlakatlari integratsiyasi formati;
5. Lotin Amerikasini mintaqalashtirish modeli;
6. Yevroosiyo integratsiyasi modeli;
7. Osiyo-Tinch okeani mintaqasida xalqaro munosabatlarni

rivojlantirish modeli;

8. Jadal rivojlanayotgan iqtisodiyotlarning transkontinental hamkorlik modeli;

9. Arab dunyosining integratsiya modellari;

10. Turkiy integratsiyaning rivojlanish modeli;

11. Afrika qit'asining integratsiya modeli.[9]

Yuqorida keltirilgan fikrlar shuni ko‘rsatadiki, mintaqaviy integratsiya jarayoni jahon iqtisodiyotida miqdoriy va sifat o‘zgarishlarini ifodalaydi. 1980-yillardan boshlab, mintaqaviy integratsiya xalqaro iqtisodiy integratsiyaga aylanishi bilan yangi tendensiyalar paydo bo‘ldi va bu jarayon "yangi mintaqaviylik" nomini oldi. Yangi mintaqaviylik ko‘p qutbli dunyo tartibini, iqtisodiy o‘zaro bog‘liqlikni, siyosiy ishtirokni, madaniy va kommunikativ bir xillikni anglatadi.

Xalqaro iqtisodiy integratsiya jarayonida tashkil etilgan integratsion guruhlarning maqsadlari umumiy bo‘lsa-da, ularning modellari va shakllari tabiiy, obyektiv va subyektiv sabablarga ko‘ra farqlanadi. Mintaqaviy integratsiya modellarini mintaqaviy o‘ziga xosliklarga qarab tasniflash mumkin Bu mintaqaviy integratsiya modellarining mavjudligi mintaqaviy va xalqaro iqtisodiy jarayonlarning murakkab va ko‘p qirrali ekanligini ko‘rsatadi. Har bir mintaqa o‘ziga xos integratsiya modelini rivojlantiradi va bu jarayonning global iqtisodiyotdagi o‘rni va ahamiyati ortib bormoqda.

2.2.Xalqaro iqtisodiy integratsiyaning asosiy shakllari va darajasi

Xalqaro iqtisodiy integratsiya iqtisodiy aloqalarni chuqurlashtirishning eng yuqori darajasi bo‘lib, bu jarayon mintaqaviy iqtisodiy majmualar yaratishni, yagona valuta va davlatlararo boshqaruv organlarini joriy etishni, umumiy infratuzilma va qo‘shma moliyaviy jamg‘armalar tashkil etishni o‘z ichiga oladi. To‘liq integratsiya jarayoni

[9] Мисько О.Н. Международная экономическая интеграция. – СПб: Университет ИТМО, 2015. – стр. 26

sodir bo‘lishidan oldin, manfaatdor davlatlar bir qator bosqichlardan o‘tishlari kerak.

Har bir integratsion guruhning iqtisodiy modeli uzoq tarixiy jarayonlarning natijasidir. Ushbu jarayonda mintaqaviy iqtisodiy majmuani tashkil etuvchi elementlarning o‘zaro bog‘liqligi va ularning o‘zaro ta’siri mexanizmi shakllanadi. Har bir mintaqaviy iqtisodiy tizim o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, uning tajribasini bevosita qo‘llash samarasiz bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga[10], mavjud savdo-iqtisodiy guruhlarning qiyosiy tahlili mintaqaviy integratsiya rivojlanishining umumiy qonuniyatlarini, maxsus bosqichlarni va har bir bosqichning o‘ziga xos xususiyatlarini ko‘rsatadi. Integratsiya jarayonining intensivligi, chuqurligi va ko‘lami turli darajalarda rivojlanishi mumkin[11].

Integratsiya jarayonining klassik tasnifi tadqiqotchi B. Balassa[12] tomonidan taklif etilgan bo‘lib, u "Iqtisodiy integratsiya nazariyasi" (1961) asarida integratsiyaning oltita shaklini ajratadi:

1. Imtiyozli savdo bitimi
2. Erkin savdo hududi
3. Bojxona ittifoqi
4. Umumiy bozor
5. Iqtisodiy va valuta ittifoqi
6. To‘liq iqtisodiy integratsiya.

Tipologiya davlatlararo kompaniyalar o‘rtasida diskriminatsiyani bartaraf etish va ishlab chiqarish omillarining harakatini liberallashtirish darajasi asosida amalga oshiriladi. Har bir keyingi bosqich avvalgisidan yuqori darajadagi liberallashtirishni o‘z ichiga oladi. Eng yuqori bosqichda iqtisodiy, ijtimoiy va pul-kredit siyosatining uyg‘unlashtirilishi va birlashtirilishi amalga oshiriladi.

Imtiyozli savdo bitimi (Preferential Trade Agreement) ikki yoki undan ortiq mamlakat o‘rtasida soliq imtiyozlari, bojxona to‘lovlaridan ozod qilish va boshqa imtiyozlar berish to‘g‘risidagi bitimdir. Ushbu

---

[10] Мисько О.Н. Международная экономическая интеграция. – СПб: Университет ИТМО, 2015. – стр. 26
[11] Мисько О.Н. Международная экономическая интеграция. – СПб: Университет ИТМО, 2015. – стр. 26
[12] Balassa B. The Theory of Economic Integration. - NYC: Routledge; 1 edition, 2011. p.173

imtiyozlar tariflarni to‘liq bekor qilish orqali emas, balki ularni kamaytirish orqali taqdim etiladi. Imtiyozli savdo bitimlari ko‘pincha iqtisodiy integratsiyaga tayyorgarlik sifatida ishlatiladi va ishtirokchi mamlakatlarga o‘zaro yoki bir tomonlama imtiyozlar beradi. Bunday bitimlarni boshqarish uchun maxsus davlatlararo organlar tashkil etilmaydi.

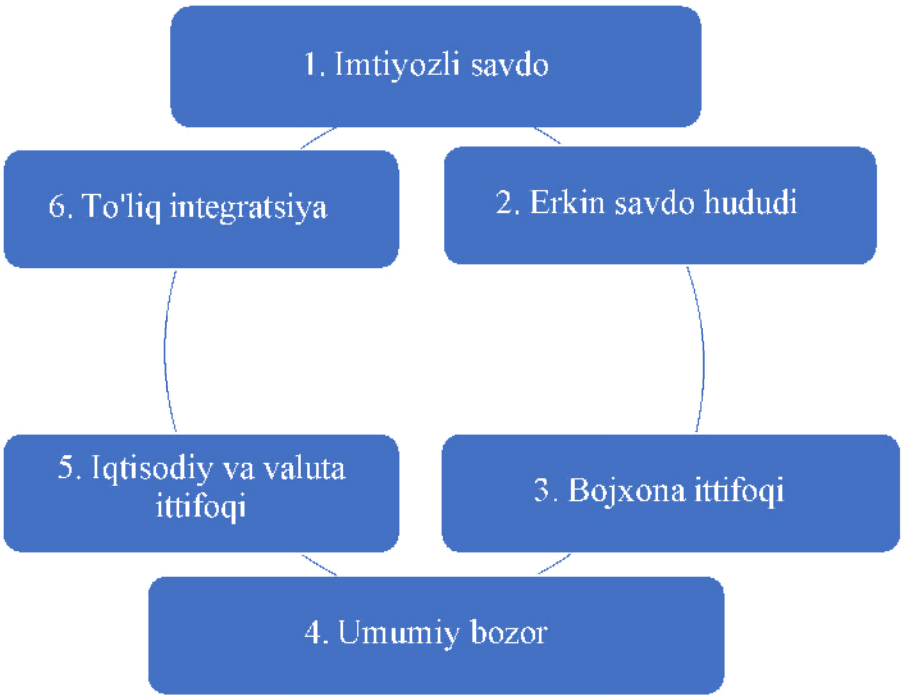

2.1-rasm. Iqtisodiy integratsiya bosqichlari.

Xalqaro iqtisodiy integratsiyaning dastlabki va eng oddiy shakli erkin savdo hududi (Free Trade Area/Agreement) hisoblanadi. Bu hududda mamlakatlar o‘rtasida savdo cheklovlari olib tashlanadi va bojsiz savdo joriy etiladi, lekin ishtirokchi davlatlar uchinchi davlatlarga nisbatan o‘z bojxona siyosatini saqlab qoladi. Erkin savdo hududini tashkil etish bitimlari bojxona to‘lovlariga o‘zaro moratoriy qo‘yish orqali amalga oshiriladi, bu esa mamlakatlarning yangi to‘siqlarni joriy etishiga yo‘l qo‘ymaydi. Erkin savdo hududi ixtisoslashuv, mehnat taqsimoti va qiyosiy ustunliklar asosida savdo o‘sishini rag‘batlantirishga qaratilgan.

Yevropa erkin savdo assotsiatsiyasi (European Free Trade Association, EFTA) erkin savdo hududining klassik namunasi

hisoblanadi. YEESA 1960-yil 3-mayda Yevropa iqtisodiy hamjamiyatiga qo‘shilishni istamagan davlatlar tomonidan tashkil etilgan. Dastlab Buyuk Britaniya, Daniya, Norvegiya, Shvetsiya, Avstriya, Shveysariya va Portugaliya davlatlari bu guruhga kiritilgan, Finlandiya esa bir yildan keyin qo‘shilgan. Hozirda EFTA tashkilotiga Islandiya, Norvegiya, Shveysariya va Lixtenshteyn davlatlari kiradi. Stokgolm Konvensiyasiga ko‘ra, YEESA bojxona siyosati faqat sanoat tovarlariga taalluqlidir va uchinchi mamlakatlarga nisbatan milliy bojxona siyosatini olib boradi. YEESA hududida uchinchi mamlakatlardan olib kiriladigan mahsulotlarga yagona tarif cheklovi mavjud emas.

Keyingi integratsiya bosqichi bojxona ittifoqi (Custom Union) bo‘lib, u erkin savdo hududidan farqli o‘laroq, yagona tashqi savdo siyosatini shakllantirish va umumiy tashqi savdo tarifini joriy etishni ta’minlaydi. Bojxona ittifoqida ishtirokchi davlatlar o‘z chegaralarida yagona bojxona to‘siqini o‘rnatadilar, bu esa ularning milliy ishlab chiqaruvchilarini kuchli himoya qiladi. Bojxona ittifoqining maqsadi iqtisodiy samaradorlikni oshirish va a’zo davlatlar o‘rtasida siyosiy hamda madaniy aloqalarni mustahkamlashdir. Bojxona ittifoqining shartnomalari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- Tovarlarning o‘zaro savdosida bojxona tartib-taomillarini bekor qilish
- Ichki bojxona chegaralarini bosqichma-bosqich olib tashlash
- Bojxona nazoratini ittifoqning tashqi perimetriga o‘tkazish
- Uchinchi davlatlar bilan yagona tarif va tarifsiz tartibga solish tizimini joriy etish

Umumiy imtiyozlar tizimini yaratish

Umumiy bozor (Common Market) — xalqaro iqtisodiy integratsiyaning ushbu bosqichida ishtirokchi davlatlar tovarlar, xizmatlar, kapital va ishchi kuchining erkin harakatini ta’minlash bo‘yicha kelishib olishadi. Umumiy bozor shakllanishida davlatlarning milliy suverenitetining ayrim qismlari xalqaro institutlarga o‘tkaziladi. Bu institutlar ishtirokchi mamlakatlarning iqtisodiy siyosatini

muvofiqlashtirib, umumiy bozor faoliyatini tartibga soladi. Umumiy bozorni yaratish bojxona ittifoqi doirasida hal qilib bo‘lmaydigan vazifalarni amalga oshirishga imkon beradi.

Yagona bozorni shakllantirish uchun bir qator muhim vazifalarni bajarish zarur. Bu vazifalar bojxona ittifoqi doirasida hal etib bo‘lmaydigan masalalarni o‘z ichiga oladi. Bojxona ittifoqi a’zo davlatlar o‘rtasida bojxona to‘lovlarini soddalashtirish va uchinchi davlatlar uchun umumiy savdo siyosatini yaratish orqali yagona bozorga o‘tish uchun zarur shart-sharoitlarni taqdim etadi. Ammo, bunday sharoitlar yagona bozorni yaratish uchun yetarli emas. Umumiy bozorni shakllantirish uchun iqtisodiyotning turli tarmoqlarini rivojlantirish bo‘yicha qo‘shma siyosatni ishlab chiqish, nafaqat savdo, balki ishlab chiqarishning barcha omillari (kapital, mehnat, texnologiya, axborot) davlatlararo harakati uchun to‘siqlarni bartaraf etish va ijtimoiy-mintaqaviy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash uchun jamg‘armalar yaratish zarur.

Umumiy bozordan maqsad — ishtirokchi davlatlar o‘rtasida kapital, ishchi kuchi, tovarlar va xizmatlarning erkin harakatini ularning ichidagi kabi osonlashtirishdir. A’zo davlatlar o‘rtasidagi jismoniy (chegaralar), texnik (standartlar) va soliq (soliqlar) to‘siqlarini imkon qadar maksimal darajada yo‘q qilishdir.

Bu turdagi integratsiya iqtisodiy siyosatni davlatlararo muvofiqlashtirishning yuqori darajasini talab qiladi. Muvofiqlashtirish ishlari ishtirokchi mamlakatlarning davlat va hukumat rahbarlarining davriy yig‘ilishlarida, iqtisodiy blok vazirliklarining doimiy yig‘ilishlarida amalga oshiriladi va mamlakatlardan birida doimiy davlatlararo kotibiyat mavjud bo‘ladi.

Xalqaro iqtisodiy integratsiyaning eng yuqori shakli iqtisodiy va valuta ittifoqidir (Economic and Monetary Union, EMU). Iqtisodiy va valuta ittifoqi doirasida ishtirokchi davlatlarning iqtisodiy hamkorligi faqat tovarlarning erkin harakati bilan cheklanib qolmay, balki xizmatlarning erkin harakati, kapital harakati va mehnat resurslari almashinuvi hamni o‘z ichiga oladi. Iqtisodiy ittifoq hududida iqtisodiy

va ijtimoiy siyosatning barcha spektrlarini uyg‘unlashtirgan boshqaruv organlari faoliyat ko‘rsatadi. Valuta ittifoqida umumiy valuta kursi, pul-kredit siyosati, shu jumladan foiz stavkalari va pul miqdorini tartibga solish uchun yagona Markaziy bank faoliyat yuritadi. Valuta ittifoqi iqtisodiy integratsiya jarayonlarining muhim elementidir, chunki bojxona ittifoqi, umumiy bozor yoki iqtisodiy ittifoqning samarali ishlashi valuta sohasida chuqur integratsiya mavjud bo‘lmasdan amalga oshirilmaydi.

Integratsiya jarayonining yakuniy bosqichi sifatida to‘liq integratsiya yoki siyosiy ittifoq shakllanadi. Ishtirokchi davlatlar yagona tashqi siyosatga, shu jumladan milliy xavfsizlik siyosatiga o‘tadilar. Ushbu bosqichda hududiy joylashuvidan qat'i nazar, milliy va millatlararo organlarda yagona fuqarolik joriy etiladi va saylov tartib-qoidalarining huquqiy bazasi shakllantiriladi. Adliya va ichki ishlar sohasida hamkorlik amalga oshiriladi, madaniy-ma’rifiy va fuqarolik-huquqiy institutlarning faoliyati kengayadi.

Iqtisodiy integratsiya odatda izchil jarayon bo‘lib, integratsiyalashayotgan bozorlarning potensialini to‘liq amalga oshirish uchun moslashish, iqtisodiy diversifikatsiya va barcha imtiyozlar va cheklovlarni olib tashlash maqsadida o‘tish davri talab etiladi. Bu integratsiya jarayonlarini tezlashtirishning muhim shartlaridan biridir. Shuning uchun amaliyotda darajali va turli tezlikdagi integratsiya farqlanadi. Bunga turli iqtisodiy, texnologik va siyosiy omillar ta’sir ko‘rsatadi. Ayrim holatlarda muayyan davlat rahbarlarining ushbu jarayonga faol kirishmasligi integratsiya jarayonlarini sekinlashtirishi mumkin.

Integratsiya darajalari moslashuvchanligi integratsion birlashmalarning muhim xususiyati bo‘lib, ishtirokchilar integratsiyaga kirishish darajasini o‘zlariga maqbul sharoitlardan kelib chiqib tanlashlari mumkin. Masalan, Yevropa Ittifoqi misolida umumiy yagona bozor yaratish uchun rasman 36 yil vaqt ketgan.

Integratsion uyushmalar yoki tashkilotlarni tuzishda va ularning faoliyati davomida ishtirokchilar institutsional muhitni yaratadilar. Bu

muhit tashkilotning kelishilgan shartnoma va qonunchilik bazasi doirasida qaror qabul qilish mexanizmlari, nizolarni hal qilish mexanizmlari asosida "o‘yin qoidalarini" belgilaydi.

Integratsion hamkorlikning tanlangan shakliga qarab, institutsional mexanizmlarning shakllanishi belgilanadi. Oddiy integratsion hamkorlik shakllarida doimiy tartibga soluvchi yoki yuqori darajadagi boshqaruv organlari odatda tuzilmaydi.

Xalqaro iqtisodiy integratsiyada davlatlarning umumiy hududiy chegaralari mavjudligiga ko‘proq e'tibor qaratiladi. Hududiy chegaralar tashqi sharoitlarga taalluqli bo‘lishiga qaramasdan, eng samarali integratsiya bojxona ittifoqi, umumiy bozor va iqtisodiy ittifoq kabi ilg‘or shakllar faqat umumiy hududiy chegaralar mavjud bo‘lgandagina amalga oshirilishi mumkin deb hisoblanadi. Garchi bu omil hal qiluvchi bo‘lmasa-da, muhimdir. Ushbu omilga asoslanib, integratsion tashkilotlar quyidagilarga bo‘linadi:

1. mintaqaviy (hududiy yondashuv, ya’ni umumiy chegaralarning mavjudligi);
2. xalqaro (umumiy chegaralar mavjud emas);
3. transkontinental (turli kontinentlarda joylashgan mamlakatlar hamkorligi).

Hozirgi kunda yuqoridagi integratsion tashkilotlar dunyoning turli mamlakatlarida aralash holatda faoliyat ko‘rsatmoqda. Jahon iqtisodiyotidagi zamonaviy integratsion jarayonlar tabaqalashtirilgan mexanizmlar tufayli tobora shakllanmoqda va turli tezlikdagi va ko‘p yo‘nalishli xarakterga ega. Bu jarayonlar geosiyosiy va geoiqtisodiy motivlar bilan bog‘liq bo‘lib, asosiy maqsad integratsiyani rivojlantirish va integratsiya jarayonlarini chuqurlashtirishdir.

Xulosa qilib aytganda, xalqaro iqtisodiy integratsiya jarayoni turli bosqichlardan o‘tadi, har biri o‘ziga xos vazifalar va maqsadlarga ega. Umumiy bozor bu bosqichda ishtirokchi davlatlar o‘rtasida tovarlar, xizmatlar, kapital va ishchi kuchining erkin harakatini ta’minlash uchun kelishuvlarga erishiladi, shu bilan birga milliy suverenitetning ayrim qismlari xalqaro institutlarga o‘tkaziladi. Yagona bozorni yaratish uchun

bojxona ittifoqi doirasida hal etib bo‘lmaydigan vazifalar amalga oshiriladi, bu esa iqtisodiy integratsiyaning keyingi bosqichlariga o‘tishga imkon beradi.

Keyingi bosqich, iqtisodiy va valuta ittifoqi, iqtisodiy hamkorlikni yanada chuqurlashtirib, nafaqat tovarlar, balki xizmatlar, kapital va mehnat resurslarining erkin harakatini ham o‘z ichiga oladi. Iqtisodiy ittifoq va valuta ittifoqi bilan bog‘liq boshqaruv organlari va markaziy banklar bu integratsiya jarayonlarining samarali ishlashini ta’minlaydi.

Eng yuqori darajadagi integratsiya — to‘liq integratsiya yoki siyosiy ittifoq, ishtirokchi davlatlar o‘rtasida yagona tashqi siyosat va fuqarolikni joriy etadi, shuningdek, adliya, ichki ishlar va madaniy-ma’rifiy sohalarda hamkorlikni rivojlantiradi.

Integratsiya jarayoni izchil va bosqichma-bosqich amalga oshiriladi, bu jarayonlarni tezlashtirish uchun darajalari va tezliklari farqlanadi. Integratsiya darajalari moslashuvchanligi va integratsion tashkilotlarning ishlash mexanizmlari ishtirokchilar tomonidan o‘zgarib turadi, bu esa jarayonlarni yanada chuqurlashtirishga imkon beradi. Hozirgi kunda turli mamlakatlarda aralash integratsion tashkilotlar faoliyat ko‘rsatmoqda va geosiyosiy motivlar asosida integratsiya jarayonlari rivojlanmoqda.

2.3. Xalqaro iqtisodiy integratsiyaning samaradorlik ko‘rsatkichlari

Har qanday integratsion birlashmaning asosiy maqsadi ishtirokchi davlatlar o‘rtasida iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish va shu orqali iqtisodiy afzalliklar va foydalarni oshirishdir. Maqsadga erishish uchun, iqtisodiy hamkorlik sohalarini aniqlash zarur bo‘lib, bu ishtirokchi mamlakatlarning integratsion salohiyati va raqobatbardosh ustunliklarini hisobga olish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish imkonini beradi. Boshqacha qilib aytganda, har qanday integratsiya birlashmasi, o‘zaro hamkorlik va iqtisodiy sohalarni belgilashda muayyan modelga ega bo‘lishi kerak, bu esa ishtirokchi mamlakatlarga qo‘shimcha afzallik va imtiyozlar taqdim etadi.

Integratsiya potensiali, integratsion birlashmadagi mamlakatlarning tabiiy, ishlab chiqarish, sanoat, mehnat, moliyaviy, intellektual va boshqa resurslar to‘plamini anglatadi. Bu resurslardan birgalikda foydalanish orqali integratsiya jarayonlarining samaradorligini oshirish mumkin. Integratsiyalashuv natijasida mamlakatlar qo‘shimcha iqtisodiy foyda va afzalliklarga ega bo‘ladi.

Raqobatbardoshlik ustunliklari integratsiyalashgan mamlakatlarning tabiiy, xomashyo, moliyaviy resurslari, innovatsion texnologiyalari, malakali ishchi kuchi va boshqa resurslardan iborat bo‘lib, ular boshqa mamlakatlarga nisbatan arzonroq va samaraliroq tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarishga imkon beradi. Integratsiya salohiyatidan samarali foydalanish uchun integratsion birlashmalar strategiya ishlab chiqadi va amalga oshiradi. Bu strategiya, iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish, samarali texnologiyalarni import qilish yoki rivojlantirish, malakali ishchi kuchini jalb qilish va boshqa sohalarda hamkorlikni kuchaytirishga qaratilgan.

Integratsion hamkorlik strategiyasini amalga oshirish uchun, davlatlar quyidagi mexanizmlarni ishlatadi:

- Qo‘shma va transmilliy kompaniyalarni tashkil etish
- Qo‘shma davlat loyihalari va dasturlarni amalga oshirish
- Tarmoqlarni modernizatsiya qilish va samarali ishlab chiqarish zanjirlarini yaratish
- Ilmiy tadqiqotlarga sarmoya kiritish
- Texnologiyalarni o‘tkazish yoki sotib olish
- Malakali ishchi kuchini jalb qilish
- Kadrlar tayyorlash va malakasini oshirish
- Jamg‘armalar va banklarni tashkil etish
- Infratuzilmani rivojlantirish
- Axborot tizimlarini yaratish va qo‘shma tadbirlarni o‘tkazish

Integratsion hamkorlik strategiyasining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi natijasida, integratsiya jarayonlariga jalb qilingan mamlakatlar iqtisodiy rivojlanish, qo‘shimcha iqtisodiy o‘sish va milliy

strategik maqsadlarga erishishda to‘g‘ridan-to‘g‘ri va bilvosita qo‘shimcha foyda oladi.

Xalqaro iqtisodiy integratsiyaning samaradorligini quyidagi ko‘rsatkichlar orqali baholash mumkin:

- Yalpi ichki mahsulotning o‘sishi
- Mahsulot sotish bozorining kengayishi va o‘zaro savdoning oshishi
- Raqobat muhitining rivojlanishi
- Ishlab chiqarishning o‘sishi va daromadlarning ko‘payishi
- Yangi ish o‘rinlari yaratilishi va ishsizlikning kamayishi
- Raqobatbardosh mahsulotlarning yaratilishi va hajmining oshishi
- Eksport daromadlarining oshishi
- Investitsiyalar oqimining ko‘payishi
- Iqtisodiy rivojlanish darajasining o‘sishi

Xalqaro iqtisodiy integratsiya mamlakatlar o‘rtasida iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish va qo‘shimcha iqtisodiy foyda olish maqsadida amalga oshiriladi. Integratsiya potensiali, ishtirokchi mamlakatlarning tabiiy, ishlab chiqarish, mehnat va moliyaviy resurslari to‘plamini ifodalaydi. Integratsiya jarayonlari samaradorligini oshirish uchun strategiyalar ishlab chiqilib, transmilliy kompaniyalar tashkil etiladi, qo‘shma loyihalar amalga oshiriladi va ilmiy tadqiqotlar olib boriladi. Muvaffaqiyatli integratsiya natijasida, yalpi ichki mahsulot o‘sishi, savdo bozori kengayishi, raqobat muhitining rivojlanishi, yangi ish o‘rinlarining yaratilishi va investitsiyalar oqimining ko‘payishi kabi ko‘rsatkichlar yaxshilanadi.

Nazorat uchun savollar

1. Xalqaro iqtisodiy integratsiya nima va xalqaro integratsiyaning asosiy maqsadlari qanday?
2. Xalqaro integratsion birlashmalar qanday iqtisodiy afzalliklarni taqdim etadi?
3. Xalqaro integratsiya potensiali qanday resurslardan iborat va bu qanday afzalliklar yaratadi?

4. Xalqaro integratsiya hamkorlik strategiyasi qanday mexanizmlar orqali amalga oshiriladi?

5. Xalqaro integratsiya jarayonida qanday cheklovlar olib tashlanadi va bu qanday xalqaro qonunchilik o‘zgarishlarini talab qiladi?

6. Xalqaro integratsiya hamjamiyatlari qanday qo‘shma loyihalar va dasturlar orqali o‘zaro hamkorlikni rivojlantiradi?

7. Xalqaro integratsiya hamkorlik strategiyasining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi qanday iqtisodiy samaralarni keltirib chiqaradi?

8. Xalqaro iqtisodiy integratsiya jarayonlarining yalpi ichki mahsulot (YIM) o‘sishiga ta’siri qanday bo‘lishi mumkin?

9. Xalqaro integratsiya jarayonlarining raqobat muhitiga ta’siri qanday bo‘lishi mumkin?

10. Xalqaro integratsiyalashgan mamlakatlarda yangi ish o‘rinlarining yaratilishi va ishsizlik darajasi qanday?

III BOB. UYUSHMALARGA DAVLATLARNI A'ZO BO'LISHINING NATIJALARINI IQTISODIY TAHLILI.

3.1. Bojxona uyushmalarining effektlar nazariyasi,

3.2. Savdo iqtisodiy guruhlariga davlatlar qo'shilishning dinamik samarasi

3.3. Integatsion jarayonlarning iqtisodiy o'sishga ta'siri haqida.

Kalit so'zlar: Bojxona uyushmalari, Davlatlarni qo'shilish, Integratsion uyushmalar, Effektlar nazariyasi, Savdo-iqtisodiy guruhlar, Integratsiya samaralari, Iqtisodiy tahlil, Savdo samaradorligi, Integratsion jarayonlar, Iqtisodiy o'sish, Dinamik samaralar, Integratsion tahlil, Iqtisodiy hamkorlik, Raqobatbardoshlik, Integratsiya manfaatlari

3.1.Bojxona uyushmalari effektlar nazariyasi

Bojxona uyushmalari, umumiy ekonomik manfaatlar uchun davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy integratsiyaning muhim shakli hisoblanadi. Ushbu uyushmalar davlatlar o'rtasidagi savdo to'siqlarini bartaraf etish, tariflarni kamaytirish va bog'liqliklarni kuchaytirish orqali iqtisodiy hamkorlikni rivojlantiradi. Bojxona uyushmalari, masalan, Yevropadagi Bojxona Ittifoqi yoki Janubiy Amerikadagi Kommunitarian Ittifoq, mamlakatlar o'rtasidagi savdo aloqalarini yangi darajaga ko'tarishga, ichki bozorlarni kengaytirishga va xalqaro iqtisodiy munosabatlarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Bunday uyushmalarning ta'siri, iqtisodiy samaradorlikni oshirish va raqobatbardoshlikni mustahkamlash kabi ko'plab aspektlar bilan chambarchas bog'liqdir.

Bojxona uyushmalari effektlar nazariyasi (Customs Union Theory) iqtisodiy integratsiya jarayonlarining tahlilida muhim ahamiyatga ega bo'lib, uning asosiy maqsadi bojxona uyushmalari tashkil qilingan holatda savdo va iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini o'rganishdir. Bojxona uyushmalari bir necha davlatlar o'rtasida umumiy

tashqi tariflar va savdo siyosatini qo‘llagan holda, tovarlar erkin harakatlanishiga yo‘l ochuvchi kelishuvdir.

Bojxona uyushmalarining ta’siri ikki asosiy tushuncha bilan tavsiflanadi: **savdoni diversifikatsiyalash (trade creation)** va **savdoni chetlashtirish (trade diversion)**. Ular iqtisodiy integratsiyaning samaradorligini va uyushmaga qo‘shilgan davlatlarning iqtisodiy manfaatlarini aniqlaydi.

1. Savdoni diversifikatsiyalash (Trade Creation Effect)

Bu effekt bojxona uyushmasi a’zolari o‘rtasida savdoni kengaytirishni va samarali savdo munosabatlarini kuchaytirishni nazarda tutadi. Ushbu holatda:

- Bojxona uyushmasiga kirgan davlatlar o‘rtasida **iqtisodiy manfaatli savdo** shakllanadi.
- A’zolar o‘rtasida tariflar bekor qilinadi, bu esa **ishlab chiqarish va iste’mol samaradorligini oshiradi**.
- Ko‘proq mahsulotlar ichki bozorlarga kiritilib, **ishlab chiqarish xarajatlari pasayadi**, iste’molchilar uchun narxlar arzonlashadi.

2. Savdoni chetlashtirish (Trade Diversion Effect)

Savdoni chetlashtirish effekti, bojxona uyushmasi tuzilganidan keyin, samaraliroq savdo munosabatlari bilan aloqalar buzilishiga sabab bo‘lishi mumkin. Ya’ni:

- **Ilgari foydalanib kelingan arzon va samarali tovarlar** tashkilotga a’zo bo‘lmagan davlatlardan kela olmaydi.
- A’zolar faqat uyushma ichidagi davlatlar bilan savdo qilishni afzal ko‘radi, bu esa **cheklangan va samarasiz ishlab chiqaruvchilarga imtiyoz** berishga olib keladi.
- Natijada, tashkilotga a’zo bo‘lmagan davlatlar bilan savdo aloqalari yomonlashadi, va **umumiy iqtisodiy samaradorlik pasayishi** mumkin.

Bojxona uyushmasi a’zolari o‘rtasida **iqtisodiy raqobat kuchayadi**, bu esa:

- **Mahalliy ishlab chiqaruvchilarning samaradorligini oshirish**ga turtki beradi.
- Bozorda yuqori sifatli va arzon mahsulotlar paydo bo‘lishiga olib keladi.
- Shu bilan birga, ba’zi holatlarda ichki bozordagi kichik ishlab chiqaruvchilar **katta raqobatga bardosh bera olmay** qo‘yishi mumkin.

Bojxona uyushmalariga a’zo bo‘lgan mamlakatlar o‘rtasidagi hamkorlikning kengayishi va savdoni erkinlashtirish:

- **Chet el investitsiyalarini** ko‘proq jalb qilishga yordam beradi.
- Bojxona to‘lovlari yo‘q qilinib, chet ellik sarmoyadorlar uchun imkoniyatlar kengayadi.
- Bu davlatlarning iqtisodiy o‘sishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Bojxona uyushmalari ko‘pincha infratuzilmaviy rivojlanish va **texnologiya almashinuvi**ga olib keladi:

- Mamlakatlar o‘z infratuzilmalarini yaxshilash uchun uyushma mablag‘laridan foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.
- A’zolar o‘rtasida yuqori texnologiyalarga kirish osonlashadi, bu esa iqtisodiy o‘sishga turtki beradi.

Bojxona uyushmasiga a’zo bo‘lgan davlatlar bir qator cheklovlarga duch kelishi mumkin:

- **Iqtisodiy suverenitetni cheklash**, chunki tashqi savdo siyosati tashkilot talablariga moslashishi kerak bo‘ladi.
- **Raqobat kuchayishi natijasida** kichik va samarasiz ishlab chiqaruvchilarning bozordan chiqib ketishi xavfi ortishi mumkin.
- Bojxona uyushmalari nafaqat foydali, balki **chegaralash xatarlarini ham** keltirib chiqaradi.

Bojxona uyushmalarining effektlar nazariyasi davlatlar o‘rtasida savdo erkinligini kengaytirish va iqtisodiy integratsiya jarayonlarini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega. Uning ijobiy ta’siri savdoni diversifikatsiyalash, raqobatni kuchaytirish va investitsiyalarni jalb qilishdan iborat bo‘lsa, salbiy jihatlari savdoni chetlashtirish va iqtisodiy suverenitetni cheklash bilan bog‘liq. Davlatlar bojxona uyushmalariga

qo‘shilishda ushbu ijobiy va salbiy ta’sirlarni sinchiklab tahlil qilishlari kerak.

Savdoni diversifikatsiyalash (Trade Creation Effect)

Bojxona uyushmalari tashkil etilganida, ularning eng asosiy iqtisodiy foydalari savdoni diversifikatsiyalash, ya’ni savdo jarayonlarini kengaytirish va modernizatsiya qilishga qaratilgan. Bu effekt savdoni kengaytirish, mamlakatlar o‘rtasidagi iqtisodiy hamkorlikni kuchaytirish va iste’molchilar uchun sifatli mahsulotlarni arzon narxlarda taqdim etish imkonini yaratadi. Bojxona uyushmasiga a’zo bo‘lgan davlatlar o‘rtasida tariflarning bekor qilinishi yoki sezilarli darajada qisqartirilishi natijasida tovarlar erkin harakatlanishi ta’minlanadi. Bu holatda savdoni diversifikatsiyalashning bir nechta asosiy jihatlarini ajratib ko‘rsatish mumkin:

Birinchidan, bojxona uyushmalariga a’zo davlatlar o‘rtasida iqtisodiy manfaatli savdo munosabatlari shakllanadi. Bu davlatlar o‘rtasidagi savdo integratsiyasi chuqurlashadi, chunki tariflar va bojxona to‘lovlari bekor qilinadi yoki sezilarli darajada kamaytiladi. Bojxona to‘lovlari yo‘q bo‘lgan holatda ishlab chiqaruvchilar o‘z mahsulotlarini qo‘shni davlatlarga qulay shartlarda eksport qilish imkoniga ega bo‘ladilar. Tariflarning yo‘qligi mahsulotlar narxini pasaytirib, iste’molchilar uchun keng tanlov yaratadi va raqobatni kuchaytiradi. Davlatlar o‘rtasida savdoni diversifikatsiya qilish yo‘li bilan tashqi savdo aloqalari yaxshilanadi, yangi bozorlar ochiladi va ichki bozorlarga yuqori sifatli tovarlar kiritiladi.

Bundan tashqari, bunday savdo munosabatlari har bir davlatning ichki iqtisodiyotini mustahkamlab, ularning tashqi savdo balansini yaxshilashga yordam beradi. Bojxona uyushmasi a’zolari o‘rtasidagi savdoni erkinlashtirish xalqaro darajadagi savdo jarayonlarini optimallashtirishga va uning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Bu jarayon mahalliy ishlab chiqaruvchilarni tashqi bozorlarga chiqish va o‘z mahsulotlarini kengaytirishga undaydi. Natijada davlatlar o‘rtasida savdo jadallashib, iqtisodiy o‘sishga turtki beradi.

Ikkinchidan, tariflarning bekor qilinishi yoki sezilarli darajada kamaytirilishi ishlab chiqaruvchilarning ishlab chiqarish jarayonidagi xarajatlarini kamaytiradi, chunki import qilingan xom ashyo va materiallar uchun bojxona to‘lovlari talab qilinmaydi. Bu holat ishlab chiqaruvchilarga mahsulotlarning tannarxini pasaytirish imkonini beradi, natijada ichki bozordagi narxlar arzonlashadi. Iste’molchilar esa o‘z ehtiyojlarini qondirish uchun yuqori sifatli mahsulotlarni arzon narxlarda xarid qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu iqtisodiy raqobatni kuchaytirib, sifatni oshirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, yuqori samarali ishlab chiqaruvchilar savdoni erkinlashtirish tufayli faoliyatini yanada kengaytirib, yangi bozorlarga chiqish va mahsulot hajmini oshirish imkoniga ega bo‘ladilar. Buning natijasida umumiy iqtisodiy samaradorlik yaxshilanadi va mahalliy ishlab chiqarish rivojlanib, mamlakat iqtisodiyotini ko‘tarishga yordam beradi. Bojxona uyushmasiga a’zo davlatlar o‘rtasida sifatli tovarlar uchun raqobat kuchayadi, bu esa umumiy iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiradi.

Uchinchidan, tariflarning yo‘q qilinishi yoki qisqartirilishi ishlab chiqaruvchilar uchun xom ashyo va materiallarni olishni arzonlashtiradi. Bojxona to‘siqlarining yo‘qligi savdo jarayonida logistika va transport xarajatlarini kamaytiradi, bu esa ishlab chiqarish tannarxini pasaytiradi. Transport xarajatlarining kamayishi ishlab chiqaruvchilar uchun mahsulotlarni eksport qilish imkoniyatini kengaytiradi, ular o‘z mahsulotlarini keng miqyosda sotish orqali o‘z foydasini ko‘paytirishi mumkin.

Shu bilan birga, savdoni erkinlashtirish bozorlardagi raqobatni kuchaytiradi va ishlab chiqaruvchilarni mahsulot sifatini yaxshilashga va yangi texnologiyalardan foydalanishga undaydi. Ishlab chiqarish jarayonining samaradorligi oshganligi tufayli mahsulotlarning umumiy hajmi ortib, iste’molchilar uchun arzon narxlardagi mahsulotlar keng tanlovini taqdim etadi. Bojxona uyushmasiga a’zo bo‘lgan davlatlar o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalarning chuqurlashishi ishlab chiqarish

jarayonini yanada optimallashtirib, davlatlar o‘rtasidagi savdo muvozanatini yaxshilaydi.

To‘rtinchidan, bojxona uyushmalarida a’zolar o‘rtasida tariflarning bekor qilinishi yoki kamaytirilishi mahalliy ishlab chiqaruvchilar uchun tashqi bozorlarga kirish imkoniyatini yaratadi. Bu holat mahalliy korxonalarni faqat ichki bozorga emas, balki tashqi bozorlarga ham mahsulot yetkazib berishga undaydi. Savdoni diversifikatsiyalash yo‘li bilan ishlab chiqaruvchilar uchun yangi eksport imkoniyatlari ochiladi. Tashqi bozorlar mavjud bo‘lgan holatda, mahsulotlar sifatini oshirish zarur bo‘ladi, chunki global raqobatning kuchayishi talablarni oshiradi. Bu jarayon sifatli tovarlar ishlab chiqarilishini rag‘batlantirib, ichki bozorlar uchun ham yaxshiroq shart-sharoitlar yaratadi. Ishlab chiqaruvchilarning tashqi bozorlardagi faoliyati mahalliy iqtisodiyotni mustahkamlab, investitsiya va texnologik rivojlanishni rag‘batlantiradi.

Beshinchidan,bojxona uyushmalari a’zolari o‘rtasida savdoni diversifikatsiya qilish jarayoni chet el investitsiyalari uchun qulay muhit yaratadi. Savdoni erkinlashtirish va tariflarni bekor qilish natijasida tashqi investorlar yangi bozorlarga kirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bojxona to‘siqlarining yo‘qligi va integratsiyaning chuqurlashuvi xalqaro sarmoyadorlar uchun katta bozorlar ochib beradi. Investorlar ushbu davlatlarda o‘z sarmoyalarini kiritish orqali ishlab chiqarish bazasini rivojlantirishga hissa qo‘shadilar. Bu esa yangi texnologiyalarni joriy qilish, ishlab chiqarish jarayonini yaxshilash va mahalliy korxonalarni innovatsion yechimlarga e’tibor qarattirish imkoniyatini beradi. Xalqaro investitsiyalar mahalliy iqtisodiyotlar uchun texnologik rivojlanishni tezlashtiradi va ish o‘rinlari yaratishni rag‘batlantiradi.

Oltinchidan,savdoni diversifikatsiyalash natijasida a’zolar o‘rtasidagi iqtisodiy raqobat sezilarli darajada oshadi. Raqobat muhitida mahalliy ishlab chiqaruvchilar o‘z mahsulotlarining sifatini oshirishga va ishlab chiqarish jarayonini samarali qilishga intiladi. Bojxona uyushmasiga a’zo davlatlar o‘rtasida mahsulotlar erkin harakatlangani sababli ishlab chiqaruvchilar uchun yuqori sifatli mahsulotlar ishlab chiqarish va ularni ichki hamda tashqi bozorlarda sotish imkoniyati

kengayadi. Bu jarayon innovatsion yechimlarni joriy etish va texnologik yangilanishlarni amalga oshirishni rag‘batlantiradi. Ishlab chiqaruvchilar raqobatni yengish uchun resurslardan samarali foydalanishga va ishlab chiqarish jarayonini optimallashtirishga ahamiyat qaratadilar. Natijada, iqtisodiy samaradorlik oshadi va ishlab chiqarish hajmi ortib, iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga hissa qo‘shiladi.

Yettinchidan, savdoni diversifikatsiyalashning asosiy afzalliklaridan biri – yangi ish o‘rinlarini yaratish va iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantirishdir. Bojxona uyushmasiga a’zo davlatlar o‘rtasida savdoni erkinlashtirish orqali mahalliy ishlab chiqarish faoliyati faollashadi, bu esa yangi ish o‘rinlarining yaratilishiga turtki beradi.

Birinchidan, bojxona to‘siqlarining yo‘q qilinishi yoki kamaytirilishi mahalliy ishlab chiqaruvchilarga tashqi bozorlarga chiqish imkoniyatini beradi, bu esa ishlab chiqarish hajmining ortishiga sabab bo‘ladi. Tashqi bozorlardagi talablar mahalliy ishlab chiqarishni kengaytirishga olib keladi, bu esa ko‘proq ishchi kuchini talab qiladi. Yangi ishlab chiqarish korxonalari yoki mavjud korxonalarni kengaytirish orqali ishlab chiqarishni kuchaytirish uchun yangi xodimlar yollanadi, natijada mahalliy iqtisodiyotda yangi ish o‘rinlari yaratiladi.

Ikkinchidan, ishlab chiqarish va eksport hajmining ortishiga bog‘liq ravishda yangi logistika va transport xizmatlari talab qilinadi. Bojxona uyushmasi a’zolari o‘rtasida tovarlar erkin harakatlanishi eksport va import jarayonlarini jadallashtiradi, bu esa transport, saqlash, tarqatish va bojxona xizmatidagi mutaxassislarning talabini oshiradi. Bu sohalarda ish o‘rinlarini ko‘paytirishi orqali iqtisodiy faollik yanada jadallashadi.

Bundan tashqari, bojxona uyushmalari chet el sarmoyalarini jalb qilishi mumkin, chunki investorlar uchun mamlakatlararo savdo hajmining oshishi yangi sarmoyaviy imkoniyatlarni yaratadi. Yangi sarmoyalar mahalliy korxonalarning rivojlanishiga, texnologik yangilanishlarga va yangi ishlab chiqarish infratuzilmalarini barpo

qilishga yordam beradi. Bu esa nafaqat ish o‘rinlarini yaratish, balki mahalliy iqtisodiyotni mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

Uchinchidan, savdoni diversifikatsiya qilish orqali ishlab chiqarish sohasida yangi innovatsion mahsulotlar va xizmatlar paydo bo‘lishi mumkin. Ishlab chiqaruvchilar global bozor talablariga moslashishga harakat qilib, yangi texnologiya va innovatsiyalarni joriy qilishga intilalar. Bu esa yuqori malakali kadrlarga bo‘lgan ehtiyojni kuchaytiradi, ishchilarning malakasini oshirishga va ta’lim tizimini rivojlantirishga turtki beradi.

Ish o‘rinlarini yaratish nafaqat iqtisodiy rivojlanishni, balki aholining farovonligini oshirishga ham hissa qo‘shadi. Yangi ish o‘rinlari aholi bandligini oshiradi, bu esa shaxsiy daromadlar ortishiga olib keladi. Ish o‘rinlari ko‘paytgani sari aholining iqtisodiy faolligi va ichki iste’mol hajmi ortib boradi, bu esa iqtisodiy o‘sishning yanada jadallashishiga olib keladi. Shu bilan birga, yangi korxonalarning ochilishi yoki mavjud korxonalarning kengayishi mamlakatning umumiy iqtisodiy salohiyatini oshirib, raqobatbardoshligini kuchaytiradi.

Savdoni diversifikatsiyalash, bojxona uyushmalari orqali, mamlakatlar o‘rtasida iqtisodiy aloqalarni mustahkamlashga va yangi ish o‘rinlari yaratish orqali mahalliy iqtisodiyotlarni rivojlantirishga yordam beradi. Bu jarayon iqtisodiy o‘sishni tezlashtirish, aholining turmush darajasini yaxshilash va mamlakat iqtisodiy salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Shunday qilib, savdoni diversifikatsiyalash bojxona uyushmalari tashkil etilganida iqtisodiy o‘sish va rivojlanishga katta hissa qo‘shadi. Davlatlar o‘rtasidagi savdo munosabatlari yaxshilanib, bu mamlakatlarning iqtisodiy o‘sishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bojxona uyushmalari faoliyati natijasida iste’molchilar uchun tovarlarning keng tanlovi va arzonlashgan narxlar asosiy manfaatlardan biri bo‘lib qoladi.

Bojxona uyushmalari nazariyasi davlatlar o‘rtasidagi savdo-sotiq hamkorligini chuqurlashtirish va iqtisodiy integratsiyani rivojlantirishda asosiy rol o‘ynaydi. Ular savdoni erkinlashtirish, tariflarni kamaytirish va iqtisodiy manfaatlarni maksimal darajada foydalanish orqali iqtisodiy

samaradorlikni oshirishga yordam beradi. Ushbu uyushmalarning ta'siri nafaqat iqtisodiy rivojlanishga, balki mamlakatlar o'rtasidagi munosabatlarni mustahkamlashga ham hissa qo'shadi. Integratsiya jarayonlarining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi savdo, ishlab chiqarish va investitsiya sohalarida yangi imkoniyatlarni yaratadi, bu esa davlatlarning xalqaro iqtisodiy munosabatlardagi pozitsiyasini mustahkamlaydi. Bojxona uyushmalari natijasida davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy hamkorlikning muvaffaqiyati, global iqtisodiyotdagi barqarorlik va o'sishni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

3.2.Savdo iqtisodiy guruhlariga davlatlar qo'shilishning dinamik samarasi

Savdo-iqtisodiy guruhlarga davlatlarning qo'shilishi jahon iqtisodiyotining integratsiya jarayonlarida muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday uyushmalar mamlakatlar o'rtasida savdo-sotiq aloqalarini chuqurlashtirish, ishlab chiqarish, investitsiya va texnologiyalar almashinuvini rag'batlantirish orqali ularning iqtisodiy rivojlanishiga hissa qo'shadi. Bojxona uyushmalari, erkin savdo zonalari va iqtisodiy ittifoqlar kabi savdo-iqtisodiy tashkilotlar a'zolariga tashqi savdo to'siqlarini bartaraf etish, bozorlarni kengaytirish va davlatlar o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash imkonini beradi. Bu jarayonlar savdo diversifikatsiyasi, raqobatbardoshlik va investitsiya imkoniyatlarini oshirish bilan bir qatorda, aholi farovonligini yaxshilashga ham xizmat qiladi. Savdo-iqtisodiy guruhlarga davlatlarning qo'shilishi nafaqat qisqa muddatli samaralarni, balki uzoq muddatli dinamik iqtisodiy afzalliklarni ham taqdim etadi. Bunday guruhlarga qo'shilish natijasida davlatlar o'z iqtisodiy salohiyatini oshirib, savdo, ishlab chiqarish va sarmoyalarning barqaror o'sishiga erishishlari mumkin

Iqtisodiy guruhlarga qo'shilgan davlatlar o'rtasidagi hamkorlik texnologiya va innovatsiyalarni tezroq tatbiq qilishga turtki beradi. Raqobatning oshishi va yangi bozorlarga kirish imkoniyati davlatlarning innovatsiyalarga bo'lgan ehtiyojini kuchaytiradi, bu esa ularni yuqori samaradorlikka ega bo'lgan texnologiyalarni joriy qilishga undaydi. Shu

orqali iqtisodiy faollik o‘sadi va ishlab chiqarish jarayonlari modernizatsiya qilinadi.

Davlatlarning savdo-iqtisodiy guruhlarga qo‘shilishi sarmoyalarni jalb qilish uchun qo‘shimcha imkoniyatlar yaratadi. Davlatlararo savdoni erkinlashtirish orqali sarmoyadorlar uchun biznes muhiti yaxshilanadi, bu esa mahalliy korxonalarga to‘g‘ridan-to‘g‘ri chet el sarmoyalarini jalb qilish imkonini beradi. Bu jarayon, o‘z navbatida, infratuzilmani rivojlantirishga va ishlab chiqarish salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Savdo-iqtisodiy guruhlarga qo‘shilish orqali davlatlar tashqi bozorlar talablariga tezroq moslashish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu esa ishlab chiqarish tarmoqlarining diversifikatsiya qilinishini rag‘batlantiradi. Davlatlar faqat ichki bozor uchun emas, balki xalqaro bozorlar uchun ham raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishga intilalar, bu esa iqtisodiy barqarorlikni ta’minlaydi.

Savdo-iqtisodiy guruhlar do‘stona iqtisodiy muhit yaratadi, bu esa davlatlar o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlaydi va iqtisodiy o‘sishni barqaror qiladi. Guruhlarga qo‘shilgan davlatlar uzoq muddatli iqtisodiy manfaatlarning barqaror o‘sishidan bahramand bo‘ladilar, chunki hamkorlik jarayonlari davomida yangi ish o‘rinlari yaratiladi, sarmoyalar ko‘payadi, texnologiyalar va nou-xaular tarqatiladi.

Shunday qilib, savdo-iqtisodiy guruhlarga qo‘shilishning dinamik samarasi davlatlarning iqtisodiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, innovatsiyalar va sarmoyalarni rag‘batlantirish, ishlab chiqarish va savdo faoliyatini kengaytirish orqali barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlaydi.

Savdo-iqtisodiy guruhlarga qo‘shilish mamlakatlar o‘rtasidagi savdo-sotiq munosabatlarini yanada chuqurlashtiradi va hamkorlikni kuchaytiradi. Davlatlar o‘rtasida savdo-sotiq erkinligi va hamkorlik mexanizmlarining rivojlanishi natijasida ular integratsiya jarayonlariga yanada ko‘proq jalb qilinadi. Bu esa iqtisodiy faoliyatning samaradorligini oshirishga, ishlab chiqarish jarayonlarining optimallashishiga va savdo jarayonlarining soddalashishiga olib keladi.

Iqtisodiy guruhlarga qo‘shilgan davlatlar xalqaro raqobatbardoshlikka erishadi. Bu ularga yangi mahsulotlar va xizmatlar taklif qilish orqali bozorlarini kengaytirish imkoniyatini beradi. Davlatlar o‘rtasidagi raqobat muhiti mahsulot va xizmatlarning sifati va samaradorligini oshirishga turtki beradi, bu esa ichki va tashqi bozorlarda o‘z pozitsiyasini mustahkamlash uchun muhim omil hisoblanadi. Shu bilan birga, davlatlar yangi savdo aloqalarini o‘rnatish orqali tashqi bozorlarga kirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Savdo-iqtisodiy guruhlarga qo‘shilish davlatlarning eksport salohiyatini sezilarli darajada oshiradi. Tariflar va to‘siqlarning yo‘q qilinishi mahalliy ishlab chiqaruvchilar uchun tashqi bozorlarda yangi imkoniyatlar yaratadi. Eksport salohiyatining oshishi tashqi savdo munosabatlarini diversifikatsiya qilishga va davlatlar o‘rtasidagi savdo aloqalarini yanada barqarorlashtirishga yordam beradi.

Savdo-iqtisodiy guruhlarga qo‘shilishning dinamik samarasi faqat iqtisodiy o‘sish bilan cheklanmaydi, balki ijtimoiy rivojlanishga ham salmoqli hissa qo‘shadi. Yangi ish o‘rinlarining yaratilishi, iqtisodiy faoliyatning o‘sishi va iqtisodiy muhitning yaxshilanishi aholi farovonligini oshiradi. Bu o‘z navbatida aholining turmush darajasini ko‘tarishga va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashga yordam beradi.

Davlatlarning savdo-iqtisodiy guruhlarga qo‘shilishi institutsional rivojlanishni tezlashtiradi. Xalqaro hamkorlik jarayonida davlatlar o‘z qonunchilik tizimini takomillashtirish, savdo va investitsiya muhitini yaxshilash, korrupsiyaga qarshi kurashish va davlat boshqaruvini modernizatsiya qilishga e’tibor qaratadilar. Bu jarayonlar iqtisodiy barqarorlik va xalqaro bozorlardagi raqobatbardoshlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, dinamik samaralar davlatlarning uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishiga yordam berib, ularning xalqaro savdo va iqtisodiy hamkorlikdagi rolini mustahkamlaydi. Davlatlarning savdo-iqtisodiy guruhlarga qo‘shilishi integratsiya jarayonlarining chuqurlashishi va iqtisodiy barqarorlikka olib keladi, bu esa ularning global iqtisodiyotdagi raqobatbardoshligini oshiradi.

Savdo-iqtisodiy guruhlarga qo‘shilishning dinamik samarasi davlatlarning tashqi savdoda mustahkamroq pozitsiyaga ega bo‘lishiga, iqtisodiy o‘sishning tezlashishiga va ijtimoiy farovonlikning oshishiga olib keladi. Tariflar va savdo to‘siqlarining yo‘q qilinishi, eksport salohiyatini oshirish, yangi ish o‘rinlari yaratish hamda investitsiya muhitini yaxshilash davlatlar iqtisodiyotini diversifikatsiya qilishda muhim omildir. Bunday hamkorlik faqat iqtisodiy taraqqiyotni ta’minlab qolmasdan, mamlakatlarning xalqaro munosabatlardagi roli va o‘rnini mustahkamlashga ham yordam beradi. Integratsiya jarayonlari chuqurlashgan sari, davlatlar xalqaro savdo va iqtisodiy hamkorlikdan yanada ko‘proq manfaat ko‘radi, bu esa ularning barqaror rivojlanishiga yordam beradi.

3.3.Integratsion jarayonlarning iqtisodiy o‘sishga ta’siri

Integratsion jarayonlar, ya’ni davlatlar o‘rtasidagi iqtisodiy hamkorlik va integratsiya jarayonlari, iqtisodiy o‘sishga katta ta’sir ko‘rsatadi. Savdo-iqtisodiy guruhlarga qo‘shilish, bojxona uyushmalari va erkin savdo zonalari tashkil etish orqali davlatlar o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalar mustahkamlanadi, bu esa umumiy iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiradi.Integratsion jarayonlar, ya’ni davlatlar orasidagi iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlash va savdo to‘siqlarini bartaraf etish, global iqtisodiy rivojlanishning asosiy omillaridan biri bo‘lib hisoblanadi. Bu jarayonlar mamlakatlar o‘rtasida savdo va investitsiyalarni erkinlashtirish, resurslarni samarali taqsimlash va innovatsiyalarning taraqqiyotiga yordam beradi. Integratsiyaning iqtisodiy o‘sishga ko‘rsatgan ta’sirini to‘liq tushunish uchun, uning asosiy aspektlari va u qanday samaralarga olib kelishi quyida ko‘rib chiqamiz.

Integratsiyaning iqtisodiy o‘sishga ko‘rsatgan ta’siri **asosiy aspektlari:**

Birinchidan, savdoni erkinlashtirish orqali integratsiya jarayonlari davlatlar o‘rtasidagi savdo to‘siqlarini bartaraf etish va tariflarni kamaytirish orqali savdoni erkinlashtirishga katta yordam

beradi. Savdoni erkinlashtirishning o‘ziga xos afzalliklari va samaralari bor. Bu jarayonning asosiy maqsadi davlatlar o‘rtasidagi savdo aloqalarini takomillashtirish, bozorlarni kengaytirish va iqtisodiy munosabatlarni mustahkamlashdir.

1. **Savdo to‘siqlarini bartaraf etish:** Integratsiya jarayonlari natijasida davlatlar o‘rtasidagi savdo to‘siqlari, misol uchun, tariflar, kvotalar va boshqa savdo manbalarini yo‘qotish yoki kamaytirish mumkin. Bu holat savdo aloqalarining to‘g‘ri, aniq va samarali rivojlanishini ta’minlaydi. Savdo to‘siqlarining yo‘q qilinishi, mahsulotlarning erkin harakatlanishini ta’minlaydi va bozorlarga kirish imkoniyatlarini osonlashtiradi. Davlatlar o‘rtasidagi tariflarning kamayishi natijasida savdo aloqalari kengayib, iqtisodiy munosabatlar yaxshilanadi.

2. **Tariflarning kamayishi va bozorlardagi raqobat:** Savdoni erkinlashtirish, tariflarning kamayishi orqali, bozorlardagi raqobatni kuchaytirishga yordam beradi. Tariflarning yo‘q qilinishi, mahalliy ishlab chiqaruvchilar uchun tashqi bozorlarga kirish imkoniyati yaratadi. Raqobatning oshishi, ishlab chiqaruvchilarni sifatli va raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishga majbur qiladi. Bu esa ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi va bozorlardagi raqobatni kuchaytiradi. Savdo aloqalarining kengayishi natijasida davlatlar orasida iqtisodiy munosabatlar mustahkamlanadi.

3. **Iste’molchilar uchun keng tanlov imkoniyatlari:** Savdo erkinlashtirish, iste’molchilar uchun keng tanlov imkoniyatlarini yaratadi. Tariflarning kamayishi va savdo to‘siqlarining yo‘q qilinishi, mamlakatlarga turli xil mahsulotlarning erkin kirishini ta’minlaydi. Bu iste’molchilarga sifatli va arzon mahsulotlarni sotib olish imkonini beradi. To‘g‘ri va aniq savdo aloqalari iste’molchilarga tanlov imkoniyatlarini kengaytirishga yordam beradi, bu esa iqtisodiy farovonlikka olib keladi.

4. **Ishlab chiqarish samaradorligini oshirish:** Savdoni erkinlashtirish natijasida, ishlab chiqaruvchilar uchun yangi bozorlarga kirish imkoniyatlari paydo bo‘ladi. Bu, ishlab chiqaruvchilarning

mahsulotlarni yangi bozorlarda sotish imkoniyatlarini kengaytirishga yordam beradi. Tashqi bozorlarga kirish, ishlab chiqaruvchilarni innovatsiya va texnologiyalarni joriy qilishga majbur qiladi, bu esa ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. Mahalliy ishlab chiqaruvchilar raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishga majbur bo‘lishadi, buning natijasida iqtisodiy o‘sish va rivojlanishga yordam beradi.

5. **Iqtisodiy o‘sishga yordam:** Savdoni erkinlashtirish orqali iqtisodiy o‘sishga katta yordam beriladi. Savdo aloqalarining kengayishi, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va investitsiyalarni jalb qilishga yordam beradi. Buning natijasida iqtisodiyotning umumiy o‘sish sur’atlari tezlashadi, aholi bandligi yaxshilanadi va mamlakatning global iqtisodiy pozitsiyasi mustahkamlanadi. Savdoni erkinlashtirish orqali mamlakatlar o‘rtasida iqtisodiy hamkorlik va integratsiya mustahkamlanadi, bu esa umumiy iqtisodiy barqarorlik va taraqqiyotni ta’minlaydi.

Ushbu barcha omillar, savdoni erkinlashtirishning iqtisodiy o‘sishga ta’siri haqidagi kengaytirilgan tavsiflardir. Integratsiya jarayonlari, mamlakatlar o‘rtasidagi savdo aloqalarini takomillashtirish va iqtisodiy munosabatlarni yaxshilash orqali iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiradi.

Ikkinchidan, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish tufayli integratsiya jarayonlari davlatlar o‘rtasidagi savdo to‘siqlarini kamaytirish va tariflarning yo‘q qilinishi orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga katta yordam beradi. Bu jarayonning asosiy maqsadi ishlab chiqarish jarayonlarini yaxshilash va resurslarni optimal taqsimlashga imkon yaratishdir.

1. **Savdo to‘siqlarining kamayishi:** Integratsiya jarayonlari natijasida savdo to‘siqlarining kamayishi ishlab chiqarish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Tariflar, kvotalar va boshqa savdo manbalarining yo‘q qilinishi, ishlab chiqaruvchilarga har qanday to‘siqlarning ortidan tez va samarali o‘tishiga yordam beradi. Buning natijasida ishlab chiqarish jarayonlari samarali boshqariladi va resurslardan foydalanish optimallashadi. Davlatlar o‘rtasidagi iqtisodiy

munosabatlar kengayib, ishlab chiqarish jarayonlariga yangidan texnologiyalar va innovatsiyalar kiritiladi.

2. **Resurslarni optimal taqsimlash:** Integratsiya orqali davlatlar o‘rtasida resurslarni optimal taqsimlash imkoni paydo bo‘ladi. Buning natijasida davlatlar har biri o‘z maxsuslashgan sohalarida muvaffaqiyatga erishish uchun resurslarni samarali taqsimlay oladi. Masalan, agar bir davlatning resursi mahalliy ishlab chiqarish uchun samarali bo‘lsa, boshqa davlatlar o‘z resurslarini boshqa sohalarda foydalanishlari mumkin. Bu esa, ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi va umumiy iqtisodiy samaradorlikka olib keladi.

3. **Yangilangan texnologiyalar va innovatsiyalar:** Integratsiya jarayonlari orqali ishlab chiqarishga kiritiladigan yangilangan texnologiyalar va innovatsiyalar ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga katta yordam beradi. Davlatlar o‘rtasidagi texnologik hamkorlik va bilim almashish, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish va samaradorlikni oshirish imkonini yaratadi. Yangilangan texnologiyalar va innovatsiyalar, ishlab chiqarish jarayonlarini yaxshilash va samarali boshqarishga yordam beradi, natijada ishlab chiqarish samaradorligi sezilarli darajada oshadi.

4. **Iqtisodiy imkoniyatlardan samarali foydalanish:** Integratsiya jarayonlari, davlatlarga o‘z iqtisodiy imkoniyatlaridan samarali foydalanishga yordam beradi. Bu esa ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish va samaradorlikni oshirish imkoniyatini yaratadi. Davlatlar o‘z resurslarini taqsimlashda muvaffaqiyatli raqobat va samaradorlikni ta’minlay oladi. Yangilangan texnologiyalar va innovatsiyalar ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga yordam beradi, natijada iqtisodiy o‘sishga erishish mumkin.

5. **Ishlab chiqarish samaradorligining iqtisodiy o‘sishga ta’siri:** Ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, iqtisodiy o‘sishga katta ta’sir ko‘rsatadi. Samarali ishlab chiqarish jarayonlari va resurslarning optimal taqsimlanishi iqtisodiy o‘sishga yordam beradi. Buning natijasida yangi ish o‘rinlari yaratiladi, iqtisodiy barqarorlik va farovonlik ta’minlanadi. Har bir davlat o‘z iqtisodiy imkoniyatlaridan samarali foydalanishga

mo‘ljallangan, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga yordam beradi, bu esa umumiy iqtisodiy o‘sish va taraqqiyotni rag‘batlantiradi.

Integratsiya jarayonlari, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish orqali iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiradi. Savdo to‘siqlarining kamayishi, resurslarni optimal taqsimlash, yangilangan texnologiyalar va innovatsiyalar ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, bu esa umumiy iqtisodiy rivojlanishga olib keladi.

Uchinchidan, investitsiyalarni jalb qilish orqali integratsiya jarayonlari investitsiya muhitini yaxshilash va tashqi sarmoyadorlar uchun yangi imkoniyatlarni yaratishga yordam beradi. Tariflar va savdo to‘siqlarining yo‘q qilinishi xorijiy sarmoyadorlar uchun katta qimmatli bo‘lgan yangi bozorlarga kirish imkoniyatini beradi. Buning natijasida tashqi investorlar yangi investitsiyalar kiritish, innovatsion loyihalarni amalga oshirish va yangi ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Investitsiyalarning kirishi mamlakatlardagi texnologik rivojlanishni rag‘batlantiradi, iqtisodiy o‘sishni tezlashtiradi va yangi ish o‘rinlari yaratishga yordam beradi. Shu bilan birga, xalqaro investitsiyalarni jalb qilish mahalliy ishlab chiqarishni mustahkamlash va raqobatbardoshlikni oshirishga olib keladi, bu esa umumiy iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiradi.

To‘rtinchidan, ish o‘rinlarini yaratish va iqtisodiy rivojlanish orqali savdoni erkinlashtirish va iqtisodiy integratsiya natijasida yangi ish o‘rinlari yaratish imkoniyati paydo bo‘ladi. Tashqi bozorlarga kirish imkoniyati ishlab chiqarish va eksport hajmini oshirishga olib keladi, bu esa yangi ish o‘rinlarini yaratish va mahalliy ishlab chiqarishni rag‘batlantirishga yordam beradi. Yangi ish o‘rinlari ishsizlik darajasini kamaytiradi, mehnat bozorida yangi imkoniyatlar yaratadi va iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiradi. Davlatlar orasidagi integratsiya va hamkorlik ularning iqtisodiy samaradorligini oshiradi, ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohalarida yangi imkoniyatlar yaratadi, bu esa aholi bandligini yaxshilaydi. Shuningdek, iqtisodiy o‘sishning tezlashishi mamlakatning umumiy iqtisodiy salohiyatini oshiradi, bu esa mamlakatning ijtimoiy va iqtisodiy farovonligini yaxshilashga olib keladi.

Beshinchidan, hukumatlar va davlatlar o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish orqali integratsiya jarayonlari davlatlar o‘rtasidagi siyosiy va iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlaydi. Bu hukumatlar o‘rtasidagi muammolarni hal qilish, qo‘shma loyihalar va dasturlarni amalga oshirish imkoniyati yaratadi. Davlatlar o‘zara hamkorlik qilish, tashkiliy va strategik rivojlanish uchun imkoniyatlar yaratadi. Integratsiya davlatlar o‘rtasidagi diplomatik aloqalarni mustahkamlash va xalqaro munosabatlarda yaxshi munosabatlarni o‘rnatishga yordam beradi. Bu hukumatlar o‘rtasidagi ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy munosabatlarni yaxshilash, barqarorlik va iqtisodiy taraqqiyotni ta’minlash uchun muhim ahamiyatga ega.

Shu bilan birga, integratsiya jarayonlari global iqtisodiyotdagi muvaffaqiyatli ishlash va barqarorlikni ta’minlashda muhim vosita hisoblanadi. Savdoni erkinlashtirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, investitsiyalarni jalb qilish va ish o‘rinlarini yaratish orqali integratsiya davlatlar iqtisodiyotining rivojlanishini rag‘batlantiradi va ularning global iqtisodiy munosabatlardagi rolini mustahkamlaydi.

Integratsion jarayonlar iqtisodiy o‘sishga turli yo‘nalishlarda to‘g‘ridan-to‘g‘ri va dolzarb ta’sir ko‘rsatadi. Savdoni erkinlashtirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, investitsiyalarni jalb qilish, yangi ish o‘rinlari yaratish va davlatlar o‘rtasidagi hamkorlikning mustahkamlanishi integratsiyaning asosiy samaralaridir. Bu jarayonlar mamlakatlarning umumiy iqtisodiy salohiyatini oshirish, ijtimoiy farovonlikni yaxshilash va global iqtisodiy sistema bilan integratsiyalashish uchun muhim ahamiyatga ega. Integratsiyaning barcha aspektlari iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish, raqobatni kuchaytirish va innovatsiyalarni joriy qilish orqali davlatlarning global bozordagi pozitsiyasini mustahkamlashga yordam beradi.

Nazorat uchun savollar

1. Integratsion jarayonlar qanday usullar bilan savdoni erkinlashtirishga yordam beradi?

2. Savdoni erkinlashtirish natijasida qanday iqtisodiy o‘zgarishlar yuz berishi mumkin?

3. Integratsiya jarayonlari ishlab chiqarish samaradorligini qanday yaxshilashga yordam beradi?

4. Tariflar va savdo to‘siqlarining kamayishi ishlab chiqarish jarayonlarini qanday o‘zgartirishga olib keladi?

5. Xorijiy investitsiyalarni jalb qilish integratsiya jarayonlarining qanday iqtisodiy samarasi bo‘lishi mumkin?

6. Ish o‘rinlari yaratish integratsiya jarayonlari orqali qanday usullar bilan amalga oshiriladi?

7. Integratsiya jarayonlari davlatlar o‘rtasidagi iqtisodiy hamkorlikni qanday mustahkamlashga yordam beradi?

8. Integratsiya jarayonlari iqtisodiy o‘sishga qanday to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir ko‘rsatadi?

9. Qanday integratsion jarayonlar innovatsion loyihalarni amalga oshirishga yordam beradi?

10. Integratsiyaning iqtisodiy samaralari qanday ijtimoiy va siyosiy o‘zgarishlarga olib kelishi mumkin?

IV-BOB. PUL-VALYUTA INTEGRATSIYASINING IQTISODIY ASOSLARI

4.1.Xalqaro valyuta tizimining mohiyati va tarkibi.
4.2.Xalqaro valyuta tizimining rivojlanish bosqichlari.
4.3. Xalqaro rezerv valyuta birliklari.
4. 4.Yevropa valyuta tizimi.
4.5. Xalqaro valyuta va moliya-kredit bozorlari.

Kalit so‘zlar: Pul-valyuta integratsiyasi, Valyuta uyushmalari, Iqtisodiy asoslar, Monetar tahlil, Iqtisodiy integratsiya, Valyuta tizimlari, Pul siyosati, Valyuta siyosati, Makroiqtisodiy tahlil, Pul va valyuta bozorlar, Integratsiya asoslari, Iqtisodiy samaradorlik,Valyuta birlashuvi, Monetar integratsiya, Iqtisodiy uyushmalar.

4.1. Xalqaro valyuta tizimining mohiyati va tarkibi

XX asrning 50-60-yillarida xalqaro iqtisodiy, moliyaviy va valyuta munosabatlarini rivojlanishida yangi davr boshlandi. Ochiq iqtisodiyotning umumiy tendensiyasi savdo ayirboshlashuvining tezlashishiga, xalqaro moliyalashtirishning rivojlanishiga, yangi valyuta bozorlarini hosil bo‘lishiga, turli mamlakatlar orasida valyuta-moliya munosabatlarining kengayishiga imkon berdi.

Jahon iqtisodiyotida xalqaro valyuta munosabatlari pulning jahon puli funksiyasi bilan bog‘liq bo‘lgan iqtisodiy munosabatlarni namoyon qiladi. Pul jahon puli sifatida tashqi savdo va xizmatlar, kapital migratsiyasi, foydaning investitsiyalarga ko‘chishi, zayom va subsidiyalar berish, ilmiy-texnik almashuv, turizm, davlat va xususiy pul ko‘chirishlariga xizmat qila boshladi.

Valyuta munosabatlari odatda milliy va xalqaro darajalarda amalga oshiriladi. Milliy darajada ular milliy valyuta tizimlari (MVT) sohasini qamrab oladi. Milliy valyuta tizimi - bu valyuta qonunchiligi bilan belgilanadigan davlat valyuta munosabatlarini tashkil qilishning shaklidir. MVTning o‘ziga xos tomoni u yoki bu davlat iqtisodiyotining, shuningdek tashqi iqtisodiy aloqalarining rivojlanish darajasini va o‘ziga

xosligi bilan aniqlanadi. Jahon iqtisodiyotida milliy valyuta tizimi quyidagi holatlari bilan xarakterlanadi:

- milliy valyuta birligi bilan;
- rasmiy oltin va valyuta zahiralarining tarkibi bilan;
- milliy valyuta pariteti va valyuta kursi shakllanishining mexanizmi bilan;
- valyuta qaytishi sharoitlari bilan;
- valyuta cheklanishlarining mavjudligi yoki yo‘qligi bilan;
- davlatlarning tashqi iqtisodiy hisob-kitoblarini amalga oshirish tartibi va boshqalar.

Jahon iqtisodiyotida milliy valyuta tizimlarini bog‘lovchi zveno bo‘lib valyuta kursi va valyuta pariteti xizmat qiladi. Valyuta kursi alohida mamlakatlarning valyutalariga bo‘lgan nisbati yoki ma’lum bir davlat valyutasining boshqa bir davlatlar valyutasida hisoblangan “narxi”ni namoyon qiladi. Valyuta pariteti - valyutalarning ulardagi oltinga mos keluvchi nisbatidir. Valyuta kursi amalda hech qachon paritet bilan mos kelmaydi.

Xalqaro valyuta tizimi (XVT) jahon xo‘jaligi doirasida valyuta munosabatlarini tashkil qilishning shaklidir. U jahon kapitalistik xo‘jaligi evolyusiyasi natijasida paydo bo‘lib, huquqiy jihatdan davlatlararo kelishuvlar bilan rasmiylashtirilgan. Xalqaro valyuta tizimining asosiy elementlari quyidagilardan iboratdir:

- valyuta birliklarining milliy va kollektiv zahiralari;
- xalqaro likvidli aktivlarning tarkibi va strukturasi;
- valyuta paritetlari va kurslari mexanizmi;
- valyutalarning o‘zaro almashuv shartlari;
- xalqaro hisob-kitob shakllari;
- xalqaro valyuta bozori va jahon oltin bozori rejimi;
- valyuta-moliya tashkilotlarini (XVF, XTTB va boshqalar) tartibga soluvchi davlatlararo valyuta-kredit tashkilotlarining maqomi.

Jahon iqtisodiyotida xalqaro valyuta tizimining asosiy vazifasi - muhim iqtisodiy o‘sishni ta’minlashdan, inflyatsiyani kamaytirishdan, tashqi iqtisodiy almashuv va to‘lov oborotining tengligini qo‘llab-

quvatlash uchun xalqaro hisob-kitoblar va valyuta bozori sohasini tartibga solishdan iboratdir.

4.2. Xalqaro valyuta tizimining rivojlanish bosqichlari

Jahon iqtisodiyotida xalqaro valyuta tizimi dinamik rivojlanib boruvchi tizimdir. U evolyusion rivojlanish bosqichlarda doimo o‘zgaradi va rivojlandi. O‘zining evolyusion rivojlanishida Xalqaro valyuta tizimi to‘rtta xalqaro valyuta tizimlarini o‘zida namoyon qiluvchi to‘rt bosqichni bosib o‘tgan.

Xalqaro valyuta tizimida oltin standart deb ataluvchi birinchi tizim stixiyali ravishda XIX asr oxirida vujudga keldi. Unda qator davlatlarning valyutalari o‘z davlatlarining ichki bozorida erkin ravishda oltinga tenglashtirilgan. Oltin standart tizimi quyidagilar bilan ajralib turgan:

- valyuta birligi ma’lum miqdorda oltin qiymatiga egaligi bilan;
- valyutaning oltinga konvertatsiyalanishi alohida bir davlatning ichida ham tashqarisida ham ta’minlanganligi bilan;
- oltin quymalar erkin ravishda tangalarga almashtirilishi mumkin, oltin erkin eksport va import qilinadi, xalqaro oltin bozorlarida sotilishi bilan;
- milliy oltin zahirasi va ichki pul taklifi o‘rtasida kuchli nisbatning saqlanishi bilan.

Oltin standartga asoslangan xalqaro hisob-kitoblar mexanizmi qayd qilingan kursni o‘rnatadi. Oltin tanga, oltin yombi, oltin deviz standartlari oltin standartning turlaridir. Oltin standartning bir turidan ikkinchisiga evalyusion o‘tishi xalqaro kapitalistik tizimining rivojlanishi mobaynida ro‘y bergan edi.

Kapitalistik xo‘jalik faoliyatining asta-sekin murakkablashuvi, jahon xo‘jaligi aloqalarining kengayishi va chuqurlashishi, davriy ro‘y berib turgan iqtisodiy inqirozlar iqtisodiyotni tartibga solishni, davlatning iqtisodiy jarayonlarni boshqarishga aralashuvini kuchaytirishni ob’ektiv zaruriyatga aylantirdi. Davlatning iqtisodiyotga aralashuvining kuchayib borishi bilan erkin raqobatchilik kapitalizm

rivojlanishining alomatlariga javob beruvchi oltin standarti mexanizmi bilan aniqlanadigan valyuta kurslari tizimlari ham o‘zgara boshladi.

Ikkinchi tizim - oltin-deviz standarti Genuya konferensiyasi (1922 y.) qarorlari natijasida vujudga keldi. Keyinchalik u ko‘pchilik kapitalistik davlatlar tomonidan tan olindi. Bunda banknotalar oltin emas, balki keyinchalik oltinga almashtirilishi mumkin bo‘lgan boshqa davlatlar deviziga (banknota, veksel, cheklar) almashtirilgan. Deviz valyuta sifatida dollar va funt sterling tanlandi. Oltin-deviz standarti amalda tartibga soluvchi valyuta kurslari standarti tizimini oltin valyuta standarti tizimiga o‘tish bosqichi bo‘ldi. Oltin-valyuta standarti tizimi 30-yillarda tashkil topdi va 50-yillar oxirida to‘liq shakllandi. Bu tizim sharoitida kog‘oz pullar oltinga almashtirilmaydigan bo‘ldi. 1944-yilda bo‘lib o‘tgan Bretton-Vuds (AQSh) xalqaro konferensiyasida bu tizim huquqiy maqomni oldi. Bretton-Vuds valyuta tizimining o‘ziga xos tomonlari quyidagilardan iboratdir:

- oltin davlatlar orasida yakuniy pul hisob-kitoblari funksiyasini saqlab qoldi;
- oltin bilan bir qator turli davlatlar valyutalari qiymati o‘lchovi, shuningdek to‘lovning xalqaro kredit vositasi sifatida tan olingan AQSh dollari rezerv valyuta bo‘ldi;
- dollar boshqa davlatlarning markaziy banklari va hukumat idoralari tomonidan AQSh xazinasida 1 troya unsiyaga (31,1g.), ya’ni 35 dollarga teng bo‘lgan kurs (1944) bo‘yicha oltinga almashtirilgan. Bundan tashqari hukumat organlari va xususiy shaxslar oltinni xususiy bozorda sotib olishlari ham mumkin bo‘lgan. Oltinning valyuta qiymati rasmiy qiymat asosida shakllanib bordi va u 1968 yilgacha sezilarli o‘zgarmadi;
- valyutalarni bir-biriga tenglashtirish. Ularning o‘zaro almashuvi oltin va dollarda belgilangan rasmiy valyuta paritetlar asosida amalga oshirilgan;
- har bir davlat o‘z valyutasining boshqa valyutaga nisbatan kursini barqaror saqlashi kerak bo‘lgan. Valyutalarning bozordagi kurslari qayd qilingan oltin yoki dollar paritetidan u yoki bu tomonga

1% dan ortiq o‘zgarmasligi kerak edi. Paritetlarning o‘zgarishi to‘lovlar balansining doimiy buzilishi sodir bo‘lganda amalga oshirilishi mumkin bo‘lgan;

- valyuta munosabatlarini davlatlararo tartibga solish asosan Bretton-Vuds konferensiyasida tashkil qilingan Xalqaro Valyuta Fondi (XVF) orqali amalga oshirildi. U a’zo davlatlar tomonidan rasmiy valyuta paritetlari, kurslari va o‘zaro erkin valyuta almashtirishga amal qilishlari ta’minlangan.

Bretton-Vuds kelishuvi xalqaro valyuta tizimining rivojlanishini eng muhim bosqichi hisoblanadi. Birinchi marta xalqaro valyuta tizimi hukumatlararo kelishuvlarga asoslana boshladi. Oltin-dollar standarti tizimini mustahkamlagan Bretton-Vuds tizimi xalqaro savdo oborotining kengayishda, sanoati rivojlangan davlatlar ishlab chiqarishining o‘sishida ham muhim rol o‘ynadi.

60-yillarning oxiriga kelib Bretton-Vuds tizimi jahon xo‘jaligining kuchayayotgan baynalminallashuvi bilan, transmilliy korporatsiyalarining valyuta sohasidagi faol chayqovchilik faoliyati bilan qarama-qarshi chiqa boshladi. Oltin-dollar standarti rejimi amalda asta-sekin dollar standarti tizimiga aylana boshladi. Shu bilan birga 60-yillar oxirida dollarning jahondagi mavqei G‘arbiy Yevropa davlatlari va Yaponiyaning iqtisodiy quvvati va ta’sir doirasini oshishi natijasida sezilarli yomonlashdi. AQShdan tashqaridagi dollar zahiralari jahon iqtisodiyotida juda katta summada bo‘lib, yirik Yevrodollar bozorini tashkil qilgan edi. AQSh to‘lov balansining kamomadi (defitsiti) mumkin bo‘lgan normalardan ortib bordi. Bretton-Vuds tizimining dollarni oltinga aylantirish haqidagi talabi AQSh uchun og‘irlik qilib qoldi, chunki o‘z zahiralari hisobidan oltinning past narxini saqlab turishi kerak edi. 70-yillar boshida Bretton-Vuds tizimi amalda o‘z faoliyatini to‘xtatdi. AQSh dollarni oltinga rasmiy narxlarda almashtirishdan bosh tortdi. Natijada jahon bozorlarida oltinning bahosi keskin ko‘tarilib ketdi.

1976 yilda Kingstonda (Yamayka) bo‘lib o‘tgan XVFning navbatdagi majlisida dunyoda xalqaro valyuta tizimining asoslari

aniqlandi. Yamayka kelishuvidan kelib chiqqan holda xalqaro valyuta mexanizmini tashkil etuvchilar deb quyidagilarni ko‘rsatish mumkin:

1. Oltinning qiymat o‘lchovi va valyuta kurslarini hisoblashning boshlang‘ich nuqtasi sifatidagi vazifasi bekor qilindi. Oltin erkin narxli oddiy tovarga aylanadi. Shu bilan bir qatorda u alohida likvidli tovar bo‘lib ham qoldi. Ya’ni, zarur bo‘lganda oltin sotilishi mumkin, olingan valyuta esa to‘lov uchun ishlatilishi mumkin bo‘lib qoldi.

2. Asosiy zahira valyuta qilish va boshqa rezerv valyutalarning rolini kamaytirish maqsadida SDR (Special drawing rights - SDR) - “maxsus o‘rnini olish huquqi” standarti kiritildi.

3. Davlatlarga valyuta kursining xohlagan rejimini tanlab olish hyquqi berildi. Davlatlar o‘rtasidagi o‘zaro valyuta munosabatlari ularni milliy pul birliklarining suzuvchi kursiga asoslanadigan bo‘ldi.

Xalqaro moliyaviy qonunlarda kurslarning o‘zgarishi ikki asosiy omil bilan belgilanadi:

a) davlatlarning ichki bozorlarida valyutalarning real qiymatlari nisbati bilan;

b) xalqaro bozorlarda milliy valyutalarga bo‘lgan talab va takliflar nisbati bilan.

4. 3. Xalqaro rezerv valyuta birliklari

90-yillarning boshiga kelib suzuvchi kurslar faktorini amalga oshirilishi munosabati bilan quyidagi elementlar asosida yetarli darajada murakkab bo‘lgan xalqaro valyuta tizimini tashkil qilish sxemasi vujudga keldi:

1. Asosiy ustun birliklar tanlanadi. Bu bilan ular milliy valyutalar munosabatlarini, aniqrog‘i o‘z valyuta kurslarini saqlab qoldilar;

2. Valyuta kurslarinig o‘zgarish darajasi bir xil bo‘lmasdan, diapazoni keng edi. Bunda ma’lum diapazon doirasida faqat ayrim valyutalarga nisbatan valyuta kursi saqlanadi, boshqa valyutalarga nisbatan kurs erkin o‘zgarib turadi.

Amalda davlatlar e’lon qilgan valyuta rejimlari xilma-xildir. 1988 yilda jahonning 58 davlati o‘z valyutalarining asosiy hamkorlaridan

birining valyutasiga nisbatan kursini o‘rnatishga qaror qildilar. Bular AQSh dollari (39 ta davlat), fransuz franki (frank zonasining 14ta davlati) yoki boshqa valyutalarda (5 ta davlat). Ayrim davlatlar o‘z valyutalarini SDRga (17 ta davlat) yoki boshqa valyutalar savatchasiga (29 ta davlat) bog‘ladilar. Bundan tashqari, 4 ta davlat yagona valyutaga nisbatan cheklangan moslashuvchanlik rejimini ma’qullaydilar. O‘z navbatida Yevropa ittifoqi ning 8 davlati o‘zlari uchun valyuta hamkorligi mexanizmini ta’sis etishib, o‘z valyuta kurslarini barqarorlashtirdilar. Jahonning 19ta davlatlari shu jumladan, AQSh, Kanada, Buyuk Britaniya va Yaponiya mustaqil suzish rejimini tanladilar.

Yamayka kelishuvi jamoa valyuta birligi sifatida “maxsus o‘rnini olish huquqi” (SDR) ni tan oldi. SDR 1969 yilda oddiy kredit vositasi sifatida yaratilgan edi. Biroq keyinchalik SDRni “xalqaro valyuta tizimining zahira aktivi” ga aylantirish vazifasi qo‘yildi. Oldiniga SDR birligi dollarning oltin qiymatiga (1970 y.) mos ravishda oltinga tenglashtiriladi. 1974 yilning iyulida valyutalarning suzuvchi kursga o‘tishi bilan SDRning oltin qiymati bekor qilindi. Bu valyuta birligining kursi valyuta savatchasi - tashqi savdosi jahon savdosining 1% dan kam bo‘lmagan 16 davlat valyutalarining o‘rtacha kursi asosida aniqlanardi. 1981 yildan boshlab SDR 5ta davlat valyutasi (AQSh dollari, GFR markasi, yapon ienasi, fransuz franki va Angliya funt sterling) to‘plamidan kelib chiqdan holda aniqlanadigan bo‘ldi.

Valyuta korzinasi - bu bir valyuta o‘rtacha hisoblangan kursining boshqa valyutalarning ma’lum to‘plamiga nisbatan solishtirish usulidir. Valyuta kursini hisoblash uning tarkibi, valyuta komponentlarining o‘lchovi, valyutalarning dollarga nisbatan bozor kursiga bog‘liq.

SDR foizlar keltiradi. Mamlakat agarda SDRdagi avuarlar assotsiatsiyalaridan ko‘p bo‘lsa foizlar oladi va aksincha SDRdagi avuarlari asosiatsiyalaridan kam bo‘lsa foiz to‘laydi. SDR birligi birlikdir. U XVFning maxsus schetlarida XVFga a’zo davlatlarga ajratilgan kvotalar asosida keltiriladi. Bu kvotalardan konventirlanadigan valyuta sotib olish yoki to‘lov balansi defitsitini

to‘lash uchun foydalaniladi. Ammo ularning kapitalistik dunyo umumiy valyuta zahiralaridagi ulushi -6%ga yaqin bo‘lib uncha katta emas (4.1-jadval).

4.1.-jadval

SDR birligi qiymati (1994 yil 15 avgustdagi holati)

Valyuta	Valyuta qiymati (valyuta birligi)*	15 avgustdagi almashtirish kursi**	Dollar ekvivalenti:***
Nemis markasi DM	0,4530	1,55150	0,291787
Fransuz franki	0,8000	5,32800	0,150150
Yapon ienasi	31,8000	100,370000	0,316828
Buyuk Britaniya Funt sterlingi	0.0812	1,54400	0,125373
AQSh dollari	0,5720	1,00000	0,572000
JAMI			1,456138

Izoh: 1 SDR=1,45 614 AQSh doll. AQSh doll.= 0,686748 SDR***

SDR savatchasining valyuta komponentlari.

** Valyuta birliklarida AQSh dollari uchun almashuv kursi, bir funt uchun AQSh dollarida hisoblangan funt sterlingi kursidan tashqari.

*** valyuta komponenti ahamiyatining almashuv kursi ahamiyati nisbatining natijasi sifatida hisoblangan AQSh dollaridagi ekvivalent.

**** AQSh dollarining SDRdagi rasmiy qiymati-dollar ekvivalenti summasiga teskari kattalik ya’ni verguldan sung oltinchi belgigacha 1/1,456138.

Ko‘pgina iqtisodchilar SDRni kamroq zahira valyuta sifatida, ko‘proq kredit sifatida ko‘rish mumkin deb hisoblaydilar. Xullas, SDR ham zahira valyuta ham kreditdir. Uni yaratuvchilardan biri aytganidek SDR “ayrimlar qora yo‘lli oq ayrimlar oq yo‘lli qora jonivor sifatida ko‘radigan” - zebraga o‘xshaydi.

Valyuta savatchasi qiymati asosida belgilanadigan yana bir jamoa zahira valyuta birligi EKYudir. EKYu (Europe an curren cy unit) Yevropa ittifoqiga kiruvchi Yevropaning ilg‘or 12 davlati valyutalariga asoslangan edi. Ular bir valyutaning savatchadagi og‘irligi a’zo-davlatlarning Yevropa ittifoqi YaMMsi va Ittifoq ichidagi eksportdagi

ulushiga muvofiq belgilanadi. 1 EKYu taxminan 1,3 AQSh dollariga tenglashtirilgan edi. SDRdan farqli ularoq EKYuning rasmiy emissiyasi qisman naqd oltin va dollarga aylantirilgan. EKYu emissiyasining hajmi SDRdan ko‘p.

Xuddi SDR kabi EKYu ham naqdsiz shaklda - ular bo‘yicha naqdsiz ko‘chirishda markaziy banklar (yoki tijorat banklari) schotlarida yozuv sifatida namoyon bo‘ladi.

Yevropa valyuta tizimida (YeVT) Yevropa ittifoqi har bir a’zosi valyutasining EKYuda hisoblangan asosiy kursi belgilangan. Mana shu asosiy kurs negizida valyutalarning o‘zaro kursi hisoblanadi. Bu kursdan kurslar amalda 2,25% dan ortiq farq qilishi mumkin emas. YeVTga qo‘shilgan ispan peseti uchun imtiyozli rejim va Italiya lirasi uchun 1993-yil avgustidan 15% gacha o‘zgarishlar chegarasi o‘rnatilgan.

EKYu yaratishdan maqsad - ayrim Yevropa ittifoqiga a’zo davlatlarni valyuta kurslarining barqarorligiga erishish edi. EKYuni yaratishning undagi muhim tomonlaridan biri AQSh dollarining oltinni o‘rnini bosish uchun yetarli darajada ishonchli emasligidir.

Bundan tashqari EKYuni yaratish Yevropa valyuta tizimini dollar o‘zgarishi va AQShning iqtisodiy total diktatiga bog‘liqlikdan ozod qilinishi ham ko‘zda tutildi. EKYu qo‘shma fondlar va xalqaro valyuta-kredit moliya tashkilotlarida valyuta birligi sifatida, yagona qishloq xo‘jaligi narxlari, Yevropa ittifoqi a’zolari markaziy banklarining valyuta intervensiyasini o‘tkazishda hisob-kitoblari valyutasi sifatida namoyon bo‘ladi. 500dan ortiq yirik xalqaro tashkilotlar EKYudan kredit berishda foydalanadilar.

4.4.Yevropa valyuta tizimi

Yevropa iqtisodiy hamjamiyatining tuzilishi yagona Yevropa valyutasini yaratishni ko‘zda tutmagan edi. Ammo 70-yillarning o‘rtalariga kelib yagona valyuta ittifoqini tuzish yo‘llarini qidirish faollashdi. Yevropa hamjamiyati liderlari nafaqat AQSh dollariga muqobil valyuta birligini yaratish, balki valyuta intervensiyasini amalga

oshirish, valyuta o‘zgarishlarini davlat tomonidan nazorat qilishni amalga oshirishga harakat qildilar.

Murakkab muzoqaralar natijasida Yevropa ittifoqi doirasida 1979-yilning martida Yevropa valyuta tizimi (YeVT) tashkil topdi. YeVT - umumiy iqtisodiy munosabatlarni namoyon qiluvchi, iqtisodiy integratsiya doirasida milliy valyutalarning ishlashi bilan bog‘liq bo‘lgan xalqaro (mintaqaviy) valyuta tizimidir. YeVT - jahon valyuta tizimining eng muhim tarkibiy qismi bo‘lib hisoblanadi.

Yevropa valyuta tizimini yaratilish tarixining asosiy bosqichlari quyidagilardan iborat. 1972-yilda Yevropa ittifoqiHning, Vazirlar Kengashi hamjamiyatiga kiruvchi davlatlar valyutalarining bir-biriga nisbatan o‘zgarishi amplitudasini cheklash haqida qaror qabul qildi. Ushbu maqsadga erishish uchun Markaziy banklar valyuta bozoridagi intervensiyalarini muvofiqlashtirishlari lozim edi. Shunday qilib “Yevropa valyuta iloni” tug‘ildi. Yevropa ittifoqiH, davlatlari valyutalarining bir-biriga nisbatan kursining o‘zgarishi turli yillarda ±4,5% gacha ruxsat berildi. Grafik tasvirda “ilon” Yevropa ittifoqihga a’zo 6ta davlat (GFR, Fransiya, Italiya, Niderlandiya, Belgiya, Luksemburg) valyutalarining o‘zaro kursining o‘zgarishlarini eng kam miqdorini bildirgan. Agar mamlakat valyutasining kursi mumkin bo‘lganidan pastga tushib ketsa, Markaziy bank milliy valyutani chet el valyutasida sotib olishi lozim bo‘lgan.

“Valyuta iloni” a’zo-davlatlarning u yoki bu tarkibi bilan 1979 yilda V.Jiskar d, Esten va G. Shmidt taklifi bilan Yevropa valyuta tizimi kiritilgunicha amalda bo‘ldi. YeVT o‘zida uch muhim elementni (EKYu - YeVT asosiga, valyuta kurslari va intervensiyalari mexanizmi, Hamjamiyat davlatlari valyutalari nisbatida har ikki tomonga ±2,25% dan ortiq o‘zgarishi mumkin emasligini) qamrab oladi. Yevropa valyuta tizimida valyuta intervensiyasi bilan bog‘liq vaqtinchalik to‘lov balansi defitsiti va hisob-kitoblarni qoplash uchun Markaziy banklarga kredit berish yo‘li bilan davlatlararo mintaqaviy valyutani tartibga solish amalga oshirilagan. Yevropa valyuta tizimi oldiga quyidagi maqsadlar qo‘yilgan:

- Yevropa ittifoqi ichida yuqori valyuta barqarorligini o‘rnatish;
- barqarorlik sharoitida o‘sish strategiyasining asosiy elementi bo‘lish;
- iqtisodiy rivojlanish jarayonlarining o‘zaro bog‘liqligini kuchaytirish va Yevropa jarayoniga yangi turtki berish;
- xalqaro iqtisodiy va valyuta munosabatlariga barqarorlashtiruvchi ta’sir ko‘rsatish.

Yevropa valyuta tizimi harakat mexanizmi EKYu tashkil qilish va barqaror, ammo tartibga solinuvchi Yevropa ittifoqi davlatlari orasida valyuta kurslari orqali qiymatni o‘zaro o‘lchash negizini o‘rnatishni ko‘zda tutadi. YeVT valyuta rezervlarini umumiy foydalanishga berilishini kafolatlaydi. Yaratilgan tizim Yevropa ittifoqi ichida kredit mexanizmlarining butun bir arsenalini harakatga keltiradi. Yevropa valyuta tizimining faoliyat jarayoni va rivojlanish “Delar rejasi” bilan chambarchas bog‘liq. 1989 yilda Yevropa ittifoqining atoqli arbobi (Yevropa ittifoqiK raisi) J.Delar Yevropa valyuta birlashuvining uch bosqichli rejasini tasvirlagan hisobotni taqdim qildi. Bu plan quyidagilarni o‘z ichiga oladi: 1) alohida Yevropa ittifoqi davlatlarining muvofiqlashtirilgan iqtisodiy va valyuta siyosatini amalga oshirish; 2) Yevropa ittifoqi Markaziy bankini tashkil qilish; 3)Milliy valyutalarni Yevropa ittifoqi ning yagona valyutasiga almashtirish.

1990-yilda Yevropa valyuta tizimi kengaydi. Unga Angliya, Ispaniya, Portugaliya kirdi. 1991 yilda yagona Yevropa hududini tashkil qilish haqidagi Maastrixt shartnomasi imzolandi. Bu shartnomaga muvofiq Yevropa ittifoqi a’zolarining hukumat boshliqlari valyuta ittifoqini tuzish haqida kelishib oladilar.

G‘arbiy Yevropa valyutalari o‘zgarishini tartibga solish maqsadida tuzilgan Yevropa valyuta tizimi qariyb 15 yil mobaynida o‘z vazifalarini muvaffaqiyatli bajardi. Ammo 1992-yilning kuzidan u izdan chiqa boshladi. Bir yil mobaynida 1992-yil sentabridan YeVT dan Angliya funt sterlingi, Ispaniya peseti va Portugaliya eskudosi devalvatsiya qilindi.

Buning asosiy sabablaridan biri - qayd qilingan davlatlar markaziy

banklarining valyuta devalvatsiyasiga umid qilib, kursni pasayishiga o‘ynayotgan birja olib-sotarlarining tobora kuchayayotgan hujumlariga dosh berishga qodir emasliklaridadir. Natijada 1993-yil yozida YeVT ga kiruvchi 8 pul birligidan 5 tasi - Fransiya va Belgiya franki, Daniya kronasi, Ispaniya peseti va Portugaliya eskudosi o‘rnatilgan eng past darajaga tushib qoldi. Markaziy banklar tomonidan o‘z valyutalarini sun’iy ravishda ushlab turish mumkin emas degan qapop qabul qilindi. Ular belgilangan kurslar atrofida u yoki bu tomonga 15%ga o‘zgarishlari mumkin. Markaziy banklar shuningdek almashish kurslarini qo‘llash maqsadida yuqori darajada saqlab turgan hisobga olish stavkalarini pasaytirishlari mumkin.

Maastrixt shartnomasi qaroriga muvofiq Yevropa ittifoqi davlatlari tomonidan valyuta ittifoqi tuzishning oxiri, ya’ni milliy valyutalar bir-biriga nisbatan yakuniy qayd qilinadigan bosqichi 90-yillar oxirida ro‘y berishi kerak edi.

Yevropa ittifoqi rejasiga binoan valyuta ittifoqni tashkil qilinishi uch bosqichda amalga oshirilishi kerak edi.

1998-yilda boshlanadigan birinchi bosqichda valyuta ittifoqiga kirish uchun ruxsatnoma beradigan mezonga javob beradigan davlatlar aniqlanadi. Maastrixt shartnomasi tomonidan belgilangan bu mezonli qarorga quyidagilarni - inflatsiya darajasi, davlat budjeti kamomadi (3%dan ortiq emas), hisobga olish stavkasining o‘lchami, milliy valyutaning barqarorligi va boshqalarni kiritish mumkin.

Ushbu mezonlarga to‘liq javob beruvchi davlatlar birinchi guruhga kirib, bu guruh davlatlari, valyuta ittifoqini tashkil qiladi. Avvaliga bu mezonlarga faqat Germaniya, Luksemburg, Irlandiya va Avstriya javob bergan edi. 1998-yilning oxirigacha Markaziy Yevropa banki tashkil qilinib, Yevropa Markaziy banklar tizimi harakatga keltirildi.

Ikkinchi bosqichda (1999-2001 yy.) Markaziy Yevropa banki, birinchi qadam sifatida valyuta almashtirish bo‘yicha operatsiyalarda yagona valyutani ishlata boshladi. Tijorat banklari va moliyaviy tashkilotlar undan valyuta bozorlarida keng foydalanisha boshladilar.

Keyingi uchinchi bosqichda (2002 y.) milliy tanga va qog‘oz

pullarni yangi Yevropa pul birligi Yevro bilan almashtirildi. Yangi yagona valyuta naqd pul muomalasiga kiritildi. Milliy valyutada amalga oshirilayotgan hisob-kitoblar tizimiga mos o‘zgartirishlar kiritildi. Boshlanishida (6 oy mobaynida) yangi valyuta milliy valyutalar bilan bir vaqtda muomalada bo‘ldi. Bu davrning oxiriga kelib, rejaga muvofiq milliy valyutalar “to‘lov vositasi statusini yo‘qotdilar”. Uchinchi bosqichda Yevropa valyuta-iqtisodiy ittifoqi hududida barcha bank schotlari Yevropa valyutasiga konvertirlanadigan bo‘ldi.

Yagona Yevropa valyutasi, iqtisodchi olimlarning fikricha, dunyoda eng kuchlilardan biri bo‘lishi uchun barcha imkoniyatlarga ega. U inflyatsiya bilan ko‘rashishni yengillashtirib, AQSh va Yaponiya bilan bozorlar uchun ko‘rashda Yevropa ittifoqi davlatlari tovar va xizmatlarining raqobatbardoshliligini oshirib Yevropa ittifoqi barqarorligining muhim omiliga aylanib boradi.

Yevroning paydo bo‘lishi qimmatli kog‘ozlar bilan bog‘liq barcha kelishuvlar hajmining oshishiga olib kelishi lozim. Yagona valyutaning kiritilishi butun dunyo investorlarining Yevro ga bo‘lgan qiziqishlari tobora oshirib bormoqda. Yevro ni juda muhim bo‘lgan valyuta bozoriga aylantirish kerak. Yagona valyutaning o‘zi esa kapital bozorida dollarning o‘rnini egallash uchun barcha imkoniyatlarga ega. Yevro ga o‘tish butun dunyodagi moliyaviy holatga muhim o‘zgartirishlar kiritmoqda. Yagona Yevropa valyutasi dollar va iena bilan teng raqobat qilishi mumkin. Banklar, qonunga ko‘ra, kelishuvlar sonining keskin o‘sishi va investitsiyalarning yanada baynalminallashuvi sababli moliyaviy bozorlarda oladigan foydalarining oshishiga umid qilishlari kerak.

Yangi pul birligi, shuningdek bor valyutani boshqa valyutaga almashtirish bilan bog‘liq bo‘lgan sezilarli harajatlarni yuqotish imkonini beradi. Bu harajatlar ba’zi hisob-kitoblarga qaraganda yiliga 40 mlrd. AQSh dollaridan 50 mlrd. dollargacha borgan. Masalan, 2 ming dollar bilan 10-12 kun G‘arbiy Yevropa davlatlari bo‘ylab yurgan fransuz sayyohi bir valyutani ikkinchi valyutaga almashtirishda bu summaning qariyb 40-50%ini yo‘qotgan. Ayni paytda, Yevroning paydo

bo‘lishi bilan negizida Yevropa ittifoqi ichida endi tenglashtiriladigan hisobga olish stavkalari farqi yotadigan operatsiyalar ham yo‘qoladi.

4.5. Xalqaro valyuta va moliya-kredit bozorlari

Xalqaro valyuta va moliya-kredit bozorlari jahon xo‘jaligida, xalqaro iqtisodiy munosabatlarning juda muhim bo‘g‘inlaridan biridir. XX – XXI asrlar bo‘sag‘asida jahon mamlakatlarida moliya bozorlari gurkirab rivojlandi. Dunyoning ilg‘or davlatlari umumiy moliya aktivlari, ularning yalpi ichki mahsulotiga (YaIM) nisbatan 2,5 barobarga o‘sdi. Jahon valyuta va savdo operatsiyalari qiymatlarining nisbati esa dunyoning ilg‘or davlatlari umumiy aktivlari, ularning yalpi ichki mahsulotiga nisbatan 2,5 barobar tez o‘sdi. Jahon valyuta va savdo operatsiyalari qiymatlarining nisbati 1980-yildagi 10:1 dan 1992 yildagi 60:1 gacha o‘sdi. Shu bilan birga, xorij ekspertlarining fikricha, davlat obligatsiyalarining xalqaro bozori ba’zi bir kattaliklar bo‘yicha faqatgina 1920 yildagidek faoldir. Kapitalni harakatchanligi asr boshidagi darajaga yaqinlashmoqda, xolos.

Jahon iqtisodiyotida faoliyatidagi kapital davriy oboroti qonuniyati moliyaviy bozor rivojlanishining ob’ektiv asosidir. Jahonning ba’zi joylarida ortiqcha erkin kapital paydo bo‘ladi, ba’zi joylarda unga talab paydo bo‘ladi. Jahon valyuta moliya-kredit bozorlari bu qarama-qarshiliklarni jahon xo‘jaligi darajasida hal qiladi. Jahon valyuta, kredit, qimmatli qog‘ozlar bozorlari tashkil topishining ko‘rinishi quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- kapitalning ishlab chiqarish va bank ishida konsentratsiyasida;
- xo‘jalik aloqalarining baynalminallashuvida;
- banklararo telekommunikatsiyalarining rivojlanishida.

Valyuta bozorlari - xorijiy valyutaning milliy valyutaga bo‘lgan talab va taklifi asosida hosil bo‘luvchi kurs bo‘yicha oldi-sotdisini amalga oshiriladigan markazdir. Milliy valyuta bozorlari rivojlangan bozor iqtisodiyotiga ega bo‘lgan barcha davlatlarda mavjud. Milliy bozorlar va ularning o‘zaro aloqalari rivojlanib borishi bilan yagona jahon valyuta bozori vujudga keladi. U o‘z ichiga jahon, mintaqaviy,

milliy (mahalliy) valyuta bozorlarini o‘z ichiga oladi. Bu bozorlar valyuta operatsiyalarining hajmi, xarakteri va operatsiyalarda qatnashayotgan valyutalar miqdori bilan bir-biridan farq qiladi. Jahon valyuta bozorlari jahon moliya markazlarida (JMM) to‘planadi.

Jahon moliya markazlari - bu banklar, ixtisoslashgan kredit-moliya institutlari yig‘iladigan joy. Unda xalqaro valyuta, kredit, moliya operatsiyalari, qimmatli qog‘ozlar, oltin oldi-sotdisi amalga oshiriladi. Xalqaro moliya markazlari orasida London, Nyu-York, Frankfurt, Parij, syurix, Tokiodagi bozorlar ajralib turadi. 1973-yildan 1992-yilgacha valyuta operatsiyalar hajmi kuniga 10-20 mln. AQSh doll. dan 900 mlrd. AQSh doll.ga o‘sdi.

90-yillarning boshida xalqaro valyuta savdosining 50% ga yaqini uch jahon valyuta bozorida amalga oshiriladi. Jumladan, London valyuta bozorida kuniga 187 mlrd. doll., Nyu-York - kuniga 129 mlrd. doll., Tokio valyuta bozida esa kuniga xalqoro valyuta savdosining 115 mlrd. dollari amalga oshirildi. 90-yillar o‘rtasiga kelib, xalqaro valyuta operatsiyalarining umumiy kunlik hajmi 1 trln. 230 mlrd. doll. ga yetdi. Mintaqaviy va mahalliy valyuta bozorlarida ma’lum bir konvertirlanadigan valyutalar bilan operatsiyalar o‘tkaziladi. Masalan, Xitoyning valyuta markazlarida 5ta asosiy sanoati rivojlangan davlatlarning valyutalari bilan operatsiyalar o‘tkazadi. Zamonaviy jahon xo‘jaligida valyuta bozorlari uchun quyidagilar o‘ziga xosdir:

1. Jahon xo‘jalik aloqalarining baynalminallashuvi, valyuta savdosi amalga oshirishda avtomatik aloqa vositalaridan keng foydalanish asosida valyuta bozorlarini baynalminallashuvi;
2. Valyuta operatsiyalarining nomarkazlashuvi va global miqyosi;
3. Valyuta operatsiyalarining unifikatsiyasi;
4. Chayqovchilik savdosining keng miqyosidaligi.

Valyuta kurslarining barqarorligi.

Valyuta bozorlari xalqaro hisob-kitoblarni operativ amalga oshirish, xalqaro valyuta bozorlarining kredit va moliya bozorlari bilan o‘zaro aloqasini ta’minlaydi. Valyuta bozorlari yordamida banklar,

korxonalar, davlatlarning valyuta zahiralari to‘ldiriladi. Bundan tashqari, valyuta bozorlari mexanizmidan iqtisodiyotni davlat tomonidan bosharilishida, shu jumladan makrodarajada davlatlar guruhi doirasida (masalan, Yevropa ittifoqi) foydalaniladi. Institutsion nuqtai nazarida, valyuta bozorlari - bu birja, brokerlik firmalari, banklar, korporatsiyalar va shuningdek transmilliy korporatsiyalar umumiyligidir. 80-yillarning oxirida banklararo bozorda o‘zaro bir-birlari bilan, shuningdek savdo-sanoat mijozlari bilan 85-90% atrofida valyuta savdosini amalga oshirilgan bo‘lsa, 90-yillar o‘rtalarida savdo kelishuvlarining tobora ko‘pchiligi banklar emas, investitsion fondlar tomonidan amalga oshirilgan edi.

Xalqaro kredit-moliya munosabatlari ssuda kapitalining jahon kredit va moliya bozorlaridagi harakati bilan bog‘liq bo‘lgan munosabatlar tizimini qamrab oladi. Xalqaro kredit bozorida davlatlar o‘rtasida qaytarish, vaqtli, foiz to‘lash shartlari bo‘yicha pul kapitalining harakati ro‘y beradi. Jahon kredit bozori - ssuda kapitalining bir qismidir. Ssuda kapitali bozori o‘z ichiga birinchidan, jahon pul bozorini olsa (1 kundan 1 yilgacha qisqa muddatli depozit-ssuda operatsiyalari, shuningdek Yevrovalyutalar bozorini o‘z ichiga oladi), ikkinchidan, jahon kapitali bozorini (o‘rta va uzoq muddatli xorijiy kreditlar va Yevrokreditlar bozorini-1 yildan 15 yilgacha) o‘z ichiga oladi.

Jahon moliya bozori - bu ssuda kapitallari bozorining bir qismi bo‘lib, unda asosan qimmatbaho kog‘ozlarning emissiyasi va savdo-sotig‘i amalga oshiriladi. Jahon ssuda kapitali bozori milliy ssuda kapitali bozorlarining xalqaro operatsiyalari asosida paydo bo‘ladi, ularning baynalminallashuvi davomida rivojlanadi. Jahon ssuda kapitallari bozori oxirgi o‘n yillikda tez rivojlandi. Bunga sabab ssuda kapitali harakatining uzoq muddatli an’analari, bu harakatni milliy darajada tartibga soluvchi davlatlarning huquqiy normalarining liberallashuvi, qimmatli qog‘ozlar harakatining kengayishi, integratsion jarayonlardir. Jahon ssuda kapitali bozori jahon xo‘jaligida ssuda kapitali harakatini ta’minlovchi turli kompaniya, bank valyuta-kredit munosabatlari birligini qamrab oladi. Jahon xo‘jaligi va xalqaro

iqtisodiy aloqalarning rivojlanishining XX asr oxirigidagi muhim tendensiyasi shundaki, xalqaro kredit-moliya munosabatlari o‘sish sur’atlari bo‘yicha sanoat ishlab chiqarish va xalqaro savdodan ancha oldindadir.

XX asrning 50-yillari oxiridan boshlab xalqaro kredit-moliya bozorining rivojlanishi jahon ssuda kapitali bozorining o‘ziga xos tomoni - Yevrobozorning vujudga kelishi va kengayishiga sabab bo‘ldi.

Yevrobozor - bu Yevrovalyutada kredit zayomlar bo‘yicha operatsiyalar amalga oshiriladigan bozordir.

Yevrovalyuta - mamlakatning biror bir xorijiy bank hisobiga o‘tkazilgan va shu banklar tomonidan barcha davlatlarda, shu jumladan, emitent davlatda ham operatsiyalar amalga oshirishda foydalanadigan konvertirlanadigan valyutasidir.

Yevrobozorlar - davlat, hukumat bozori degan maqomga ega emas. Ularning paydo bo‘lishiga korxonalar, investorlar, shuningdek ba’zi bir davlatlarning ehtiyoji sabab bo‘ladi. Yevrobozorlardagi operatsiyalar ayrim davlatlarni davlat tomonidan valyutani tartibga solinuviga va soliq qonunchiligiga bo‘ysunmaydi. Jahon iqtisodiyotida Yevrobozorlar 50-yillar oxirida yuzaga kelgan bo‘lib, buning asosiy sabablari quyidagilardan iboratdir:

1. Dollarni AQShdan tashqarida joylashtirish taklifining paydo bo‘lishi.

2. Yevropada dollarga bo‘lgan talabning kattaligi.

3. AQShdagi tartibga solishning bu davlatda dollar bilan valyuta operatsiyalarini o‘tkazishning erkin bozordagiga nisbatan mushkullashtirilganligi.

4. Yevropa banklarining xalqaro operatsiyalarini moliyalashtirish qurolini topishga bo‘lgan istagi va boshqalar.

Yevrobozorlarning rivojlanishi jahon miqyosida moliyaviy resurslarga talab va taklifning erkin nisbatini yaratishga imkon berdi. Yevrobozorlar korxonalarga moliyalashtirishga bo‘lgan ehtiyojlarini ichki kapital bozoriga murojaat kilmasdan qondirish imkoniyatini beradi. Ular moliyaviy resurslarni ratsional joylashtirish imkoniyatini

beradi.

Shunday qilib, Yevrobozorlar o‘z faoliyatlarini diversifikatsiya qilib jahon miqyosi o‘lchamlarini oladi. Ular kapital joylashtirish va kreditlash bo‘yicha operatsiyalarni barcha xalqaro operatorlarga taklif qiladi. Yevrobozorlar barcha yirik xalqaro banklarni, jahon moliyaviy markazlarni va barcha konvertirlanadigan valyutalarni mobilizatsiya qiladi. Yevrobozorlarning rivojlanishi yangi moliyaviy markazlarni (Singapur, Gongkong, quvayt, Kayman orollari va boshqalar) paydo bo‘lishiga olib keldi. 1981 yilning dekabrida Nyu-Yorkda xalqaro bank xizmatlari bo‘yicha erkin zona paydo bo‘lgan bo‘lsa, 80-yillarning oxiriga kelib yangi jahon moliya markazlarida butun dunyo xalqaro valyuta-moliya operatsiyalarining uchdan bir qismi to‘plangan edi. Shunday qilib, Yevrobozorlarni rivojlanishi va xalqaro moliyaviy bozorlarni baynalminallashuvi xalqaro iqtisodiy munosabatlar uchun tovarlar bozorini rivojlanishi va baynalminallashuvida xalqaro mehnat taqsimoti kabi ahamiyatga ega bo‘ldi.

Nazorat uchun savollar

1. Xalqaro valyuta tizimi deganda nimalar nazarda tutiladi va uning asosiy maqsadi nimadan iborat?
2. Xalqaro valyuta tizimining asosiy komponentlari va ularning funksiyalari qanday?
3. Modern xalqaro valyuta tizimi qanday asosiy mexanizmlarga asoslangan?
4. Xalqaro valyuta tizimining global iqtisodiy taraqqiyotga qanday ta’siri bor?
5. Xalqaro valyuta tizimining tarkibidagi asosiy institutlar qanday roli o‘ynaydi?
6. Xalqaro valyuta tizimining tarixiy rivojlanish bosqichlari qanday?
7. Bretton-Vuds tizimi qanday xususiyatlarga ega edi va uning yo‘q qilinishi iqtisodiy samaralarga qanday ta’sir ko‘rsatdi?

8. Xalqaro valyuta tizimidagi muhimi bosqichlarda qanday muhim o‘zgarishlar va ularning iqtisodiy oqibatlari bor?

9. Xalqaro valyuta tizimining rivojlanishi uchun asosiy omillar va tendensiyalar qanday?

10. Xalqaro valyuta tizimining rivojlanishining zamonaviy tendensiyalari qanday va ular qanday muammolarni hal qilishga yordam beradi?

V BOB. YEVROPA ITTIFOQI INTEGRATSIYASINING XUSUSIYATLARI VA UNI TARTIBGA SOLISH MEXANIZMI.

5.1. Evropa Ittifoqi integratsiyasining asosiy xususiyatlari.

5.2. G‘arbiy Yevropa integratsiyasining bosqichlari,

5.3. Yevropa Ittifoqining savdo siyosati xususiyatlari va uni tartibga solish mexanizmi haqida fikrlar bayon etiladi.

Kalit so‘zlar: Yevropa Ittifoqi, Integratsiya xususiyatlari, Yevropa integratsiyasi, Bojxona uyushmalari, Savdo siyosati, Integratsiya mexanizmi, Yagona bojxona tarifi, Yevropa hamjamiyati, Integratsion strategiyalar, Tartibga solish, Iqtisodiy tartibga solish, G‘arbiy Yevropa, Integratsiya bosqichlari, Savdo siyosati xususiyatlari, Integratsiya tizimi

5.1. Evropa Ittifoqi integratsiyasining asosiy xususiyatlari.

Evropa Ittifoqi (EU) dunyodagi eng muvaffaqiyatli va chuqur integratsion tashkilotlardan biridir. Uning integratsiyasi nafaqat iqtisodiy, balki siyosiy, ijtimoiy va huquqiy jihatlarni qamrab oladi. Quyida Evropa Ittifoqi integratsiyasining asosiy xususiyatlari keltirilgan.

1. Siyosiy integratsiya

Evropa Ittifoqi siyosiy jihatdan mustaqil davlatlarning ixtiyoriy ravishda birlashishi natijasida vujudga kelgan. Uning asosiy maqsadi Yevropa qit’asida tinchlik, barqarorlik va farovonlikni ta’minlashdir. Siyosiy integratsiya quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **Suverenitetni bo‘lishish:** A’zo davlatlar o‘z suverenitetlarining bir qismini Evropa Ittifoqi institutlariga topshiradilar. Masalan, Yevropa Parlamenti va Yevropa Komissiyasi kabi organlar qonun chiqarish va ijro etishda muhim rol o‘ynaydi.
- **Umumiy tashqi siyosat:** EU a’zo davlatlarning tashqi siyosatini muvofiqlashtirishga intiladi. Bu xavfsizlik, mudofaa va xalqaro munosabatlarda hamkorlikni o‘z ichiga oladi.

2. Iqtisodiy integratsiya

Evropa Ittifoqi iqtisodiy integratsiyaning eng yorqin namunasidir. Uning asosiy xususiyatlari:

- **Yagona bozor:** EU a'zo davlatlari o'rtasida tovarlar, xizmatlar, odamlar va kapitalning erkin harakati ta'minlangan. Bu savdo, investitsiyalar va ishlab chiqarishni rag'batlantiradi.
- **Yevro zonas:** 19 ta EU davlati umumiy valyuta — Yevroni qo'llaydi. Yevro iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va valyuta risklarini kamaytirishga xizmat qiladi.
- **Qishloq xo'jaligi va regional siyosat:** EU qishloq xo'jaligini qo'llab-quvvatlash va mintaqaviy taraqqiyotni rag'batlantirish uchun maxsus dasturlarni amalga oshiradi (masalan, Umumiy qishloq xo'jaligi siyosati).

3. Huquqiy integratsiya

Evropa Ittifoqi huquqiy jihatdan ham chuqur integratsiyalashgan tizimdir:

- **Yevropa qonunlarining ustuvorligi:** EU qonunlari a'zo davlatlarning milliy qonunlaridan ustun hisoblanadi. Bu Yevropa Adliya Sudining qarorlari orqali ta'minlanadi.
- **Yevropa Konvensiyasi:** EU inson huquqlari va fuqarolik erkinliklarini himoya qilishga qaratilgan qonunlar va normalarni qabul qiladi.
- **Standartlar va normalar:** EU tovarlar, xizmatlar va atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha umumiy standartlarni joriy etadi.

4. Ijtimoiy va madaniy integratsiya

Evropa Ittifoqi nafaqat iqtisodiy va siyosiy, balki ijtimoiy hamkorlikni ham rag'batlantiradi:

- **Erasmus dasturi:** Talabalarga Yevropa bo'ylab o'qish va tajriba orttirish imkoniyatini beradi.
- **Fuqarolik huquqlari:** EU fuqarolari istalgan a'zo davlatda yashash, ishlash va o'qish huquqiga ega.

- **Madaniy almashinuv:** EU madaniy xilma-xillikni qo‘llab-quvvatlaydi va a’zo davlatlar o‘rtasida madaniy hamkorlikni rag‘batlantiradi.

5. Atrof-muhit va barqaror rivojlanish

Evropa Ittifoqi atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanishga katta e’tibor beradi:

- **Yashil kelishuv:** EU 2050-yilga kelib uglerod neytralligiga erishish maqsadini qo‘ygan.
- **Atrof-muhit standartlari:** EU atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha qat’iy qonunlar va normalarni joriy etadi.
- **Qayta tiklanadigan energiya:** EU qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirishga katta sarmoya kiritmoqda.

6. Evropa Ittifoqining institutlari va ularning roli

Evropa Ittifoqi integratsiyasining muvaffaqiyati uning institutlari va ularning samarali ishlashiga bog‘liq. Asosiy institutlar quyidagilardan iborat:

1. **Yevropa Parlamenti:**
   - EUning qonun chiqaruvchi organi.
   - A’zo davlatlardan saylangan deputatlar ishlaydi.
   - Qonun loyihalarini muhokama qilish va qabul qilish.
2. **Yevropa Komissiyasi:**
   - EUning ijroiya organi.
   - Qonun loyihalarini ishlab chiqish va ijro etish.
   - EU shartnomalarini qo‘llab-quvvatlash.
3. **Yevropa Kengashi:**
   - A’zo davlatlarning davlat rahbarlari yoki hukumat boshliqlari ishtirok etadi.
   - EUning strategik yo‘nalishlarini belgilaydi.
4. **Yevropa Adliya Sudi:**
   - EU qonunlarini talqin qilish va nizolarni hal qilish.
   - A’zo davlatlar va EU institutlari o‘rtasidagi kelishmovchiliklarni bartaraf etish.

7. Evropa Ittifoqining global ta’siri

Evropa Ittifoqi nafaqat Yevropa qit'asida, balki butun dunyoda katta ta'sirga ega. Uning global ta'siri quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. **Xalqaro savdo:**
   - EU dunyodagi eng yirik savdo bloklaridan biridir.
   - Boshqa davlatlar va mintaqalar bilan erkin savdo shartnomalari tuzadi.
2. **Inson huquqlari va demokratiya:**
   - EU inson huquqlari, demokratiya va qonun ustuvorligini qo'llab-quvvatlaydi.
   - Xalqaro tashkilotlar va inson huquqlari tashkilotlari bilan hamkorlik qiladi.
3. **Yordam va rivojlanish:**
   - EU rivojlanayotgan mamlakatlarga yordam ko'rsatish va ularning iqtisodiy o'sishini qo'llab-quvvatlash uchun katta mablag' ajratadi.

8. Evropa Ittifoqining kelajakdagi muammolari va imkoniyatlari

Evropa Ittifoqi integratsiyasi katta muvaffaqiyatlarga erishgan bo'lsa-da, uning oldida turli muammolar va imkoniyatlar mavjud:

1. **Brexit va uning oqibatlari:**
   - Buyuk Britaniyaning EUdan chiqishi (Brexit) Ittifoq uchun katta sinov bo'ldi.
   - Brexit EUning kelajakdagi kengayishi va integratsiyasi haqida savollar tug'dirdi.
2. **Migratsiya inqirozi:**
   - Yevropaga ko'chib keluvchilar oqimi EUning ichki siyosati va hamjihatligi uchun katta muammo bo'lib qolmoqda.
3. **Iqtisodiy nomutanosiblik:**
   - Shimoliy va Janubiy Yevropa davlatlari o'rtasidagi iqtisodiy farqlar EUning barqarorligi uchun xavf tug'diradi.
4. **Raqamli transformatsiya:**
   - EU raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish va texnologik innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashga katta e'tibor beradi.

5. **Atrof-muhitni muhofaza qilish:**

- EU atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashish bo‘yicha global yetakchilardan biridir.

9. Evropa Ittifoqi integratsiyasining boshqa mintaqalar uchun ahamiyati

Evropa Ittifoqi integratsiyasi boshqa mintaqalar uchun ham qimmatli tajriba va namuna bo‘lib xizmat qiladi:

- **Mintaqaviy integratsiya:** EU modeli ASEAN, Afrika Ittifoqi va boshqa mintaqaviy tashkilotlar uchun namuna sifatida qo‘llaniladi.
- **Tinchlik va barqarorlik:** EU tarixi ko‘rsatadiki, iqtisodiy va siyosiy integratsiya tinchlikni ta’minlashning samarali usuli hisoblanadi.
- **Global hamkorlik:** EU xalqaro hamkorlik va ko‘p tomonlama munosabatlarni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Xulosa qilib aytganda Evropa Ittifoqi integratsiyasi siyosiy, iqtisodiy, huquqiy va ijtimoiy jihatlarni qamrab olgan noyob tizimdir. Uning asosiy maqsadi Yevropa qit’asida tinchlik, barqarorlik va farovonlikni ta’minlashdir. EUning muvaffaqiyati boshqa mintaqalar uchun ham namuna bo‘lib xizmat qilmoqda. Biroq, Brexit kabi muammolar EUning kelajagi uchun yangi qiyinchiliklar tug‘diradi. Evropa Ittifoqi integratsiyasi nafaqat Yevropa qit’asida, balki butun dunyoda katta ta’sirga ega bo‘lgan noyob tizimdir. Uning siyosiy, iqtisodiy, huquqiy va ijtimoiy jihatlari boshqa mintaqalar uchun ham qimmatli tajriba va namuna bo‘lib xizmat qiladi. Biroq, EUning oldida turgan muammolar va qiyinchiliklar uning kelajakdagi rivojlanishi uchun muhim imtihonlardir.

5.2. G‘arbiy Yevropa integratsiyasining bosqichlari

Yevropa Ittifoqining shakllanishi 70 yildan ortiq vaqtni qamrab olgan va bu davr mobaynida u oddiy iqtisodiy birlashmadan yirik siyosiy, iqtisodiy, va madaniy ittifoqqa aylangan. Ittifoqning paydo bo‘lishi ikkinchi jahon urushi natijasida yuzaga kelgan iqtisodiy va siyosiy muammolar bilan bog‘liq. Urushdan keyin Yevropa mamlakatlari o‘z iqtisodiyotini tiklash zaruriyatini his qildilar va bu

ularning iqtisodiy hamkorlikka intilishiga turtki berdi. Shuningdek, Sovuq urush davrida G‘arbiy Yevropa davlatlari AQSH bilan yaqindan hamkorlik qilishni boshladilar.

Integratsiya jarayoni bosqichlari:

Dastlabki integratsiya (1946-1959): Urushdan keyin iqtisodiy ahvolni tiklash maqsadida Yevropa davlatlari bir-biri bilan hamkorlik qilishni boshladilar. 1951-yilda Yevropa Ko‘mir va Po‘lat Hamjamiyati (ECSC) tashkil etildi, 1957-yilda esa Rim shartnomasi bilan Yevropa Iqtisodiy Hamjamiyati (EEC) va Yevroatom tuzildi.

Kengayish va rivojlanish (1960-1979): EEC kengayib, yangi a’zolarni qabul qildi. 1973-yilda Daniya, Irlandiya va Buyuk Britaniya a’zo bo‘ldi. Bu davrda birinchi marta yagona valuta tizimi yo‘lga qo‘yildi.

Integratsiya chuqurlashuvi (1980-1992): Yevropa Ittifoqining ichki bozorini yaratishga qaratilgan tadbirlar amalga oshirildi. Bu jarayon Maastricht shartnomasining imzolanishi bilan davom etdi.

Siyosiy integratsiya (1992-2000): Maastricht shartnomasi siyosiy integratsiyaning yangi bosqichini belgiladi. Bu shartnoma Yevropa Ittifoqining tashkil topishi va yangi siyosiy hamkorliklarni yo‘lga qo‘yishni ta’minladi.

Kengayish va yangi a’zolar (2000-2010): Yevropa Ittifoqi yangi davlatlar bilan kengayish jarayonini davom ettirdi. 2004-yilda o‘n yangi davlat a’zo bo‘ldi.

2008-yilgi moliyaviy inqiroz: Ushbu inqiroz Yevropa Ittifoqi uchun jiddiy sinov bo‘lib, ayrim davlatlarda iqtisodiy qiyinchiliklar yuzaga keldi. Yevrozonada iqtisodiy integratsiya zarurati haqida muhokamalar boshlandi.

Brexit (2016-h.v.): Buyuk Britaniyaning Yevropa Ittifoqidan chiqishi, ya’ni Brexit, YEVROPA ITTIFOQI tarixidagi eng muhim voqealardan biri bo‘ldi va yangi iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishni talab qildi.

2019-yilda qabul qilingan Yevropa yashil bitimi YEVROPA ITTIFOQI iqtisodiyotini 2050-yilga kelib uglerod neytral qilish maqsadini koʻzlaydi.

2015-2016-yillardagi migratsiya inqirozi YEVROPA ITTIFOQI uchun katta siyosiy sinov boʻldi. YEVROPA ITTIFOQI migratsiya oqimlarini boshqarish va qochqinlarga yordam koʻrsatish boʻyicha turli qoidalar ishlab chiqdi.

Yevropa Ittifoqi tashqi siyosat va xavfsizlik sohasida jahon miqyosida muhim oʻyinchi boʻlib, NATO bilan hamkorlikni davom ettirmoqda.

"Sharqiy hamkorlik" dasturi orqali YEVROPA ITTIFOQI Sharqiy Yevropa davlatlari bilan iqtisodiy va siyosiy hamkorlikni mustahkamoqda.

Yevropa Ittifoqi iqlim oʻzgarishi masalalarida global miqyosda yetakchi rol oʻynamoqda.

YEVROPA ITTIFOQI raqamli iqtisodiyot sohasida global oʻyinchi boʻlishni maqsad qilgan.

YEVROPA ITTIFOQI ichida ijtimoiy tenglik va inson huquqlarini ta'minlash boʻyicha chora-tadbirlar doimiy ravishda yangilanmoqda.

Yevropa Ittifoqi bugungi kunda iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy jihatlarda yetakchi oʻrinni egallab, global muammolarni hal qilishda faol ishtirok etmoqda.

Yevropa Ittifoqining iqtisodiy siyosati iqtisodiy oʻsish va barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan. Yevro hududi (eurozone) mamlakatlari oʻrtasida iqtisodiy birlashuvni ta'minlaydi va Markaziy bank orqali pul siyosatini muvofiqlashtiradi. 2008-yildagi global moliyaviy inqiroz YEVROPA ITTIFOQI uchun katta sinov boʻlib, iqtisodiy siyosatdagi farqlarni aniqladi va iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish zarurligini koʻrsatdi.

Yevropa Ittifoqi ta'lim va ilm-fan sohasida hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan dasturlarni amalga oshirmoqda. "Erasmus+" dasturi talabalarga YEVROPA ITTIFOQI mamlakatlarida ta'lim olish imkonini beradi va madaniy almashinuvni ragʻbatlantiradi. "Horizon

Europe" dasturi esa ilmiy tadqiqot va innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlaydi.

Madaniyatni saqlash va rivojlantirishga e'tibor qaratish YEVROPA ITTIFOQI uchun muhim. Yevropa madaniy merosini saqlash va madaniy tadbirlarni o‘tkazish orqali ijtimoiy birlashuvni kuchaytirishga intiladi.

YEVROPA ITTIFOQI kelgusi rivojlanish yo‘llarini global muammolarni hal qilishga qaratmoqda. Iqlim o‘zgarishi, raqamli transformatsiya, migratsiya va xavfsizlik masalalari dolzarb bo‘lib qolmoqda. YEVROPA ITTIFOQI a’zolari o‘rtasida hamkorlikni mustahkamlash va o‘zaro aloqalarni kuchaytirish orqali global miqyosda yanada kuchli o‘yinchi bo‘lishni maqsad qilmoqda.

YEVROPA ITTIFOQI raqamli iqtisodiyot va texnologiyalar sohasida innovatsiyalarni rag‘batlantirishga harakat qilmoqda. Bu sohada Umumiy ma’lumotlarni himoya qilish to‘g‘risidagi qonun (GDPR) kabi qoidalar ishlab chiqilgan.

Yevropa Ittifoqi ichida inson huquqlari va ijtimoiy adolatni ta’minlash masalalari doimiy ravishda yangilanmoqda. YEVROPA ITTIFOQI diskriminatsiyaga qarshi kurash, ayollar huquqlari va LGBTQ+ huquqlarini himoya qilishga alohida e'tibor qaratmoqda.

Umuman olganda, Yevropa Ittifoqi o‘zining kelgusi yo‘nalishlarini belgilashda yangi strategiyalar va chora-tadbirlarni ishlab chiqishda davom etmoqda, global muammolarga javob berish va ijtimoiy, iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash maqsadida faoliyat yuritmoqda.

: Yevropa Ittifoqi ijtimoiy siyosatni mustahkamlash va a’zolar o‘rtasida barqarorlikni ta’minlashga intilmoqda. Ijtimoiy muammolarni hal qilish va ijtimoiy adolatni ta’minlash uchun YEVROPA ITTIFOQI ko‘plab dasturlar va tashabbuslarni amalga oshiradi.

YEVROPA ITTIFOQI iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash uchun turli siyosatlar ishlab chiqmoqda, masalan, mamlakatlarning iqtisodiy ko‘rsatkichlarini kuzatish va muammolarni hal qilishda birgalikda harakat qilish. Bu, ayniqsa, moliyaviy inqirozlar va iqtisodiy qiyinchiliklar yuzaga kelganda muhimdir.

Yevropa Ittifoqi sanoatni rivojlantirish va innovatsiyalarni rag‘batlantirishga alohida e'tibor qaratmoqda. "Yevropa sanoati" strategiyasi orqali yangi texnologiyalarni joriy etish va raqobatbardoshlikni oshirishga qaratilgan tashabbuslar ishlab chiqiladi.

YEVROPA ITTIFOQI tashqi aloqalar va hamkorlikni kuchaytirish orqali global muammolarni hal qilishga harakat qiladi. Bu, ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlar bilan hamkorlik va iqtisodiy aloqalarni o‘rnatishda muhimdir.

YEVROPA ITTIFOQI kelgusi maqsadlaridan biri – ichki va tashqi siyosatni muvofiqlashtirish orqali global miqyosda yanada ta’sirchan bo‘lish. Bu, iqtisodiy o‘sish, ijtimoiy adolat va ekologik barqarorlikni ta’minlashda o‘z aksini topadi.

YEVROPA ITTIFOQI barcha sohalarda integratsiyani kuchaytirish orqali o‘z a’zolari o‘rtasidagi aloqalarni mustahkamlashni maqsad qilmoqda. Bu, o‘zaro manfaatlarni rivojlantirish va umumiy muammolarni hal qilishda birgalikda harakat qilishni o‘z ichiga oladi.

Yevropa Ittifoqi, shuningdek, global muammolarga javob berish va zamon talablari asosida yangi strategiyalarni ishlab chiqishda davom etadi, bu esa ularning kelgusidagi istiqbollari va rivojlanish yo‘llarini belgilaydi.

Yevropa Ittifoqining rivojlanishi va uning ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik siyosatlari haqida statistik ma’lumotlar quyidagicha:

Yevropa Ittifoqining yalpi ichki mahsuloti (YIM) 2022-yilda taxminan 17 trillion Yevroga yetdi, bu global YIMning 22 foizini tashkil etadi. 2021-yilda Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida ish bilan bandlik darajasi o‘rtacha 7,5 foizni tashkil etgan, bu 2020-yildagi pandemiya davriga nisbatan ancha yaxshilangani. Yevropa Ittifoqida 2021-yilgi ma’lumotlarga ko‘ra, har beshinchi kishi, ya’ni 20 foiz aholi xavf ostida qolish holatida bo‘lgan. YEVROPA ITTIFOQI davlatlarida ijtimoiy xarajatlar o‘rtacha YIMning 30 foizini tashkil etadi, bu orqali ta’lim, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy himoya sohalarini qo‘llab-quvvatlash maqsad qilingan.Yevropa Ittifoqi 2020-yilda o‘z chiqindilarini 1990-yilga nisbatan 24 foizga kamaytirdi. YEVROPA ITTIFOQI 2050-

yilgacha uglerod neytral iqtisodiyotga erishishni maqsad qilmoqda va 2030-yilgacha emissiyalarni 55 foizga kamaytirishni rejalashtirmoqda. "Erasmus+" dasturi 2021-yilda 4,5 milliondan ortiq talaba va o‘qituvchini qamrab oldi. "Horizon Europe" dasturi uchun 2021-2027 yillarda 95,5 milliard Yevro ajratilishi rejalashtirilgan, bu ilm-fan va innovatsiyalarni rivojlantirishga qaratilgan. 2022-yilda Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida raqamli iqtisodiyot 1,1 trillion Yevrodan oshgan, bu umumiy iqtisodiyotning 8,4 foizini tashkil etadi. YEVROPA ITTIFOQI raqamli infratuzilma va internet ulanishini rivojlantirish uchun 2021-yilda 100 milliard Yevro ajratdi. 2021-yilda Yevropa Ittifoqiga qochqinlar va muhojirlarning kirishi 140,000 dan ortiq ro‘yxatdan o‘tgan muhojirlarni tashkil etdi.

2015-2016-yillardagi migratsiya inqirozi davomida YEVROPA ITTIFOQI davlatlari 1 milliondan ortiq qochqinga boshpana berdi. Yevropa Ittifoqining 2021-yilda ayollar uchun o‘rtacha ish haqi erkaklarga nisbatan 14,1 foizga pastligini ko‘rsatdi. LGBTQ+ huquqlarini himoya qilishda YEVROPA ITTIFOQI mamlakatlarida 2022-yilda 23 ta davlatda homofobik qonunlar bekor qilindi. 2022-yilda Yevropa Ittifoqi va NATO o‘rtasida hamkorlikni mustahkamlashga qaratilgan 25 ta yangi loyiha ishlab chiqildi. YEVROPA ITTIFOQI 2014-yildan beri Rossiyaga nisbatan sanktsiyalarni qabul qilgan, bu orqali energiya va moliya sohalarida Rossiya iqtisodiyotiga ta’sir ko‘rsatmoqchi. 2021-yilda Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida qayta tiklanuvchi energiya manbalari ulushi 38 foizga yetdi.YEVROPA ITTIFOQI 2030-yilga qadar 30 million Yevrodan ortiq ekologik toza transport loyihalarini moliyalashtirishni rejalashtirmoqda.Yevropa Ittifoqida 2022-yilda raqamli xizmatlar bozorining ulushi 1,6 trillion Yevrogacha oshishi kutilmoqda. 2021-yilda YEVROPA ITTIFOQI mamlakatlarida kiber xavfsizlikka yo‘naltirilgan xarajatlar 15 foizga oshdi.

5.3. Yevropa Ittifoqining savdo siyosati xususiyatlari va uni tartibga solish mexanizmi haqida fikrlar bayon etiladi.

Savdo siyosati — bu davlatlar, tashkilotlar va korxonalar o‘rtasida tovarlar va xizmatlar almashinishini, investitsiyalar va iqtisodiy hamkorlikni tartibga soluvchi mexanizmlar to‘plamidir. Ushbu siyosat faqatgina iqtisodiy manfaatlar bilan chegaralanib qolmay, balki global siyosat, madaniyat va ijtimoiy munosabatlarga ham aloqadordir. Savdo siyosati yangilangan strategiyalar va prinsiplarga asoslanib, bozorlarni globallashtirish, raqobatni oshirish, hamkorlikni rivojlantirish va innovatsiyalarni joriy etishga qaratilgan.

Yevropa Ittifoqi (YI) — bu 27 mamlakatdan iborat iqtisodiy va siyosiy tashkilot bo‘lib, uning asosiy maqsadi ichki bozorni integratsiyalash, iqtisodiy o‘sishni ta’minlash va ijtimoiy barqarorlikni oshirishdir. YI 1951-yilda Evropa ko‘mir va po‘lat hamkorligi (ECSC) tashkil etilishidan boshlangan jarayonni davom ettirib, 1993 yilda Yevropa Ittifoqi sifatida rasmiy ravishda tuzildi.

YI bir nechta muhim vazifalarni o‘z zimmasiga oladi. YI ichki bozorni yaratish orqali tovarlar, xizmatlar, kapital va ishchi kuchining erkin harakatini ta’minlashga intiladi. Bu esa raqobatni kuchaytirish va iqtisodiy samaradorlikni oshirishga yordam beradi. YI a’zo davlatlar o‘rtasida iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish uchun bir qator dasturlar va strategiyalarni amalga oshiradi. Bu o‘z ichiga innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash, investitsiyalarni jalb qilish va iqtisodiy aloqalarni kengaytirishni oladi. YI ijtimoiy adolatni ta’minlashga qaratilgan siyosatlarni ishlab chiqadi, jumladan, ishchilar huquqlarini himoya qilish, teng imkoniyatlar yaratish va ijtimoiy himoya tizimlarini rivojlantirish.

YI a’zo davlatlar o‘rtasida savdo va investitsiyalarni erkin harakatlantirish uchun turli normativ-huquqiy hujjatlar va mexanizmlarni ishlab chiqdi. YI tomonidan yaratilgan yagona bozor, tovarlar va xizmatlar erkin harakatlanishiga imkon beradi. Bu bozor ichida bojxona tariflari bekor qilingan va tarif bo‘lmagan to‘siqlar kamaytirilgan. YI xalqaro savdo munosabatlarini tartibga solish va

mustahkamlash uchun turli savdo shartnomalarini imzolaydi. Bu shartnomalar orqali YI boshqa mamlakatlar bilan iqtisodiy aloqalarni rivojlantiradi, bu esa a'zo davlatlarga yangi bozorlarga kirish imkonini beradi. YI ichida ishlab chiqariladigan mahsulotlar va xizmatlar uchun umumiy standartlar belgilangan, bu esa iste'molchilarni himoya qilish va bozor integratsiyasini ta'minlashga xizmat qiladi.

YI savdo siyosati nafaqat ichki bozorda, balki tashqi aloqalarda ham muhim rol o'ynaydi. YI xalqaro savdo tashkilotlari, masalan, WTO (Xalqaro savdo tashkiloti) bilan hamkorlikda global savdo qoidalarini belgilash va qo'llashga intiladi. Bu esa erkin savdo va raqobatbardoshlikni oshirishga yordam beradi. YI bir nechta muhim savdo shartnomalarini imzolagan, jumladan, Avstraliya, Kanada, Janubiy Koreya kabi mamlakatlar bilan. Ushbu shartnomalar orqali YI global bozorlarni kengaytiradi va a'zo davlatlar uchun yangi iqtisodiy imkoniyatlar yaratadi. YI o'zaro iqtisodiy aloqalarni kuchaytirish uchun boshqa mamlakatlar bilan savdo va investitsiya qilishni qo'llab-quvvatlaydi. Bu, o'z navbatida, a'zo davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlashga yordam beradi.

Yevropa Ittifoqi savdo siyosati va uning mexanizmlari orqali ichki bozorni integratsiyalash, iqtisodiy o'sishni ta'minlash va ijtimoiy barqarorlikni oshirish maqsadlariga erishadi. Ushbu tashkilot nafaqat ichki iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish, balki xalqaro miqyosda ham muvaffaqiyatli hamkorlikni ta'minlaydi. YI a'zo davlatlar o'rtasidagi savdo va investitsiyalarni erkin harakatlantirish orqali raqobatbardosh iqtisodiy tizimni shakllantirishga qaratilgan bir qator mexanizmlarni ishlab chiqadi.

YIning savdo siyosati bir nechta asosiy maqsadlarga erishishni ko'zlaydi:

Ishlab chiqarishni rag'batlantirish. YI savdo siyosati a'zo davlatlarda ishlab chiqarish va innovatsiyalarni rivojlantirishga qaratilgan. Bu maqsadni amalga oshirish uchun YI o'z ichki bozorini kengaytirish va raqobatbardosh sanoatni qo'llab-quvvatlashga harakat qiladi. A'zolar o'rtasida erkin savdo va hamkorlik, innovatsion

dasturlarni qo‘llab-quvvatlash orqali yangi texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. YI savdo siyosati ijtimoiy adolatni ta’minlashni ham ko‘zlaydi. Bu, asosan, ish o‘rinlarini yaratish va ishchilar huquqlarini himoya qilish orqali amalga oshiriladi. YI ishchilar uchun barqaror va adolatli ish sharoitlarini yaratish, kasbiy tayyorgarlik va ta’limga investitsiyalarni oshirish orqali ijtimoiy barqarorlikni saqlab qolishga intiladi.

Ekologik barqarorlik. YI ekologik masalalarni ham inobatga oladi. U ekologik toza mahsulotlarga talabni oshirish va tabiatni muhofaza qilishga qaratilgan dasturlarni amalga oshiradi. YI ekologik siyosatni ishlab chiqish orqali, masalan, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish, chiqindilarni kamaytirish va tabiiy resurslarni oqilona ishlatishni rag‘batlantirish orqali ekologik barqarorlikni ta’minlashga intiladi.Bu maqsadlar Yevropa Ittifoqining savdo siyosatining muhim qismlarini tashkil etadi va a’zo mamlakatlar o‘rtasida barqaror va samarali iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Savdo siyosatining bu elementlari bir-biri bilan bog‘liq bo‘lib, YI o‘z a’zolarining farovonligini oshirish va global miqyosda raqobatbardoshligini ta’minlashga qaratilgan.

YI ko‘plab savdo shartnomalarini imzolagan, bu shartnomalar o‘zaro iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish, eksport va importni tartibga solish va bojxona to‘siqlarini kamaytirishga qaratilgan. Erkin savdo shartnomalari: Boshqa mamlakatlar bilan imzolangan erkin savdo shartnomalari orqali YI o‘z a’zo davlatlari uchun yangi bozorlarga kirish imkoniyatlarini yaratadi. Bojxona va savdo to‘siqlarini kamaytirish: Ushbu shartnomalar bojxona tariflarini kamaytirish va tarif bo‘lmagan to‘siqlarni bartaraf etish orqali xalqaro savdoni rivojlantirishga yordam beradi.

Yevropa Ittifoqi (YI) ko‘plab savdo shartnomalarini imzolagan. Ushbu shartnomalar o‘zaro iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish, eksport va importni tartibga solish hamda bojxona to‘siqlarini kamaytirishga qaratilgan. Savdo shartnomalari YIning global iqtisodiy

integratsiyalashuv jarayonida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

Erkin savdo shartnomalari orqali YI boshqa mamlakatlar bilan iqtisodiy aloqalarni mustahkamlash va o‘z a’zo davlatlari uchun yangi bozorlarga kirish imkoniyatlarini yaratadi. Bu shartnomalar, Erkin savdo shartnomalari orqali tovarlar va xizmatlarning chegara o‘rtasida erkin harakati ta’minlanadi. Bu, o‘z navbatida, raqobatni kuchaytiradi va iste'molchilarga yanada kengroq tanlov imkoniyatini beradi.Erkin savdo shartnomalari, shuningdek, investitsiyalarni jalb qilishga yordam beradi. Mamlakatlar o‘rtasida o‘zaro investitsiyalarni qo‘llab-quvvatlash orqali iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantirish mumkin.

Savdo shartnomalari bojxona tariflarini kamaytirish va tarif bo‘lmagan to‘siqlarni bartaraf etish orqali xalqaro savdoni rivojlantirishga yordam beradi. Bojxona tariflarining kamaytirilishi: Bojxona tariflari va boshqa savdo to‘siqlarini kamaytirish orqali eksport va importni osonlashtirish mumkin. Bu narxlarni pasaytiradi va iste'molchilarga mahsulotlarni arzonroq narxda sotib olish imkonini beradi. Savdo jarayonlarini soddalashtirish: Savdo shartnomalari bojxona jarayonlarini soddalashtirishga ham qaratilgan. Bu orqali mamlakatlar o‘rtasidagi savdo aloqalari tezlashadi va iqtisodiy faoliyatni rag‘batlantiradi.Iqtisodiy hamkorlikni oshirish: YI savdo shartnomalari orqali iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlash va boshqa mamlakatlar bilan o‘zaro manfaatli aloqalarni rivojlantirishga intiladi. Bu, o‘z navbatida, iqtisodiy barqarorlikni ta’minlaydi.

Yevropa Ittifoqining savdo shartnomalari nafaqat a’zo mamlakatlar o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalarni rivojlantirishga, balki global savdo tizimida ham muhim rol o‘ynaydi. Ushbu shartnomalar orqali YI o‘z a’zolarining iqtisodiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi va global miqyosda raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradi. Savdo shartnomalarining muvaffaqiyati YIning iqtisodiy siyosatining muhim qismini tashkil etadi va a’zo mamlakatlarning farovonligini oshirishga xizmat qiladi.

Yevropa Ittifoqining (YI) bojxona siyosati barcha a'zo davlatlar uchun yagona tartib-qoidalar belgilaydi. Bu siyosatning maqsadi savdo jarayonlarini soddalashtirish, iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlash va a'zo mamlakatlar o'rtasida tovarlar va xizmatlarning erkin harakatini ta'minlashdir. Ushbu tartib-qoidalar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

YI davlatlari o'rtasida tovarlar uchun belgilanadigan bojxona tariflari yagona bo'lib, bu tariflar savdo aloqalarini osonlashtiradi. Bu yerda asosiy jihatlar quyidagilar:

- Bojxona tariflarining yagona tizimi: A'zo davlatlar o'rtasida bir xil bojxona tariflari belgilangan, bu esa tovarlarni import va eksport qilishda bir xil sharoitlarni yaratadi. Bu tartib savdo jarayonlarini soddalashtiradi va raqobatni kuchaytiradi.
- Samaradorlikni oshirish: Yagona bojxona tariflari orqali davlatlar o'rtasidagi savdo jarayonlarida samaradorlik oshadi. Bu, o'z navbatida, iqtisodiy faoliyatni rag'batlantiradi.

YI mahsulotlar va xizmatlar uchun bir xil sertifikatlash jarayonlarini ishlab chiqadi, bu esa savdo jarayonini soddalashtiradi.: YI tomonidan ishlab chiqilgan standartlar barcha a'zo davlatlar uchun amal qiladi. Bu esa mahsulotlarning sifatini oshirish va iste'molchilarni himoya qilishga xizmat qiladi. Mahsulotlar va xizmatlar uchun sertifikatlar berish jarayoni bir xil tartibda amalga oshiriladi, bu esa savdo jarayonlarini tezlashtiradi va tushunarli qiladi.

Taraflar o'rtasida erkin savdo shartnomalarini tuzish orqali bojxona to'siqlarini kamaytirish va iqtisodiy hamkorlikni kuchaytirish maqsad qilinadi. YI boshqa mamlakatlar bilan erkin savdo shartnomalarini tuzish orqali bojxona to'siqlarini kamaytiradi. Bu shartnomalar orqali eksport va import jarayonlari osonlashadi. Bojxona to'siqlarini kamaytirish, o'z navbatida, a'zo davlatlar o'rtasidagi savdo aloqalarini kuchaytiradi, bu esa iqtisodiy hamkorlikni rivojlantiradi. Yevropa Ittifoqining bojxona siyosati savdo mexanizmlarining muhim qismini tashkil etadi. Yagona bojxona tariflari, sertifikatlash va standartlashtirish jarayonlari, shuningdek, bojxona to'siqlarini kamaytirish orqali YI a'zo davlatlar o'rtasida iqtisodiy aloqalarni

mustahkamlashga xizmat qiladi. Ushbu mexanizmlar orqali YI, o‘z a’zolarining iqtisodiy barqarorligini ta’minlash va global savdo tizimida raqobatbardoshligini oshirishga intiladi.

YI mahsulotlar va xizmatlar uchun umumiy standartlar belgilaydi. Ushbu standartlar iste'molchilarni himoya qilish va bozor integratsiyasini ta’minlashga yordam beradi. YI sog‘liq va xavfsizlik talablariga javob beruvchi mahsulotlarni ishlab chiqarishni rag‘batlantiradi.YI ekologik jihatdan xavfsiz mahsulotlar ishlab chiqarishni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa iqlim o‘zgarishi bilan kurashishga yordam beradi. Mahsulotlar uchun belgilanadigan umumiy sertifikatlar iste'molchilarni himoya qilishga xizmat qiladi va raqobatbardoshlikni oshiradi.

YI savdo siyosati ijtimoiy masalalarga alohida e'tibor beradi. Bu ijtimoiy adolatni ta’minlash uchun muhimdir. YI savdo siyosati ish o‘rinlarini yaratishga va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga qaratilgan. YI ijtimoiy huquqlarni himoya qilish uchun mehnat standartlarini belgilaydi va ularni doimiy ravishda nazorat qiladi.

YI ekologik masalalarga jiddiy e'tibor qaratadi.: YI ekologik toza mahsulotlarga bo‘lgan talabni oshirishga qaratilgan dasturlarni ishlab chiqadi. YI tabiy resurslarni oqilona foydalanishni rag‘batlantiradi, bu esa barqaror rivojlanishni ta’minlaydi. YI iqlim o‘zgarishi masalalarini hal qilish uchun yangi tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa global miqyosda ekologik muammolarni hal etishda yordam beradi. Yevropa Ittifoqining savdo siyosati va uni tartibga solish mexanizmlari iqtisodiy o‘sish, raqobatbardoshlik va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. U savdo aloqalarini kuchaytirish, ichki bozorni rivojlantirish va ijtimoiy va ekologik masalalarni hal qilishda samarali mexanizmlarni ishlab chiqadi. Ushbu darslikda keltirilgan jihatlar Yevropa Ittifoqining savdo siyosatining yanada chuqurroq o‘rganishiga xizmat qiladi.

Nazorat uchun savollar

1. Yevropa Ittifoqining savdo siyosatining asosiy maqsadlari nimalardan iborat?
2. Yevropa Ittifoqining bojxona siyosati qanday tartib-qoidalarni belgilaydi?
3. YI a'zo mamlakatlari o'rtasida bojxona tariflari qanday belgilanadi?
4. Sertifikatlash va standartlashtirish jarayonlari qanday amalga oshiriladi va ular savdo jarayonini qanday soddalashtiradi?
5. Yevropa Ittifoqining erkin savdo shartnomalari qanday afzalliklar keltiradi?
6. Bojxona to'siqlarini kamaytirish orqali qanday iqtisodiy foyda olinadi?
7. Yevropa Ittifoqining savdo siyosati ekologik barqarorlikni qand
8. Qanday omillar Yevropa Ittifoqining savdo siyosatini belgilovchi asosiy faktorlar sifatida ko'riladi?
9. Yevropa Ittifoqining savdo mexanizmlari global iqtisodiy tizimda qanday rol o'ynaydi?
10. Yevropa Ittifoqining savdo siyosatida ish o'rinlarini yaratish qanday ahamiyatga ega?

VI BOB: AMERIKA KONTINENTLARIDAGI IQTISODIY INTEGRATSIYA

6.1. Shimoliy Amerika integratsiyasining shartlari va xususiyatlari.

6.2. NAFTA kelishuvining asosiy qoidalari

6.3. NAFTAning ijobiy va salbiy oqibatlari tushunchalari.

Kalit so‘zlar: Shimoliy Amerika integratsiyasi, NAFTA kelishuvi, Amerika iqtisodiy integratsiyasi, NAFTA qoidalari, Integratsion shartlar, NAFTA oqibatlari, Amerika iqtisodiy zonalari, Integratsiya jarayonlari, Xalqaro savdo, Amerikadagi integratsiya, Integratsion samaralar, Savdo kelishuvlari, Iqtisodiy tahlil, Amerika iqtisodiyoti, Iqtisodiy o‘zgarishlar

6.1. Shimoliy Amerika integratsiyasining shartlari va xususiyatlari

Shimoliy Amerika iqtisodiy integratsiyasi XX asrning oxirida global iqtisodiyotni rivojlantirish va mintaqaviy iqtisodiy hamkorlikni kuchaytirish maqsadida amalga oshirilgan muhim qadamlaridan biridir. 1994-yilda kuchga kirgan Shimoliy Amerika Erkin Savdo Kelishuvi (NAFTA) bu integratsiyaning bosh omili bo‘lib, AQSh, Kanada va Meksika o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalarni mustahkamlash uchun yaratilgan edi. Bu kelishuv uch mamlakat o‘rtasidagi savdo to‘siqlarini kamaytirish, bojxona to‘lovlarini qisqartirish, investitsiyalarni rag‘batlantirish va texnologik taraqqiyotni kuchaytirishga qaratilgan.

NAFTA asosida erkin savdo zonasi yaratildi, bu esa tovarlar, xizmatlar va investitsiyalarning uch mamlakat bo‘ylab erkin harakatlanishiga imkon berdi. Shu orqali mintaqada iqtisodiy o‘sish kuchayib, savdo hajmi bir necha barobar oshdi. Mintaqa o‘zining geografik yaqinligi va iqtisodiy uyg‘unligi tufayli global savdo tizimida sezilarli o‘rin tutdi.

Integratsiyaning asosiy xususiyatlari orasida erkin savdo zonasining yaratilishi, tariflarning kamayishi, xorijiy investitsiyalarning

oshishi, mehnat bozorining liberallashtirilishi va texnologik taraqqiyotga qaratilgan siyosatlar mavjud. Bu jarayon Shimoliy Amerikani dunyoning eng yirik iqtisodiy bloklaridan biriga aylantirdi, ammo bir qator salbiy oqibatlar, xususan, ishlab chiqarish sektorining ayrim qismlaridagi mehnat o‘rinlari yo‘qolishi va ijtimoiy notekisliklar ham yuzaga keldi.

2020-yilda NAFTA yangilandi va uning o‘rniga **USMCA** (United States-Mexico-Canada Agreement) kelishuvi kuchga kirdi. Yangi kelishuv NAFTAning ba’zi kamchiliklarini bartaraf etishga va mintaqadagi iqtisodiy aloqalarni yanada mustahkamlashga qaratilgan. USMCA orqali yangi qoidalar va standartlar kiritilib, savdo, texnologiyalar va mehnat sohalarida yangilangan siyosatlar joriy qilindi.

Shimoliy Amerika integratsiyasining muhimligini tushunish uchun uning tarixiy rivojlanishi, iqtisodiy va siyosiy omillari, shuningdek, mintaqadagi ijtimoiy va mehnat munosabatlaridagi o‘zgarishlar alohida e’tiborga sazovor.

Shimoliy Amerika Erkin Savdo Kelishuvi (NAFTA) asosida kelishuv mintaqadagi uchta asosiy davlat – AQSh, Kanada va Meksika – o‘rtasida savdo va iqtisodiy aloqalarni erkinlashtirish va kuchaytirish uchun mo‘ljallangan. Shimoliy Amerika integratsiyasining asosiy shartlari va xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1. Erkin savdo zonasini yaratish

Shimoliy Amerika iqtisodiy integratsiyasining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan erkin savdo zonasini yaratish nafaqat mintaqadagi iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantirdi, balki xalqaro savdo va investitsiyalarning sezilarli darajada oshishiga ham zamin yaratdi. NAFTA (Shimoliy Amerika Erkin Savdo Kelishuvi) 1994-yilda kuchga kirishi bilan ushbu uch mamlakat - AQSh, Kanada va Meksika o‘rtasida savdo aloqalari yangi bosqichga o‘tdi. Ushbu kelishuvning asosiy maqsadi tariflarni kamaytirish, bojxona rasmiyatchiliklarini yengillashtirish va iqtisodiy integratsiyani chuqurlashtirish edi.

Erkin savdo zonasini yaratish o‘z navbatida tovar va xizmatlarning erkin harakatlanishini ta’minlash orqali uch mamlakat o‘rtasida savdo hajmini sezilarli darajada oshirdi. Quyidagi jadvallar orqali 1994-2023-

yillar davomida savdo hajmi va iqtisodiy ko‘rsatkichlarning o‘zgarishlarini tahlil qilish mumkin.

6.1-jadval

NAFTA a’zo davlatlar o‘rtasidagi savdo hajmining o‘sishi (1994-2023)[13]

Yil	AQSh- Kanada savdo ($ mlrd)	AQSh - Meksika savdo ($ mlrd)	Kanada - Meksika savdo ($ mlrd)
1994	245	89	8
2000	371	201	14
2010	525	393	22
2015	590	531	30
2020	614	614	36
2023	640	660	41

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, NAFTA kuchga kirganidan so‘ng savdo hajmi sezilarli darajada oshgan. Bu, xususan, AQSh va Meksika o‘rtasidagi savdo munosabatlarida yaqqol ko‘zga tashlanadi. 2023-yilga kelib, AQSh va Meksika o‘rtasidagi savdo hajmi $660 milliardni tashkil etdi, bu esa 1994-yilga nisbatan qariyb yetti barobar o‘sishni anglatadi.

NAFTA doirasida yaratilgan erkin savdo zonasi quyidagi ijobiy natijalarni berdi:

- **Eksport va importning o‘sishi:** 1994-yilda NAFTA kuchga kirganidan keyin uch mamlakat o‘rtasidagi savdo jadal rivojlandi. Eksport hajmi yiliga 10% ga o‘sib bordi va bu o‘sish davom etmoqda.
- **Ishlab chiqarish zanjirlarining chuqurlashishi:** Mintaqa ichida ishlab chiqarish zanjirlarining yanada integratsiyalashuvi amalga oshdi. Bu jarayon, ayniqsa, avtomobilsozlik va elektronika kabi tarmoqlarda sezilarli darajada o‘sdi.
- **Investitsiya oqimlarining oshishi:** NAFTA sharoitida xorijiy investitsiyalar, ayniqsa, AQSh va Kanada tomonidan Meksikaga yo‘naltirilgan to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar hajmi sezilarli darajada ko‘paydi. Bu esa Meksika iqtisodiyotining o‘sishiga katta turtki bo‘ldi.

Biroq, erkin savdo zonasining ayrim salbiy tomonlari ham bor edi:

[13] https://ustr.gov, https://www.wto.org, https://www.oecd.org, https://www.statista.com, https://www.nafta-sec-alena.org

- **Ish o‘rinlarining qisqarishi:** Ayniqsa, AQShda ishlab chiqarish sektorida ish o‘rinlarining qisqarishi kuzatildi. Ishlab chiqaruvchilar pastroq mehnat xarajatlari tufayli o‘z zavodlarini Meksikaga ko‘chirishdi, bu esa AQSh ishchilarining noroziligiga sabab bo‘ldi.
- **Mehnat va ijtimoiy tengsizlik:** Meksikada mehnat sharoitlarining og‘irligi va ijtimoiy tengsizlik masalalari kuchaygan. Past maoshlar va noto‘g‘ri mehnat siyosati meksikalik ishchilarning iqtisodiy rivojlanishdan teng manfaat olishini cheklab qo‘ydi.

2020-yilda NAFTA o‘rniga kiritilgan **USMCA** kelishuvi orqali erkin savdo zonasidagi ayrim kamchiliklarni bartaraf etish maqsadida yangilangan qoidalar kiritildi:

- **Digital savdo va texnologiyalar:** USMCA digital iqtisodiyot, intellektual mulk himoyasi va texnologiyalar sohasidagi yangi qoidalarni joriy qildi. 2023-yilga kelib, digital savdo o‘sib borayotgan asosiy sohalardan biriga aylandi.Yangi shartnoma mehnat sohasida qat'iyroq qoidalar va standartlar joriy etdi. Meksikada minimal mehnat sharoitlarini yaxshilash bo‘yicha chora-tadbirlar kuchaytirildi. USMCA ekologik muammolarni hal qilish va barqaror rivojlanishni ta’minlash uchun yangi standartlar qabul qildi, bu esa mintaqadagi ekologik barqarorlikka ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

2. Tarif va savdo to‘siqlarining pasaytirilishi

Integratsiya jarayoni doirasida eng katta yutuqlardan biri – **tariflarning pasaytirilishi**. NAFTA kuchga kirgandan keyin o‘tgan 15 yil davomida, uch mamlakat o‘rtasidagi savdo hajmi sezilarli darajada oshdi. 2023-yilda tariflar deyarli nolga tenglashtirildi, bu esa tovar va xizmatlar savdosini kuchaytirdi va iqtisodiy hamkorlikni mustahkamladi. Tariflarning kamayishi, ayniqsa, Meksika va AQSh o‘rtasidagi savdoda katta o‘zgarishlarni keltirib chiqardi, chunki Meksika iqtisodiyoti ancha ochiq va savdo oqimlariga tayangan iqtisodiyot edi.

2023-yilda AQSh bilan savdo hajmi 780 milliard dollarga yetdi, bu 2008-yildan beri 160% o‘sishni anglatadi. Tariflarning kamayishi bu

jarayonda muhim omil bo‘ldi, ayniqsa Meksika eksporti uchun qulay sharoitlar yaratdi.

Tariflar butunlay yo‘q qilinishi bilan Kanada va AQSh o‘rtasidagi savdo hajmi 890 milliard dollarga yetdi. Bu ikki mamlakat o‘rtasidagi iqtisodiy hamkorlikni sezilarli kuchaytirdi. NAFTA’dan keyingi davrda tariflarning pasaytirilishi uch mamlakat o‘rtasida iqtisodiy aloqalarni rivojlantirishda katta rol o‘ynadi. 2023-yilda tariflarning deyarli butunlay olib tashlanishi savdo to‘siqlarini bartaraf etib, tovarlar va xizmatlarning erkin harakatlanishini ta’minladi. Bu jarayonning kuchayishi Meksika va Kanada kabi mamlakatlarga katta foyda keltirdi. Tariflarning pasaytirilishi va savdo oqimlaridagi o‘zgarishlar yuzasidan qo‘shimcha ma’lumotlar mavjud. Quyida 2023-yildagi Shimoliy Amerika integratsiyasi va savdo ko‘rsatkichlari haqida batafsilroq ma’lumotlar keltirilgan. NAFTA doirasida tariflar va savdo to‘siqlarining pasaytirilishi sanoat va qishloq xo‘jaligi sektorlarida sezilarli o‘zgarishlarga olib keldi. Ayniqsa, Meksika qishloq xo‘jalik mahsulotlarining AQSh va Kanadaga eksporti ortdi. 2023-yilda, Meksika o‘zining qishloq xo‘jalik mahsulotlari, xususan, meva-sabzavot va go‘sht mahsulotlari eksportini 30% ga oshirdi, bu esa NAFTA qoidalarining qayta ko‘rib chiqilishi va yangi USMCA kelishuvi natijasida sodir bo‘ldi. AQSh va Kanada sanoat tarmoqlarida ham savdo hajmi oshib, avtomobil ishlab chiqarish va texnologiya mahsulotlari eksporti sezilarli darajada ko‘paydi.

2023-yilda Shimoliy Amerika o‘rtasidagi investitsiyalar ham o‘sdi. Ayniqsa, Meksikaga yo‘naltirilgan xorijiy investitsiyalar hajmi oshdi. NAFTA va USMCA doirasida tariflar va savdo cheklovlarining kamayishi natijasida investorlar uchun qulay sharoitlar yaratildi, bu esa sanoatning bir qator tarmoqlarida rivojlanishni rag‘batlantirdi. Jumladan, avtomobilsozlik va elektronika tarmoqlarida AQSh va Kanada kompaniyalari Meksikaga sarmoya kiritish bo‘yicha faol harakat qilishdi. 2023-yilda Meksika avtomobil eksporti qiymati 150 milliard dollardan oshib, iqtisodiyotning eng yirik tarmoqlaridan biriga aylandi. Tariflarning pasaytirilishi va savdo oqimlarining oshishi Meksika, AQSh

va Kanadada yangi ish o‘rinlari yaratish va ijtimoiy farovonlikni oshirishga yordam berdi. 2023-yilda, Meksikada 1 milliondan ortiq yangi ish o‘rni yaratildi, ayniqsa ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohalarida. Shuningdek, iqtisodiy hamkorlikning kuchayishi sababli, uch mamlakatda umumiy daromadlar ham sezilarli o‘sishni ko‘rsatdi. 2023-yilda AQShning Meksikaga yo‘naltirilgan investitsiyalari 60 milliard dollarga yetdi. Kanada ham sarmoya hajmini 25 milliard dollarga yetkazib, integratsiyadan foydalanmoqda. 2023-yilda Meksikada 1.2 million yangi ish o‘rni yaratildi, bu esa iqtisodiy hamkorlik va investitsiyalar natijasida yuzaga kelgan.

Tariflarning deyarli nolga tenglashtirilishi va savdo to‘siqlarining olib tashlanishi Shimoliy Amerika iqtisodiy integratsiyasiga katta ijobiy ta’sir ko‘rsatdi. 2023-yilda USMCA shartnomasi orqali erishilgan yutuqlar, savdo hajmining oshishi, investitsiyalarni ko‘paytirish va yangi ish o‘rinlari yaratishga yordam berdi. Shu bilan birga, sanoat va qishloq xo‘jaligi tarmoqlari, ayniqsa Meksikada, sezilarli o‘zgarishlar va rivojlanishni boshdan kechirdi. Bu jarayonlar mintaqaviy iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlashda davom etmoqda.

3. Xorijiy investitsiyalarning oshishi

Shimoliy Amerika integratsiyasi orqali **xorijiy investitsiyalar oqimi** ortdi. NAFTA davlatlari o‘rtasidagi investitsiyalar uchun yangi imkoniyatlar yaratildi. AQSh kompaniyalari Meksika va Kanadada ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohalariga ko‘proq sarmoya kiritishni boshladilar. Xususan, avtomobilsozlik, qishloq xo‘jaligi va elektronika kabi sohalar NAFTA doirasida sarmoyalar oqimidan katta foyda ko‘rdi.

4. Ishchi kuchi va xizmatlar bozorini liberallashtirish

Shimoliy Amerika iqtisodiy integratsiyasining eng muhim tarkibiy qismidan biri ishchi kuchi va xizmatlar bozorining liberallashtirilishi hisoblanadi. **NAFTA** (Shimoliy Amerika Erkin Savdo Shartnomasi) doirasida bu jarayon ishchi kuchi va xizmatlar bozoridagi to‘siqlarni kamaytirib, xususan, **Meksika**, **AQSh**, va **Kanada** o‘rtasida mehnat migratsiyasini kuchaytirdi. Liberallashtirishning asosiy maqsadi – a’zo

mamlakatlar o‘rtasida mehnat resurslarini erkin harakatlantirish, iqtisodiyotning turli sohalariga ishchi kuchini yetkazib berish imkoniyatlarini kengaytirish edi. Bu jarayon qishloq xo‘jaligi, qurilish va xizmat ko‘rsatish kabi past maoshli sektorlar uchun katta ahamiyat kasb etdi.

2020-2023-yillar davomida mehnat va xizmatlar bozorining liberallashtirilishi nafaqat ishchi kuchining harakatlanishini kuchaytirdi, balki iqtisodiy o‘sishni ham rag‘batlantirdi. Ayniqsa, pandemiyadan keyingi davrda ishchi kuchiga bo‘lgan talabning o‘sishi Shimoliy Amerika bo‘ylab ko‘plab migrant ishchilarni jalb qildi. **USMCA** (AQSh-Meksika-Kanada Bitimi) bilan bu jarayon davom ettirilib, ishchi kuchi oqimini tartibga solish, ularning huquqlarini himoya qilish va shartlarini yaxshilashga e’tibor qaratildi. 2020-2023-yillarda Meksika va Kanadadan AQShga migratsiya qilgan ishchi kuchining katta qismi qishloq xo‘jaligi va qurilish sohalariga jalb qilindi. Bu davrda ishchi kuchiga bo‘lgan talab, xususan, past malakali sektorlarda, pandemiya tufayli ko‘paydi. Qishloq xo‘jaligi sohasida Meksika migrantlari AQShning g‘arbi va janubi-g‘arbiy qismida ishlay boshladilar. Xizmat ko‘rsatish sektorida ham ayniqsa restoranlar, mehmonxona va boshqa xizmat ko‘rsatish korxonalarida ishchi kuchi yetishmovchiligi liberallashtirish orqali bartaraf qilindi.

2020-2023-yillarda Meksikadan AQShga o‘tgan ishchi kuchi oqimi sezilarli o‘sdi. Quyida ushbu davr uchun ishchi kuchi oqimi va past maoshli sektorlarda ishlayotganlar soni keltirilgan:

Yuqorida keltirilgan jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, 2020-2023-yillar davomida AQShda ishlayotgan Meksika ishchi kuchi hajmi 12.4 milliondan 13.5 milliongacha o‘sdi. Kanada ishchi kuchi ham shu davrda oz bo‘lsa-da, o‘sishga erishdi. Meksika va Kanada ishchilari uchun AQShning qishloq xo‘jaligi, qurilish va xizmat ko‘rsatish sektorlari asosiy manzil bo‘ldi.

- **Qishloq xo‘jaligi sektori**: 2023-yilda bu sohada ishchilarning 23% ishladi, bu esa ushbu sektordagi mehnat migratsiyasining sezilarli darajada oshganligini ko‘rsatadi.

• **Qurilish sektori**: Qurilish sohasida 2023-yilda ishchilarning 18% band bo‘lib, pandemiyadan keyingi davrda qurilish hajmining o‘sishi bilan bog‘liq bo‘ldi.

6.2-jadval

2020-2023-yillarda ishchi kuchi oqimi[14]

Yil	AQShdagi Meksika ishchi kuchi (mln kishi)	Kanada ishchi kuchi (mln kishi)	Qishloq xo‘jaligi sektorida ishlayotganlar (%)	Qurilish sektorida ishlayotganlar (%)	Xizmat ko‘rsatish sohasidagi o‘sish (%)
2020	12.4	0.85	20	15	8
2021	12.7	0.89	21	16	9
2022	13.0	0.92	22	17	10
2023	13.5	0.95	23	18	11

• **Xizmat ko‘rsatish sektori**: Bu sektor ham pandemiyadan keyin jadal rivojlanib, 2023-yilda 11% o‘sishga erishdi.

Ishchi kuchi va xizmatlar bozorining liberallashtirilishi, xususan NAFTA va USMCA davrida, Shimoliy Amerika mamlakatlarining iqtisodiyoti uchun muhim o‘rin tutdi. Ushbu jarayon ishchi kuchi yetishmovchiligini qisman bartaraf etdi, mehnat bozori hajmini kengaytirdi va iqtisodiy o‘sishga hissa qo‘shdi. **Meksika** va **Kanada** ishchilari uchun AQShdagi mehnat bozori iqtisodiy imkoniyatlarning ko‘payishi bilan ajralib turdi. Ishchi kuchining harakatlanishi nafaqat iqtisodiy o‘sishni ta’minladi, balki mehnat bozori o‘rtasidagi raqobatni oshirdi.

---

[14] World Bank - Migration and Remittances:
Manzil: https://www.worldbank.org/en/topic/migrationremittances
OECD - International Migration Database:
Manzil: https://www.oecd.org/migration/international-migration-database.htm
Bureau of Labor Statistics - International Statistics:
Manzil: https://www.bls.gov/iag/tgs/iag_index.htm
Statistics Canada - Labour Force Survey:
Manzil: https://www.statcan.gc.ca/eng/survey/household/3701
US Census Bureau - American Community Survey:
Manzil: https://www.census.gov/programs-surveys/acs
International Labour Organization - Labour Statistics:
Manzil: https://www.ilo.org/global/statistics-and-databases/lang--en/index.htm

2023-yilda liberallashtirish jarayonining davom etishi mehnat migratsiyasiga ta’sir ko‘rsatdi. Ishchilar migratsiyasiga qaramasdan, **ish sharoitlari va huquqlarning himoya qilinishi** yanada yaxshilandi. **USMCA** shartnomasida ishchilarning mehnat sharoitlari va huquqlari haqida maxsus qoidalar kiritildi, bu esa ishchilar uchun qo‘shimcha himoya mexanizmlarini yaratdi.

2020-2023-yillar davomida Shimoliy Amerika integratsiyasi doirasida ishchi kuchi va xizmatlar bozorining liberallashtirilishi iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan muhim rol o‘ynadi. Bu jarayon past malakali sektorlarda ishchi kuchi yetishmovchiligini kamaytirdi va mamlakatlar o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalarni mustahkamladi. Shu bilan birga, liberallashtirish jarayoni qishloq xo‘jaligi, qurilish va xizmat ko‘rsatish sohalarida ijobiy o‘zgarishlarga olib keldi, ishchilarning mehnat sharoitlari yaxshilanib, ularning huquqlari himoya qilindi.

5. Intellektual mulk himoyasi va huquqiy me’yorlar

Integratsiya shartlari, shuningdek, **intellektual mulk huquqlari** himoyasini mustahkamlashni o‘z ichiga oladi. NAFTA a’zo mamlakatlarda texnologiyalar, farmatsevtika mahsulotlari, brendlar va mualliflik huquqlarining himoyasini kuchaytirdi. Bu esa xalqaro korporatsiyalar uchun yanada qulay huquqiy asos yaratib, innovatsiyalar va texnologik rivojlanish jarayonlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi.

Shimoliy Amerika integratsiyasi, NAFTA orqali boshlanib, 2020-yildan boshlab USMCA bilan davom ettirildi, mintaqaviy iqtisodiy hamkorlikni yanada mustahkamlashga katta hissa qo‘shdi. Erkin savdo zonalari yaratish, tariflarning pasaytirilishi, xorijiy investitsiyalarning oshishi, ishchi kuchining bozorini liberallashtirish, va intellektual mulk himoyasi kabi muhim omillar orqali iqtisodiy o‘sish va hamkorlik kuchaytirildi. 2023-yilda amalga oshirilgan yangilanishlar va qo‘shimchalar, ushbu integratsiya jarayonini yanada samarali va samarali qilmoqda. Bu o‘zgarishlar mintaqaviy iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash va xalqaro savdoni rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlarni ochmoqda.

Intellektual mulk huquqlarining himoyasi NAFTA va keyinchalik USMCA shartnomalari orqali sezilarli darajada kuchaytirildi. Bu o‘zgarishlar xalqaro korporatsiyalar uchun yanada barqaror va qulay huquqiy muhit yaratdi, innovatsiyalar va texnologik rivojlanishni qo‘llab-quvvatladi. 2020-2023-yillarda amalga oshirilgan yangilanishlar intellektual mulk huquqlari himoyasini yanada mustahkamladi va yangi talablarni qamrab oldi. Ushbu o‘zgarishlar iqtisodiy integratsiya va mintaqaviy hamkorlikni yanada rivojlantirishga yordam berdi.

6. Atrof-muhit va mehnat standartlari bo‘yicha shartlar

Shimoliy Amerika integratsiyasi doirasida **mehnat huquqlari va atrof-muhitni himoya qilish bo‘yicha** qat’iy qoidalar joriy etildi. NAFTA ning qo‘shimcha kelishuvlari, xususan, mehnat sharoitlarini yaxshilash va atrof-muhitni muhofaza qilishni o‘z ichiga oldi. Mehnat huquqlari masalalarida ko‘plab sektorlar o‘zgarishlarga duch keldi, bu esa Meksika kabi mamlakatlarda mehnat sharoitlarining yaxshilanishiga yordam berdi.

7. Iqtisodiy diversifikatsiya va sanoatlashtirish

Integratsiya natijasida Meksika kabi davlatlar o‘z iqtisodiyotlarini diversifikatsiya qilish va yangi sanoat tarmoqlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘ldilar. Ayniqsa, avtomobilsozlik va elektronika sohasida katta yutuqlarga erishildi. Meksika xalqaro bozorlarga yanada samarali kirish imkoniyatiga ega bo‘ldi va mahsulotlarini Shimoliy Amerika bozorlariga eksport qilish uchun keng ko‘lamli ishlab chiqarish quvvatlarini yaratdi.

8. Mintaqaviy iqtisodiy hamkorlikning rivojlanishi

NAFTA orqali Shimoliy Amerika mamlakatlari o‘rtasidagi **iqtisodiy hamkorlik** sezilarli darajada kuchaydi. Mintaqadagi davlatlar o‘rtasidagi siyosiy va iqtisodiy aloqalar mustahkamlanib, o‘zaro iqtisodiy manfaatlar kuchaytirildi. Bu hamkorlik savdo-sotiqni kuchaytirish, infratuzilmani rivojlantirish, va raqobatbardosh iqtisodiy tizimlarni yaratishga yordam berdi.

9. Texnologik taraqqiyot va innovatsiyalar

Integratsiya jarayonida Shimoliy Amerika davlatlari o‘rtasida **texnologik hamkorlik** ham rivojlandi. Bu esa yangi innovatsiyalarning yaratilishi va texnologik bilimlarning almashinuvi uchun qulay imkoniyatlar yaratdi. Yangi texnologiyalar orqali ishlab chiqarish hajmlari oshirildi, sifat yaxshilandi, va yangi bozorlar o‘zlashtirildi.

Shimoliy Amerika davlatlari o‘rtasidagi texnologik hamkorlik va innovatsiyalarni rivojlantirish sungi yillar davomida yangi bosqichga chiqdi. Integratsiya jarayonlari texnologik bilim almashinuvini osonlashtirdi, yangi texnologiyalarni yaratish va joriy qilish uchun mustahkam huquqiy va iqtisodiy asos yaratdi. Innovatsion texnologiyalar va startaplarning ko‘payishi, shuningdek, raqamli xizmatlar va avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish jarayonlarining kuchayishi Shimoliy Amerikaning iqtisodiy o‘sishiga katta ta’sir ko‘rsatdi.

Shimoliy Amerika iqtisodiy integratsiyasi, xususan NAFTA shartnomasi orqali, mintaqadagi davlatlar o‘rtasidagi savdo va iqtisodiy hamkorlikni sezilarli darajada kuchaytirdi. Integratsiya shartlari erkin savdo zonasining yaratilishi, tariflarning pasaytirilishi, xorijiy investitsiyalarning oshishi va mintaqaviy hamkorlikni mustahkamlash orqali iqtisodiy o‘sishga erishdi. Shu bilan birga, mehnat standartlari va atrof-muhitni muhofaza qilish masalalari ham integratsiyaning ajralmas qismiga aylandi. Bu jarayon mintaqaning global iqtisodiy maydondagi raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qildi. Shimoliy Amerika mintaqasidagi iqtisodiy integratsiya, xususan NAFTA va keyinchalik USMCA orqali erishilgan natijalar, mintaqa davlatlarining iqtisodiy aloqalarini yangi bosqichga olib chiqdi. Ushbu integratsiya o‘zaro savdo hajmini oshirish, investitsiyalarni jalb qilish va iqtisodiy rivojlanishni tezlashtirish orqali sezilarli muvaffaqiyatlarga erishgan. NAFTA orqali uch mamlakat o‘rtasida bojxona to‘siqlarining kamayishi va tariflarning sezilarli darajada pasayishi natijasida Shimoliy Amerika global iqtisodiyotda muhim rol o‘ynay boshladi. NAFTA davrida, xususan, Meksika o‘z iqtisodiyotini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘ldi, investitsiyalarning katta qismi AQSh va Kanadadan kelgan bo‘lsa-da, bu

investitsiyalar Meksikaning avtomobilsozlik va elektronika kabi tarmoqlarida iqtisodiy o‘sishga zamin yaratdi. Kanadada esa resurslarga boy sektorlarning eksport imkoniyatlari kengaydi va o‘z navbatida, AQShning ishlab chiqarish sektori, xususan qishloq xo‘jaligi, avtomobilsozlik va xizmat ko‘rsatish sohalarida sezilarli o‘zgarishlar yuz berdi.

Biroq NAFTA integratsiyasi ba’zi salbiy oqibatlarga ham olib keldi. Xususan, AQShda ishlab chiqarishning bir qismi Meksikaga ko‘chirilgani sababli, AQShning ba’zi sanoat hududlarida ish o‘rinlari yo‘qolishi kuzatildi. Meksikada esa ijtimoiy tengsizlik va atrof-muhit muammolari yuzaga chiqdi. Shunga qaramay, bu kelishuv Shimoliy Amerika mintaqasining global iqtisodiyotga integratsiyasini mustahkamladi va uch mamlakat uchun iqtisodiy hamkorlikning yangi imkoniyatlarini ochib berdi.

Yuqorida ta’kidlaganimizdek, 2020-yilda NAFTA o‘rnini olgan USMCA kelishuvi orqali bu muammolarni bartaraf qilishga harakat qilindi. Yangi shartnoma mehnat huquqlari, intellektual mulk himoyasi va ekologik standartlar bo‘yicha yangilangan qoidalarni joriy etdi. Shuningdek, digital iqtisodiyot va elektron tijorat masalalariga ham katta e’tibor qaratildi. Bu o‘zgarishlar mintaqaviy iqtisodiy integratsiyani yanada chuqurlashtirish va uch davlat o‘rtasidagi savdo munosabatlarini yanada mustahkamlash maqsadida amalga oshirilgan.

Yakunida aytish mumkinki, Shimoliy Amerika iqtisodiy integratsiyasi global savdo tizimining ajralmas qismiga aylandi. Kelajakda bu integratsiyaning davom etishi, raqamli texnologiyalar va yashil iqtisodiyot kabi sohalarda yangi imkoniyatlar ochishi kutilmoqda. USMCA orqali erishilgan yutuqlar, kelgusida savdo va investitsiyalarning oshishiga, texnologik hamkorlikning kuchayishiga va iqtisodiy barqarorlikning mustahkamlanishiga yo‘l ochadi.

6.2. NAFTA kelishuvining asosiy qoidalari

NAFTA (North American Free Trade Agreement) yoki Shimoliy Amerika Erkin Savdo Kelishuvi, 1994-yil 1-yanvarda kuchga kirgan

savdo kelishuvi bo‘lib, AQSh, Kanada va Meksika o‘rtasidagi iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlash maqsadida tuzilgan. NAFTA kelishuvining asosiy maqsadi uchta mamlakat o‘rtasida savdo to‘siqlarini kamaytirish, iqtisodiy integratsiyani oshirish va barcha tomonlar uchun iqtisodiy foyda yaratishdir. Kelishuvning asosiy qoidalari tariflarni bosqichma-bosqich kamaytirish, investitsiya himoyasini kuchaytirish, intellektual mulk huquqlarini himoya qilish, qishloq xo‘jaligi savdosini tartibga solish, mehnat va atrof-muhit standartlarini belgilash, hamda xizmatlar va investitsiyalar sohasida cheklovlarni kamaytirishni o‘z ichiga oladi. NAFTA, o‘z vaqtida iqtisodiy o‘sish, savdo aloqalarini mustahkamlash va mamlakatlar o‘rtasida moliyaviy hamkorlikni rivojlantirishda katta rol o‘ynadi. Shimoliy Amerika erkin savdo zonasini tashkil etish to‘g‘risidagi kelishuv — NAFTAning kuchga kirishi o‘sha davrda jahonda 360 mln. kishidan ortiq aholi va 6,4 trln. dollar YaIM hajmiga, jahon YaIMning 28% ni tashkil etuvchi, eng yirik mintaqaviy bozorning tashkil etilganligidan guvohlik berdi. NAFTA kelishuvi ishtirokchilar manfaatlarining ayrim muvozanatidan iborat bo‘lgan holda, AQSh, Kanada va Meksika o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatlarning ko‘pjixatlarini atroflicha belgilab berdi.

NAFTA ning asosiy maqsadlari sifatida quyidagilarni e’tirof etish mumkin:

- Savdodagi to‘siqlarning bekor qilinishi va tovarlar va xizmatlarning erkin harakatlanishiga yo‘l ochish;
- Erkin savdo zonasi doirasida raqobatning adolatli shart-sharoitlarini belgilash;
- A’zo mamlakatlar doirasida investitsiya kiritish uchun imkoniyatlarni sezilarli darajada ko‘paytirish;
- Har bir mamlakatda intellektual mulk huquqlarini himoya qiladigan samarali tizimni ta’minlash;
- Nizolarni tartibga solishda ushbu uyushma samarali bajarilishi va qo‘llanilishini ta’minlash;

• Mazkur kelishuvning afzalliklarini kengaytirish va kuchaytirish maqsadida kelajakdagi mintaqaviy ko‘p tomonlama hamkorlik doiralarini belgilash (102-modda)[15].

Shimoliy Amerika kelishuvi maqsadlari doirasida, uning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat bo‘ldi:

 2009-yilga qadar barcha bojxona bo‘ylari bekor qilinishi: NAFTA kelishuvi bo‘yicha kelishilgan muddatlarga muvofiq, barcha uchala mamlakat o‘rtasidagi bojxona bo‘ylari 2009-yilgacha bosqichma-bosqich bekor qilinishi lozim edi. Bu vazifa savdo to‘siqlarini yo‘qotish va bozorlar orasida erkin harakatlanishni ta’minlashga qaratilgan.

 Tovarlar va xizmatlar savdosidagi ko‘p sonli notarif to‘siqlarni bosqichma-bosqich tugatish: Savdo to‘siqlarini kamaytirish va yo‘qotish maqsadida, NAFTA kelishuvi tovarlar va xizmatlar savdosida mavjud bo‘lgan ko‘plab notarif to‘siqlarni bosqichma-bosqich olib tashlashni nazarda tutgan. Bu, mintaqaviy savdoning kengayishiga va iqtisodiy integratsiyaning kuchayishiga olib keldi.

 Meksikada Shimoliy Amerika kapital qo‘shilmalari tartibini yengillashtirish: Meksikada kapital qo‘shilmalari bilan bog‘liq tartiblarni soddalashtirish orqali investitsiyalarni jalb qilish va biznes muhitini yaxshilash maqsad qilingan. Bu, nafaqat Meksikadagi iqtisodiy rivojlanishga, balki regiondagi umumiy iqtisodiy o‘sishga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi.

 Meksika moliya bozorida Amerika va Kanada banklari faoliyatini erkinlashtirish: Meksikada moliya bozorini liberallashtirish orqali Amerika va Kanada banklarining faoliyatini kengaytirish va moliyaviy integratsiyani oshirish. Bu, moliyaviy xizmatlar sohasida raqobatni kuchaytirish va investitsiya muhitini yaxshilash maqsadida amalga oshirildi.

 Intellektual mulk huquqlarini himoya qilishning samarali tizimini ta’minlash: Intellektual mulk huquqlarini himoya qilishni kuchaytirish, innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash va adolatli savdo

[15] Харламова, В.Н. Международная экономическая интеграция: учеб. пособие / МГИМО. М.: Анкил, 2007. 94-бет

sharoitlarini yaratish uchun samarali tizimni ta’minlash. Bu qoidalar patentlar, mualliflik huquqlari va tijorat sirlarini himoya qilishni o‘z ichiga oladi.

 Uch tomonlama arbitraj komissiyasining tashkil etilishi: Mintaqaviy nizolarni hal qilish va shikoyatlarni ko‘rib chiqish uchun uch tomonlama arbitraj komissiyasini tashkil etish. Bu mexanizm investitsiya nizolarini hal qilishda adolat va shaffoflikni ta’minlashga yordam berdi.

NAFTA kelishuvi, ilgari mavjud bo‘lgan savdo to‘siqlari va tariflarni bartaraf etish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirishga qaratilgan edi. Ushbu kelishuv, global raqobatning kuchayishi va iqtisodiy o‘zgarishlar sharoitida savdo va investitsiyalarni kengaytirishga imkon yaratdi. ***NAFTA ning asosiy qoidalari***, iqtisodiy integratsiya, investitsiya himoyasi, intellektual mulk huquqlari, qishloq xo‘jaligi savdosi, mehnat va atrof-muhit standartlari, xizmatlar va investitsiyalar bo‘yicha cheklovlarning kamayishi va yangi savdo shartnomalari kabi muhim yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi Har bir yo‘nalish to‘g‘risida tushunchalarga ega bo‘lamiz.

Tariflar va Savdo To‘siqlarini Yo‘qotish yo‘nalishing maqsadi ushbu qoida, uchta mamlakat o‘rtasidagi tovarlar va xizmatlar savdosida tariflar va boshqa savdo to‘siqlarini bosqichma-bosqich yo‘qotishni nazarda tutadi. NAFTA kelishuvi tariflarni bosqichma-bosqich kamaytirish va oxir-oqibat yo‘qotish orqali savdo to‘siqlarini bartaraf etdi. Tariflarning bosqichma-bosqich kamayishi va tovarlar savdosidagi cheklovlarning yo‘qolishi, uchala mamlakat o‘rtasida yangi bozorlarga kirishni kengaytirdi. Bu o‘z navbatida iqtisodiy samaradorlikni oshirdi va ishlab chiqarish va iste'molchilarga yangi imkoniyatlar yaratdi. Savdo to‘siqlarining kamayishi orqali narxlar pastroq bo‘ldi, iste'molchilarga kengroq tanlov imkoniyatlari yaratildi va yangi investitsiyalar uchun sharoitlar yaxshilandi. Ushbu jarayon, qishloq xo‘jaligi, sanoat va xizmatlar sektorlarida savdo hajmini oshirish va raqobatni kuchaytirishga xizmat qildi. 2020-yil 1-iyuldan kuchga kirgan AQSh-Meksika-Kanada Kelishuvi (USMCA) bu maqsadni davom ettiradi,

ammo yangilangan shartlar bilan. USMCA doirasida ko‘pgina tovarlar uchun tariflar bekor qilinadi va yangi muammolarni hal qilish uchun qo‘shimcha qoidalar kiritiladi.

Investitsiya Himoyasi. NAFTA investitsiya himoyasini kuchaytirish maqsadida, investorlar uchun mamlakatlar o‘rtasidagi huquqiy himoya kafolatlarini taqdim etdi. Investorlarni himoya qilish, ularning investitsiyalari uchun barqaror va adolatli sharoitlarni ta’minlashni maqsad qilgan. Investitsiya himoyasi qoidalari, investor-davlat nizolarini hal qilish mexanizmlarini o‘z ichiga oladi, shu jumladan Investor-Davlat Nizolarini Hal qilish Tribunali (ISDS) tashkil etildi. Ushbu mexanizm, investorlar uchun mamlakatlar o‘rtasidagi nizolarni hal qilishda adolatli va shaffof usullarni ta’minlashga yordam beradi. Shuningdek, bu qoidalar, investitsiya xavfsizligini oshirish va iqtisodiy barqarorlikni saqlashga xizmat qiladi, bu esa o‘z navbatida mamlakatlar o‘rtasidagi iqtisodiy hamkorlikni yanada mustahkamlaydi.

Intellektual Mulk Huquqlari. NAFTA kelishuvi intellektual mulk huquqlarini, shu jumladan patentlar, mualliflik huquqlari, tijorat sirlarini himoya qilishga qaratilgan. Intellektual mulk huquqlarining himoyasi innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash, ixtirolar va yangi texnologiyalarni muhofaza qilish, shuningdek, adolatli savdo sharoitlarini ta’minlash maqsad qilingan. Kelishuv, intellektual mulk huquqlarini himoya qilish orqali iqtisodiy rivojlanish va texnologik taraqqiyotni rag‘batlantiradi. Shu bilan birga, intellektual mulk huquqlarining himoyasi orqali savdo sharoitlari yaxshilandi va innovatsiyalar uchun qulay sharoitlar yaratildi. Mamlakatlar o‘rtasida intellektual mulk huquqlarini bir xil darajada himoya qilish, savdo munosabatlarida adolatni ta’minlash va raqobatni oshirishga xizmat qiladi.

Qishloq Ho‘jaligi Savdosi. NAFTA qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bo‘yicha savdo cheklovlarini yumshatishga va tariflarni kamaytirishga qaratilgan qoidalarni o‘z ichiga oladi. Tariflarning kamayishi va savdo cheklovlarining yo‘qolishi, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining bozorlarga kirishini osonlashtirdi. Bu o‘z navbatida fermerlar uchun yangi

bozorlarga kirish imkoniyatlarini yaratdi va qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining raqobatbardoshligini oshirdi. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bo‘yicha savdoni kengaytirish, qishloq xo‘jaligi sektorining iqtisodiy rivojlanishiga turtki berdi va global savdo bozorida qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining ulushini oshirdi.

Mehnat va Atrof-Muhit Standartlari. NAFTA kelishuvi mehnat huquqlari va atrof-muhit muhofazasi bo‘yicha minimal talablarni belgilab berdi. Mehnat huquqlari, ishchi huquqlarini himoya qilish, xavfsiz ish sharoitlarini ta’minlash va mehnat standartlarini yaxshilashga qaratilgan. Atrof-muhit muhofazasi esa ekologik barqarorlikni saqlash va tabiiy resurslarni oqilona boshqarishga qaratilgan. Ushbu talablar, ishlab chiqarish sharoitlarini yaxshilash va ekologik muvozanatni saqlashga yordam beradi. Mehnat va atrof-muhit standartlarining belgilanishi, iqtisodiy faoliyatning barqarorligini va ekologik xavfsizlikni oshirishga xizmat qiladi, bu orqali mamlakatlar o‘rtasidagi iqtisodiy hamkorlik va barqaror rivojlanish ta’minlanadi.

Xizmatlar va Investitsiyalar. NAFTA xizmatlar sektoridagi savdo va investitsiyalar uchun cheklovlarni kamaytirish orqali iqtisodiy integratsiyani kuchaytirishga qaratilgan. Xizmatlar bozorida cheklovlarning kamayishi mamlakatlar o‘rtasida iqtisodiy hamkorlikni kuchaytiradi, xizmatlar bozorida tanlov va sifatni oshiradi. Investitsiya sharoitlarining yaxshilanishi va xizmatlar bozoridagi cheklovlarning kamayishi orqali iqtisodiy integratsiya yanada chuqurlashdi. Ushbu cheklovlarning kamayishi, xizmatlar va investitsiyalar uchun yangi imkoniyatlar yaratdi va iqtisodiy o‘zgarishlarga tezkor javob berish imkoniyatini berdi.

Yangi Savdo Shartnomalari. NAFTA o‘rnini bosib kelgan USMCA (AQSh-Meksika-Kanada Kelishuvi) yangi qoidalar va talablarni, masalan, avtomobil sanoati uchun yangi talablar, mehnat standartlari, va intellektual mulk huquqlarini yangilashni o‘z ichiga oladi. USMCA, NAFTA ning asosiy tamoyillarini yanada takomillashtirishga qaratilgan va uchala mamlakat o‘rtasidagi iqtisodiy hamkorlikni yanada kuchaytiradi. Ushbu yangi kelishuv, iqtisodiy

integratsiya, savdo va investitsiya sharoitlarini yaxshilashga yordam beradi va global raqobatga moslashishga imkon yaratadi.

NAFTA kelishuvi, o‘z vaqtida, iqtisodiy integratsiya va savdo erkinligini oshirish orqali AQSh, Kanada va Meksika o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatlarni sezilarli darajada rivojlantirdi. Tariflarni kamaytirish, investitsiya himoyasini kuchaytirish, intellektual mulk huquqlarini himoya qilish va xizmatlar sektorida erkinlikni oshirish kabi qoidalar iqtisodiy samaradorlikni oshirish va yangi imkoniyatlar yaratishga xizmat qildi. Ushbu kelishuvning keyingi versiyasi bo‘lgan USMCA, yangi iqtisodiy sharoitlarga moslashish va global raqobatga javob berish uchun NAFTA ning asosiy tamoyillarini yanada takomillashtirdi. NAFTA ning amalga oshirilishi va uning ta’sirlari haqidagi chuqur tushuncha, iqtisodiy integratsiya jarayonlari va savdo siyosati bo‘yicha qarorlar qabul qilishda muhim ahamiyatga ega. Kelgusidagi iqtisodiy integratsiya va savdo siyosati o‘zgarishlarini tahlil qilish, global iqtisodiy o‘zgarishlarga moslashishga yordam beradi va xalqaro iqtisodiy hamkorlikni yanada rivojlantiradi.

NAFTA kelishuvi, Shimoliy Amerikadagi uchta mamlakat - AQSh, Kanada va Meksika o‘rtasida iqtisodiy hamkorlikni yangi darajaga olib chiqdi. Tariflarni kamaytirish va savdo to‘siqlarini yo‘qotish orqali savdo aloqalarini mustahkamlash, investitsiya himoyasini kuchaytirish va intellektual mulk huquqlarini himoya qilish orqali innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash, qishloq xo‘jaligi va xizmatlar sohasidagi cheklovlarni yumshatish kabi qoidalar iqtisodiy o‘sish va samaradorlikni oshirishda muhim rol o‘ynadi. Biroq, kelishuvning salbiy oqibatlari ham mavjud bo‘lib, ular iqtisodiy tengsizlikni kuchaytirish, ba’zi sanoat tarmoqlarida raqobatni keskin oshirish va mehnat sharoitlariga salbiy ta’sir ko‘rsatish kabi muammolarni o‘z ichiga oladi. Shu bilan birga, NAFTA kelishuvi o‘zining ijobiy va salbiy oqibatlari bilan iqtisodiy integratsiya va global savdo tizimida muhim bir bosqichni ifodalaydi. Kelishuvning o‘rni va ahamiyati bugungi kunda ham qayta ko‘rib chiqilmoqda, va uning o‘rnini bosadigan USMCA

kelishuvi bilan yanada takomillashtirilgan iqtisodiy hamkorlik modelini yaratishga intilmoqda.

6.3. NAFTAning ijobiy va salbiy oqibatlari tushunchalar

Oldingi paragraflarda ko‘rib chiqqanimizdek, NAFTA (North American Free Trade Agreement) kelishuvi, 1994-yilda AQSh, Kanada va Meksika o‘rtasida imzolangan va uchta mamlakat o‘rtasidagi savdo va iqtisodiy integratsiyani kuchaytirishga qaratilgan muhim iqtisodiy bitimdir. Ushbu kelishuvning maqsadi, mintaqaviy savdo aloqalarini rivojlantirish, iqtisodiy integratsiyani oshirish va umumiy iqtisodiy o‘sishni qo‘llab-quvvatlashdir. NAFTA kelishuvi bo‘yicha amalga oshirilgan islohotlar va ular ta’sirida yuzaga kelgan o‘zgarishlarni tahlil qilish, uning iqtisodiy va ijtimoiy oqibatlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Bu kelishuvning ***ijobiy va salbiy oqibatlarini tahlil qilish***, uning uzoq muddatli ta’sirini baholash va kelgusida shunga o‘xshash kelishuvlarni qanday yaxshilash mumkinligini ko‘rsatadi.

Kelishuvning ***ijobiy*** **oqibatlari bo‘lib quyidagilar hisoblanadi:**

Savdo hajmining oshishi. NAFTA kelishuvi, bojxona to‘siqlarini bosqichma-bosqich kamaytirish orqali, AQSh, Kanada va Meksika o‘rtasidagi savdoni sezilarli darajada oshirdi. Ushbu kelishuv dastlabki yillarda savdo hajmining o‘sishini ta’minladi, bu esa iqtisodiy integratsiya va raqobatni kuchaytirdi. Misol uchun, 1994-yildan 2019-yilgacha AQSh va Kanada o‘rtasidagi savdo hajmi 260 milliard dollardan 600 milliard dollarga oshdi, bu esa 130% o‘sishni anglatadi. Meksika bilan savdo hajmi esa 80 milliard dollardan 600 milliard dollarga yetdi, bu ham sezilarli darajada 650% o‘sish demakdir (World Trade Organization, 2020). Ushbu o‘sish, uchta mamlakat o‘rtasidagi savdo aloqalarini mustahkamlash va iqtisodiy hamkorlikni kuchaytirishga olib keldi.

Ish O‘rinlari Yaratish va Iqtisodiy O‘sishni Qo‘llab-Quvvatlash. NAFTA kelishuvi yangi ish o‘rinlari yaratishga katta hissa qo‘shdi, ayniqsa eksportga qaratilgan sanoatlarda. Meksikada avtomobil sanoati va qishloq xo‘jaligi sohalarida yuz minglab yangi ish o‘rinlari

yaratildi. Masalan, avtomobil sanoatida 500,000 ga yaqin yangi ish o‘rinlari yaratildi, qishloq xo‘jaligi sohasida esa 300,000 dan ortiq ish o‘rinlari paydo bo‘ldi. Bu, iqtisodiy o‘sishga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi va Meksikada iqtisodiy rivojlanishning asosiy omili bo‘ldi. Shuningdek, AQSh va Kanadada ham yangi ish o‘rinlari yaratildi, bu iqtisodiy o‘sishni qo‘llab-quvvatladi. Ish o‘rinlari yaratish va iqtisodiy o‘sishni tahlil qilish uchun Bureau of Economic Analysis (BEA) ma’lumotlaridan foydalaniladi (Bureau of Economic Analysis).

Investitsiya Oqimini Kuchaytirish. NAFTA, mintaqaviy iqtisodiy integratsiyani rivojlantirish maqsadida investitsiyalarni rag‘batlantirdi va kapital oqimini kuchaytirdi. Meksikaga AQShdan investitsiyalar 2000-yildan 2020-yilgacha 180 milliard dollardan 320 milliard dollarga oshdi. Bu, investitsiya oqimini kuchaytirish va iqtisodiy integratsiyani yanada rivojlantirishga yordam berdi. Investitsiyalar ko‘payishi, yangi sanoat tarmoqlarining rivojlanishiga va iqtisodiy diversifikatsiyani qo‘llab-quvvatlashga yordam berdi. International Monetary Fund (IMF) ma’lumotlari investitsiya oqimi va uning iqtisodiy ta’siri bo‘yicha keng qamrovli tahlillarni taqdim etadi (International Monetary Fund).

Sanoat va Xizmatlar Sektorining Rivojlanishi. NAFTA, xizmatlar va sanoat sektoridagi savdo cheklovlarini kamaytirish orqali ushbu sohalarda raqobatni kuchaytirdi va innovatsiyalarni oshirdi. Sanoat va xizmatlar bo‘yicha yangi texnologiyalar va xizmatlar ko‘rsatishning kengayishi mintaqaviy integratsiyani kuchaytirdi. Sanoat sektorida, avtomobil sanoati va texnologiya sohasida yangi innovatsiyalar yuzaga keldi, bu iqtisodiy samaradorlikni oshirdi. Xizmatlar sektorida, 2010-yildan 2020-yilgacha savdo 40% o‘sdi, bu esa mintaqaviy iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlashga yordam berdi. OECD tomonidan taqdim etilgan ma’lumotlar xizmatlar va sanoat sektori rivojlanishi haqida batafsil tahlillarni o‘z ichiga oladi (OECD).

O‘zaro Savdo va Bozor Integratsiyasi. NAFTA kelishuvi o‘zaro savdo va bozor integratsiyasini kuchaytirish orqali mamlakatlar o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalarni mustahkamladi. Tovarlar va xizmatlar

bo‘yicha to‘siqlarni kamaytirish savdo aloqalarini kengaytirishga va bozorlarga kirishni osonlashtirishga yordam berdi. Ushbu o‘sish, iqtisodiy integratsiya darajasini oshirdi va mintaqaviy savdo hamkorligini kuchaytirdi. Savdo va bozor integratsiyasining ko‘rsatkichlarini o‘rganish uchun iqtisodiy tahlil va statistika manbalari, shu jumladan World Trade Organization ma’lumotlari ishlatiladi (World Trade Organization).

Kelishuvning **salbiy oqibatlari bo‘lib quyidagilar hisoblanadi:**

Mahalliy sanoatning raqobatga qarshi kurashi. NAFTA kelishuvi natijasida, ba’zi mahalliy sanoat tarmoqlari raqobatga duch keldi. Meksikada qishloq xo‘jaligi mahsulotlari va kichik sanoat tarmoqlari xalqaro bozorga kirish orqali qiyinchiliklarga duch kelishdi. Ayniqsa, kichik fermerlar va ishlab chiqaruvchilar savdo raqobati tufayli iqtisodiy qiyinchiliklarga duch keldilar (World Bank, 2022).

Mehnat bozoridagi o‘zgarishlar.NAFTA ta’sirida, ba’zi sanoat tarmoqlarida ish o‘rinlari qisqarishi va ishchilar uchun ish sharoitlarining yomonlashishi kuzatildi. Meksikada ba’zi sektorlarda past maoshli ish o‘rinlari soni oshdi, bu esa mehnat sharoitlarini yomonlashtirdi (International Labour Organization, 2023).

Ekologik ta’sirlar. NAFTA kelishuvi ekologik me’yorlarni kuchaytirishga qaratilgan bo‘lsa-da, sanoat va qishloq xo‘jaligi sohalarida ekologik xavf-xatarlar kuchaydi. Masalan, sanoat chiqindilari va kimyoviy moddalar atrof-muhitga salbiy ta’sir ko‘rsatdi. Bu muammolar ekologik holatning yomonlashishiga olib keldi (Environmental Protection Agency, 2022).

Iqisodiy tengsizlik. NAFTA kelishuvi, ba’zi mamlakatlarda iqtisodiy tengsizlikni kuchaytirdi. AQSh va Kanada o‘rtasida iqtisodiy farqni kamaytirish maqsadida tuzilgan bo‘lsa-da, Meksikada iqtisodiy farqning o‘sishi davom etdi, bu esa ijtimoiy va iqtisodiy tengsizlikka olib keldi (UNCTAD, 2023).

NAFTA kelishuvi, savdo va iqtisodiy integratsiyani rivojlantirish, yangi ish o‘rinlari yaratish, investitsiya oqimini kuchaytirish va sanoat hamda xizmatlar sektorini rivojlantirishda ijobiy ta’sir ko‘rsatdi.

Biroq, NAFTA'ning salbiy oqibatlari ham mavjud bo'lib, ularning orasida mahalliy sanoatning raqobatga qarshi kurashi, mehnat bozoridagi o'zgarishlar, ekologik muammolar va iqtisodiy tengsizlik muammolari mavjud. Masalan, AQShda ba'zi sanoat tarmoqlari, xususan, matbaa va tekstil sanoati, importning oshishi tufayli qiyinchiliklarga duch keldi. Meksikada esa maoshlar past bo'lgan sektorlarda ishlovchi xodimlarning ko'payishi ekologik muammolarni kuchaytirdi va mehnat sharoitlarini yomonlashtirdi.

Shu bilan birga, NAFTA'dan olingan tajribalar, kelgusida savdo va iqtisodiy kelishuvlarni takomillashtirish uchun foydali bo'lishi mumkin. Savdo kelishuvlari va iqtisodiy integratsiya jarayonlarini yaxshilash uchun, ushbu tajribalar asosida yangi strategiyalar ishlab chiqilishi lozim. Bu orqali xalqaro savdo va iqtisodiy aloqalarning barqarorligi ta'minlanadi va rivojlanish yanada samarali bo'ladi.

Nazorat uchun savollar.

1. NAFTA kelishuvining asosiy maqsadlari qanday edi?
2. NAFTA kelishuvining savdo va iqtisodiy integratsiya maqsadlarini batafsil tushuntiring.
3. NAFTA kelishuvining amal qilish vaqtida savdo hajmi qanday o'zgarishlarni boshdan kechirdi?
4. AQSh, Kanada va Meksika o'rtasidagi savdo hajmi qanday o'sdi va bu qanday statistika bilan tasvirlanadi?
5. NAFTA orqali qanday yangi ish o'rinlari yaratildi?
6. Meksikada, AQShda va Kanadada yangi ish o'rinlarining yaratilishi va bu jarayonning iqtisodiy o'sishga ta'sirini qanday baholaysiz?
7. NAFTA investitsiya oqimiga qanday ta'sir ko'rsatdi?
8. AQSh va Kanada tomonidan Meksikaga amalga oshirilgan investitsiyalar miqdori qanday o'zgardi va bu investitsiyalar qanday sohalarga yo'naltirildi?
9. NAFTA kelishuvining sanoat va xizmatlar sektoriga qanday ta'sir ko'rsatdi?

10. Sanoat va xizmatlar sektorida NAFTA kelishuvi tufayli qanday o‘zgarishlar yuz berdi va bu sohalarda raqobat va innovatsiyalar qanday rivojlandi?

VII BOB OSIYO-TINCH OKEANI MINTAQASIDAGI INTEGRATSION JARAYONLAR ASEAN VA ATES.

7.1. Rivojlanayotgan davlatlarda integratsion jarayonlarning umumiy xususiyatlari.

7.2. ASEAN va ATES tavsifi.

Kalit so‘zlar: ASEAN, ATES, Osiyo-tinch okeani integratsiyasi, Integratsion jarayonlar, Rivojlanayotgan davlatlar, Mintaqaviy integratsiya, Osiyo iqtisodiyoti, Integratsiya xususiyatlari, Mintaqaviy hamkorlik, Iqtisodiy rivojlanish, Osiyo integratsiyasi, Integratsiya strategiyalari, ASEAN hamjamiyati, ATES tarmoq, Iqtisodiy tahlil

7.1. Rivojlanayotgan davlatlarda integratsion jarayonlarning umumiy xususiyatlari.

Rivojlanayotgan davlatlarda iqtisodiy integratsiya jarayonlari iqtisodiy rivojlanish, savdo hajmini oshirish va global iqtisodiyotga yanada faol integratsiyalashishni ta’minlash maqsadida muhim vosita sifatida ko‘rib chiqiladi. Ushbu davlatlar ko‘pincha tabiiy resurslarga boy, ammo texnologiya va kapital yetishmovchiligi bilan ajralib turadi, shu sababli ular iqtisodiy barqarorlik va o‘sishni ta’minlash uchun o‘zaro hamkorlik va savdo ittifoqlariga tayanadilar.

Bunday integratsion jarayonlarning asosiy omillari sifatida iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, investitsiyalarni jalb etish, savdo tariflarini kamaytirish, texnologiyalar almashinuvini rivojlantirish va mamlakatlar o‘rtasida infratuzilmani yaxshilash mumkin. Rivojlanayotgan davlatlar o‘rtasidagi iqtisodiy integratsiya ko‘pincha ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni oshirish va mintaqaviy savdo imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan bo‘lib, bu jarayonlarda bunday davlatlarning o‘zaro hamkorligi o‘ziga xos xususiyatlarga ega.

Iqtisodiy integratsiya rivojlanayotgan davlatlarda mintaqaviylashuv bilan birgalikda kechayotgan jarayondir. Xalqaro integratsiya jarayonlari asosan G‘arbiy Yevropa mamlakatlarida XX asrning 50-yillarida boshlangan. Bu jarayonlar ishlab chiqarish

kuchlarining o‘sishi va sifat o‘zgarishlari, xalqaro mehnat taqsimotining chuqurlashuvi, kapital va ishlab chiqarishning baynalmilallashuvi kabi omillar bilan bog‘liqdir. Integratsiya, shuningdek, sanoati rivojlangan davlatlarning xalqaro iqtisodiy munosabatlarda baynalmilallashuv jarayonida yirik transmilliy korporatsiyalar orqali o‘z ta’sirlarini kuchaytirish maqsadida amalga oshirilgan.

Integratsiyaning Asosiy Sabablariga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. **Fan-texnika taraqqiyoti:** Bu integratsiya jarayonlarining muhim sababi bo‘lib, mamlakatlar orasida ilmiy-texnikaviy hamkorlikni kuchaytiradi, resurslar (moliyaviy, moddiy, mehnat) rivojiga imkon beradi.
2. **Transmilliy korporatsiyalar:** Xalqaro monopoliyalarning o‘sishi iqtisodiy integratsiyani rag‘batlantiradi. Bu korporatsiyalar mamlakatlararo iqtisodiy aloqalarni yanada mustahkamlaydi.
3. **Siyosiy omil:** Davlatlar o‘zlarining xalqaro siyosiy mavqeini oshirish uchun integratsiyadan foydalanadilar. Integratsiya mamlakatlarga xalqaro maydonda nufuzli obro‘ qozonish imkonini beradi.

Integratsiya darajalarini ko‘rib chiqamiz.

1. **Erkin savdo hududi:** Bu darajada mamlakatlar o‘rtasida bojxona cheklovlari va kvotalar olib tashlanadi.
2. **Bojxona ittifoqi:** Davlatlar yagona boj tariflari va bojxona chegaralarini bekor qilish orqali iqtisodiy hamkorlikni kuchaytiradilar.
3. **Umumiy bozor:** Tovar va xizmatlar bilan bir qatorda kapital va ishchi kuchi ham erkin harakatlanadi.
4. **Iqtisodiy ittifoq:** Bu darajada mamlakatlar o‘z iqtisodiy siyosatlarini muvofiqlashtiradilar, shu jumladan pul, soliq va savdo siyosatlarini.

XX asr oxirlariga kelib, Osiyo-Tinch okeani mintaqasi integratsiyaning markaziga aylandi. Ushbu hududda 3,5 milliard aholi yashaydi, va global yalpi ichki mahsulotning 45 foizi ushbu mintaqaga to‘g‘ri keladi. Integratsion jarayonlarning o‘ziga xosligi quyidagicha:

- Iqtisodiyoti rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar jalb qilingan.
- Mamlakatlar o‘rtasida makroiqtisodiy darajalarning yuqoriligi seziladi.
- Integratsiya asosan ma’lum mintaqalarda yuqori darajada amalga oshiriladi.
- Rivojlanmagan hududlar ham integratsiya tufayli taraqqiyotga erishadi.

XX asrning ikkinchi yarmida Osiyo mamlakatlari tezkor iqtisodiy rivojlanishga erishdilar. Bu jarayon “Osiyo mo‘jizasi” deb nomlangan bo‘lib, rivojlanayotgan mamlakatlarning industriyalashuviga asos bo‘ldi. Keyinchalik, bu mamlakatlar iqtisodiy rivojlanish sur’atlarini oshirib, yangi industrial davlatlarga aylanishdi. Integratsiya jarayonlari iqtisodiyotni qayta tiklash va milliy manfaatlarni ilgari surishga yordam berdi.

Rivojlanayotgan davlatlar, ayniqsa Markaziy Osiyo mintaqasi, integratsion jarayonlardan foydalangan holda o‘z iqtisodiyotlarini mustahkamlamoqda. Kelajakda rivojlanayotgan davlatlar ham iqtisodiy integratsiya orqali xalqaro miqyosda o‘z mavqeini yanada kuchaytirishi mumkin. Ushbu jarayonlar nafaqat iqtisodiy yutuqlar, balki geosiyosiy va ijtimoiy manfaatlarga ham olib keladi.

Bu jarayonlar Osiyo-Tinch okeani mintaqasida geosiyosiy ahamiyatning oshishiga sabab bo‘lmoqda. Mintaqa dunyo iqtisodiyotining «lokomotivi»ga aylanib bormoqda, va kelajakda bu jarayonlar yanada kuchayishi kutilmoqda.

1. **Savdo ittifoqlari va ularning mamlakatlarga ta’siri**: Masalan, savdo yaratish natijasida global raqobat kuchayadi, milliy bozorlar kengayadi va ichki raqobat yuksalib, narxlar pasayadi.
2. **Raqobat va ish o‘rinlari yaratilishi**: Ittifoqlar orqali xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va yangi ish o‘rinlari yaratish imkoniyatlari, buning foydali va salbiy tomonlari.

Bojxona ittifoqlari o‘z a’zolari o‘rtasida savdo to‘siqlarini kamaytirish va iqtisodiy integratsiyani kuchaytirish orqali iqtisodiy

o‘sishga hissa qo‘shadi. Bu ittifoqlar, avvalo, **savdo yaratish ta’siri** orqali mamlakatlar o‘rtasida savdo-sotiq hajmini oshirishi mumkin. Savdo ittifoqlari samarali ishlab chiqarishni qo‘llab-quvvatlab, mahsulot tannarxini pasaytiradi va bozorlarda raqobatni kuchaytiradi.

Savdo yaratish ta’siri bojxona ittifoqi a’zolari o‘rtasidagi savdo munosabatlari kengayib, ichki va tashqi bozorlar o‘rtasida savdo to‘siqlarini kamaytirishi bilan belgilanadi. Bu ta’sir bir necha muhim omillarni o‘z ichiga oladi:

1. **Bozor Kengayishi**: Bojxona ittifoqlari orqali milliy bozorlardan tashqari xalqaro bozorlar kengayib, mamlakatlar bir-biri bilan erkin savdo munosabatlarini yuritadi. Bu esa ishlab chiqaruvchilarga yangi bozorlarga chiqish va mahsulot turlarini ko‘paytirish imkoniyatini beradi. Masalan, NAFTA doirasida Meksika, Kanada va AQSh o‘rtasidagi savdo hajmi sezilarli oshdi.
2. **Investitsiyalarni Jalb Qilish**: Bojxona ittifoqlari investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatlarini oshiradi, chunki savdo to‘siqlari kamayishi bilan xorijiy sarmoyadorlar a’zolar davlatlarida ishlab chiqarish jarayonlarini tashkil qilishga qiziqadi. Ittifoqlar a’zolari o‘rtasida texnologik rivojlanish va qo‘shma korxonalar tashkil etilishi yordamida investitsiya hajmi ham ortmoqda.
3. **Raqobatning Orttirilishi**: Bojxona ittifoqi mamlakatlari o‘rtasidagi erkin savdo raqobat muhitini yaxshilaydi, bu esa ichki bozorlarda mahsulot va xizmatlarning sifatini oshirishga turtki beradi. Raqobat natijasida narxlar pasayadi va iste’molchilar uchun keng tanlovlar yaratiladi. Masalan, Yevropaning umumiy bozori doirasida ichki raqobat o‘zgarib, iste’molchilarga qulay sharoitlar yaratildi.
4. **Ish O‘rinlarini Yaratish**: Savdo ittifoqlari yangi ish o‘rinlarini yaratishga hissa qo‘shadi. Bojxona ittifoqlarining ta’siri ostida mamlakatlarda ishlab chiqarish quvvatlari oshadi va yangi ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish natijasida yangi ish o‘rinlari paydo bo‘ladi. Meksikani NAFTA ga a’zo bo‘lganidan keyin ish o‘rinlari sonining ko‘payishi buning yaqqol misoli bo‘la oladi.

Umumiy bozor iqtisodiy integratsiyasining hammadan ko‘proq rivojlangan turi. Integratsiyalashgan mamlakatlar nafaqat tovar va xizmatlar erkin harakati haqida kelishishadi, balki ishlab chiqarish faktorlari-davlatlar o‘rtasida kapital va ishchi kuchi borasida ham almashinuvlar qilishadi. Iqtisodiy ittifoq-integratsiyaning oliy formasi bo‘lib, bunda qatnashuvchi mamlakatlar o‘z iqtisodiy siyosatlarini, shu‘jumladan, pul soliq va ijtimoiy siyosatlarini, shuningdek, savdoga ishchi kuch va sarmoya ko‘chib yurishga nisbat siyosatini muvofiqlashtiradilar. Unda bojxona tariflari, tovar va ishlab chiqarish faktorlari, mikroiqtisodiy siyosat koordinatsiyalari, valyuta, budjet, pul sohalarida qonunchilikning unifikatsiyasi ko‘rib chiqiladi. To‘liq iqtisodiy integratsiya-a’zo mamlakatlar guruhlari yagona iqtisodiy siyosatni o‘tkazilishida qarab chiqilgan tillari aralashadi. Ular integratsion ittifoq chegarasida huquqiy qonunchilikning unifikatsiyasini talab qiladi. XX asr oxirlariga kelib integratsiyalar jarayonining asosiy kuchi Osiyo-Tinch okeani hududida birlashdi. Ular o‘zlarida mavjud gigant imkoniyat hamda 3,5 mlrd.ga ega bo‘lgan aholisi bilan katta hududga ega bo‘lishdi. Ushbu hudud hisobiga hozirda 565 turdagi dunyo yalpi ichki mahsulotlarini ishlab chiqarish va jahon eksporti importuning 45% li ulushi to‘g‘ri kelmoqda . Osiyo Tinch okeani hududi integratsion jarayonlarining o‘ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat : • bu integratsiyaga iqtisodiyoti rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar jalb etiladi; • integratsiya jarayonlari hududidagi mamlakatlar firma va koorporatsiyalari o‘rtasida asosan makroiqtisodiy darajalaming yuqoriligi; • integratsiya jarayonlarining maxsus alohida hududlarda yuqori darajada vujudga kelishi; • integratsiya jarayonlari yuqori tayyorgarlikda tashkil etilmagan hududlami rivojlantirishi; • mavjud integratsion guruhlaming aniq ajratilmaganligi. Osiyo-Tinch okeani hududi bir qator subregional birlashmalar, ya’ni Janubi-sharqiy Osiyo mamlakatlari assotsiatsiyasi (ASEAN). Osiyo-Tinch okeani iqtisodiy hamjamiyati tashkiloti (ATES) - Avstra’iiya, Yangi Zelandiya erkin savdo hududi, Janubiy Tinch okeani forumi, Tinch okeani iqtisodiy sovetidan tashkil topgan. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, mintaqa

va mintaqaviylashuv jarayonini o‘rganish iqtisodiy integratsiyani o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. Kelajakda asosiy iqtisodiy integratsiya guruhlarining tajriba va yutuqlaridan Markaziy Osiyoda integratsiya jarayonlarining sodir bo‘lishida foydalanish mumkin. Keyingi uch yil ichida Osiyo-Tinch Okeani mintaqasidagi (OTM) kuchlaming o‘zaro nisbati va geostrategik vaziyatda jiddiy o‘zgarishlar yuz bermoqda. OTMning dunyo siyosati va iqtisodi yoti konsentratsiyasining markazlaridan biriga aylanganligi ushbu o‘zgarishlaming eng sezilarlilaridan biridir. Bu yerda amal qiladigan kuchlar balansi, umuman, dunyodagi geosiyosiy muvozanatning salmoqli elementi bo‘lib bormoqda va uning shakllanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Urushdan keyingi davrda, asosan mustamlaka imperiyalarining barbod boMishi natijasida paydo bo‘lgan yangi davlatlar dunyodagi o‘z o‘mini izlashdi - ulaming bir qismi ikkita ijtimoiy tizimning biri tomoniga o‘tishdi, lekin ko‘pchilik mamlakatlar qo‘shilmaslik pozitsiyasini egallashni afzal bilishdi. Bunday siyosat yosh davlatlarga sezilarli siyosiy, harbiy-strategik va iqtisodiy foydalami berdi. Ularni ushbu davlatlaming ko‘pchiligi o‘zlarining milliy rivojlanishi va xo‘jaligini tiklash manfaatlari uchun qo‘llashdi. Bu davlatlar har ikkala tizim o‘rtasida noziklik bilan ish yuritib va ulaming har biridan maksimal foydalami olish bilan o‘z iqtisodiyotini tiklashdi, ijtimoiy-siyosiy taraqqiyot yo‘lidan borishdi, milliymadaniy o‘ziga xosligini mustahkamlash muammolarini hal etishdi. Ayni shu davrda «Osiyo mo‘jizasi»ning yaratilishi boshlandi: unga ko‘ra, yaqinda mustamlaka va yarim mustamlaka boMgan mamlakatlar guilab-yashnayotgan, dinamik rivojlanayotgan va kelajakka optimizm bilan qaraydigan davlatlarga - yangi industrial mamlakatlarga aylanishdi. Lekin XX asr oxirida o‘zgarishlar yuz berdi. Sobiq Sovet Ittifoqidagi qayta qurish, «Berlin devori»ning qulashi, so‘ngra. SSSRning barbod bo‘lishi dunyoning mafkuraviy jihatdan bir-biriga qaramaqarshi turadigan ikki lagerga bo‘linishiga chek qo‘ydi.

0 ‘z mohiyatiga ko‘ra dunyodagi urushdan keyingi tartibning buzilishi boshlandi. «Sovuq urush» tugadi. Konfrontatsiyadan va

o‘tmishdagi ishonchsizlikdan xoli, maksimal keng hamkorlikka va jahondagi hamma mamlakatlaming xalqaro barqarorlik va hammaning farovonligi manfaatlarini ko‘zlab o‘zaro harakat qilishga asoslangan prinsipial yangi tipdagi xalqaro munosabatlami ko‘rish kabi noyob imkoniyat ochildi. Jahon hamjamiyati oldida jiddiy masalalar ko‘ndalang bo‘ldi: xalqaro munosabatlaming rivojlanishi qanday yo‘nalishda ketadi va ochilgan imkoniyatlar amaliyotda qanday amalga oshiriladi, turli davlatlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar qanday tamoyillar asosida shakllantiriladi? Munosabatlar birinchi navbatda Sharq bilan G‘arbning bir-biriga qarama-qarshi turishiga asoslangan ikki qutbli dunyo o‘miga har biri alohida davlat, mintaqaviy va submintaqaviy tashkilot va birlashmalar roli oshib boradigan, hurmat qilish va aralashmaslik tamoyillari o‘matiladigan, hech kim o‘z irodasini boshqalarga tazyiq bilan o‘tkazmaydigan chinakam demokratik, liberal va plyuralistik model paydo qilinadimi? Hozirgi zamonning ana shunday tub masalalariga javoblami izlashda OTM davlatlari muhim rol o‘ynashdi. Ulaming ko‘pchiligi qadimgi tarix va madaniyat, bir-biri bilan o‘zaro munosabatlami qurishning noyob an’analariga, murakkab nizoli vaziyatlami hal qilishda o‘z tajribasiga egadir. Bunda keyingi o‘n yilliklarda ushbu mintaqa mamlakatlarining xalqaro ishlar va umuman jahon xo‘jalik aloqalaridagi roli va ahamiyati tinmay oshib bordi. OTM to‘g‘risida hozirgi dunyo iqtisodiy rivojlanishining «lokomotivi» sifatida gapira boshlashdi, kelgusidagi yuz yillik haqida esa oldindanoq «Tinch Okeani asri» sifatida so‘z ketmoqda. Buning uchun iqtisodiy va geosiyosiy jihatdan asoslar to‘liq yetarli edi. OTMda dunyoning eng qudratli va ta’sirchan davlatlari joylashgan. Ulaming uchtasi - BMT Xavfsizlik Kengashining doimiy a’zolari, ikkitasi esa bunday o‘rin da’vogari. Mintaqada uchta yadro quroliga ega davlatlar joylashgan, bir qator mamlakatlar esa yadro qurolini yaratishga qodirligi imkoniyatini isbotlagamyoki bu yo‘nalishda ish olib borishayapti. Bu mintaqa mamlakatlari iqtisodiyoti eng so‘nggi vaqtgacha dunyodagi eng jadal sur’atlar bilan rivojlanib keladi. 1997-1998-yillarda Janubiy Osiyoga to‘g‘ri kelgan moliyaviyiqtisodiy inqiroz keltirib chiqargan jiddiy

oqibatlarga qaramasdan, umuman, mintaqa mamlakatlari o‘zlarini u ana qayta tiklash va jadal xo‘jalik rivojlanishi uchun asosiy obyektiv asoslarini saqlab qola bilishdi. Mintaqadagi barqaror harbiy-siyosiy barqarorlik sharoitida ularda inqiroz oqibatlarini nisbatan tez bartaraf qilish va yuqori iqtisodiy o‘sish sur’atlarini qayta tiklash uchun barcha asoslar mavjud. OTM salohiyati shunda namoyon boiadiki, u o‘zining yanada kengayishi, binobarin, o‘zining hozirgi dunyodagi siyosiy va iqtisodiy mavqeyini oshirishi uchun istiqbollarga egadir. Bunda gap mintaqa ishlariga tobora ko‘proq yangi davlatlami, awalo, Lotin Amerikasi, shuningdek, Osiyodagi Tinch Okeaniga bevosita chiqishga ega bo‘lmagan, OTMga yaqin mamlakatlarni jalb qilish haqida borayapti. Markaziy Osiyodagi postsovet davlatlari, jumladan, 0 ‘zbekiston Respublikasi xususida shuni aytish mumkinki, ular mustaqillikka erishgan vaqtidan boshlab hozirgi dunyoning qudratli qutblari ta’siri doirasini sezib turishadi. OTMdagi yetakchi mamlakatlarning Markaziy Osiyodagi vaziyatga ta’siri oshib borayapti. Markaziy Osiyodagi beshta respublikaning OTM tomoniga burilishi tezlashmoqda va ulaming kelajagi qaysidir ma’noda ulaming ushbu mintaqadagi mehnat taqsimotidan qanday o‘rin olishiga bog‘lik boiadi. Markaziy Osiyodagi barcha davlatlar ham Dunyo okeaniga chiqish yo‘liga ega bo‘lmagan mamlakatlarga kiradi. Bunday vaziyatda «Ipak yo‘li XXI asrda» g‘oyasi juda ommaviy tus olayaptiki, uning qayta tiklanishi Markaziy Osiyoning jug‘rofiy izolatsiyasiga barham berish va uni iqtisodiy jihatdan jahonga ochib berishga imkon beradi. Bulaming hammasi OTMdagi strategik vaziyatning rivoji va xalqaro munosabatlar dinamikasi tadqiqotini ilmiy-nazariy va amaliy nuqtayi nazardan dolzarb qiladi. Buning ustiga, 0 ‘zbekiston Respublikasi ushbu mintaqa mamlakatlari bilan samarali savdo-iqtisodiy hamkorlik qilishga tomon amaliy qadamlami qo‘ymoqda. 0 ‘zbekistonning qulay geosiyosiy holatidan maksimal foydalanish bizning manfaatlarimizga to‘g‘ri keladi. Yevropaga o‘tadigan va Yaqin Sharqdan Osiyo-Tinch Okeani mintaqasiga olib boradigan yo‘llar bizning respublikamizda kesishadi. Ana shuni hisobga olib, 0 ‘zbekiston Respublikasi kompleks sharqiy

siyosatni ishlab chiqayapti. Mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyoti bunga asos bo‘ladiki, bu hoi uning Osiyo va Tinch Okeani siyosiy sohasida muvaffaqiyatli faoliyat olib borishiga kafolatdir. XXI asrda OTM dunyodagi iqtisodiy va siyosiy rivojlanishning yangi asosiy markazlaridan biri boiadi. Yuz yilliklar va ming yilliklar oralig‘ida xalqaro munosabatlar murakkablashib qoladi. Butun jahon tarixi paradigmasi o‘zgaradi. Sharq iqtisodiy va siyosiy salohiyatiga ko‘ra G ‘arbdan qolishmaydi. Osiyo mamlakatlari jahon siyosatida har doim muhim rol o‘ynab kelgan. Mustamlakachilik bosqinlari paytida bosqinchilar to‘dalari ayni shu yerga, g‘oyat boy bo‘lgan Hindiston va Xitoyga qarab intilishgan. Angliya, Fransiya, Gollandiya, chor Rossiyasi manfaatlari shu yerda to‘qnash bo‘lgan. Tez orada AQSH ham bu kurashga qo‘shilib, Filippindagi qonli janglar bilan imperialistik urushlar asrini boshlab berdi. Harbiy-feodal Yaponiya ham ularga ergashdi. Holbuki, AQSH XX asr boshidan OTMni o‘zining geosiyosiy manfaatlari zonasiga aylantirib, Osiyo va Tinch okeani sohasida bosh subyektlardan biriga aylandi. Vashington o‘zining Sharqiy Osiyodagi ta’sir doirasini mustahkamlash va boshqa davlatlar, ayniqsa, Yaponiyaning haddan ortiq katta pozitsiyalarini tutib turishga intilib, OTMda o‘zaro munosabatlaming yangicha konstruksiyasini shakllantirishga faol kirishdi. Amerika bilan Yaponiya manfaatlarining to‘qnashuvi oxir-oqibatda Yaponiyaning 1941-yil dekabrida Perl-Harborga hujum qilishiga olib keldiki, bu Ikkinchi jahon urushining bir qismiga aylanib ketdi. Yaponiya Tinch okeanidagi urushdagi mag‘lubiyatdan keyin o‘zining Shimoli-sharqiy Osiyodagi oldingi ustunlik holatidan mahrum bo‘ldi. Uning tor-mor qilinishi va u tuzgan mustamlakachilik tizimining yemirilishi “kuch vakuumi”ni hosil qildi va mintaqadagi kuchlar nisbatining yangidan bo‘linishiga olib keldi. Yangicha kuchli va siyosiy paradigmalar shakllanib boshladi, bunda Xitoy muhim rol o‘ynay boshladi. XXR bilan Rossiya o‘rtasidagi sherikchilik munosabatlarining qanday rivojlanishi va bunday sherikchilikka boshqa davlatlar, avvalo, AQSHning qanday munosabatda bo‘lishi ko‘p jihatdan xalqaro munosabatlaming bo‘lg‘usi

konfiguratsiyasini belgilab beradi. Xitoyning AQSH va Yaponiya bilan yaqinlashuvi Uzoq Sharqdagi xalqaro aloqalar tusi va mazmuniga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Yangicha geosiyosiy voqeliklarda AQSH hali ham ilgarigidek mintaqadagi "kuchlar balansi"ning o'ziga xos tartibga soluvchisi bo'lishga intilayapti. Shunga qarab Yaponiyaning o'z rolini juda oshirishga intilishi va Xitoyning qo'shni mamlakatlar uchun o'ziga tortish markaziga aylanishi amerikalik strateglarga AQSH manfaatlariga xavf bo'lib ko'rinayapti. Keyingi yillarda XXR bilan Yaponiya o'rtasida OTMda mintaqani hosil qiluvchilik markazi roli uchun yashirin kurash kuzatilayapti. Yaponiya-Xitoy munosabatlari sekin-asta OTMdagi vaziyatni belgilaydigan muhim omil boiishi kutilmoqda. Amerika-Xitoy munosabatlari esa bugungi kunda OTMdagi kuchlar paradigmasida asosiy o'rinni egallaydi. Amerikalik ekspertlaming hisoblashicha, Xitoy yangi kuchli davlat roliga da'vogarlik qilish bilan AQSHga qarshi chiqqandek bo'layapti. Jumladan, AQSH Xitoyning bu mintaqada kuch ishlatish harakatlari boshlashidan xavfsiraydi. Bunday sharoitda Xitoy AQSH tomonidan amalda "tutib turish" obyektiga aylandi. 0 'z navbatida, XXRda ham amerikaliklami Xitoyning iqtisodiy rivojlanishiga to'sqinlik qilishi, uni bo'lib tashlash, jahon hamjamiyatida o'ziga munosib o'rin olishiga qarshilik qilishga intilyapti, deb hisoblashadi. Ikki qutbli xalqaro tizimning yo'qolganligi ayrim mamlakatlarning bir paytlar bloklar yetakchilarining qat'iy nazorati ostida bo'lgan Osiyoda mustaqil siyosat yuritishi uchun katta imkoniyatlar ochib berdi. Yangicha vaziyatda mintaqaning Janubiy Koreyadan to ASEAN mamlakatlarigacha bo'lgan davlatlari o'z mustaqilligini jiddiy mustahkamlab, mintaqadagi ishlarda tobora kattaroq rol o'ynashayapti. Shunday qilib, Shimoli-sharqiy Osiyo va OTM dagi kuchlar balansi umuman dunyoning shu qismidagi "ikkinchi plandagi" mamlakatlaming geosiyosiy yo'nalishiga bog'liq bo'ladi. Bu ikki qutbli tizimdan ko'p qutbli tizimga o'tish jarayonini tezlashtirib yuboradi. Umuman olganda, hozir mintaqada shakllanayotgan tuzilmani ko'p qutbli tizim sifatida tavsiflash mumkin. Bu jarayon uchun AQSH ustunlik holatining biroz cheklanishi, Sobiq SSSRga nisbatan Rossiya

ta’sirining sezilarli oshishi, Yaponiyaning yanada faolroq pozitsiyalarga chiqishi, Xitoyning iqtisodiy, qisman harbiy imkoniyatlarining iadal oshishi, mintaqadagi boshqa mamlakatlar siyosiy imkoniyatlarining mustahkamlanishi, ulaming xalqaro ishlarda teng huquqli munosabatlarga intilishi xosdir. Aftidan bunday tendensiyalar oldimizdagi o‘n yillikda hukmron tus oladi. OTMdagi submintaqalar (Shimoli-sharqiy Osiyo, Hindixitoy, Janubi-sharqiy Osiyo, Janubiy Osiyo) etnomadaniy xususiyatlari, jahon sahnasidagi siyosiy “salmog‘i”, siyosiy va iqtisodiy integratsiyalashuvi va integratsion jarayonlami rivojlantirish uchun imkoniyatlariga ko‘ra turlichadir. Yaponiya, Xitoy, Koreya, Rossiya ish olib boradigan Shimoli-sharqiy Osiyo submintaqasi xalqaro miqyosda ancha “salmoqli”roqdir. AQSH va Kanada submintaqa ishlariga Tinch okeani shimoliy qismi davlatlari sifatida jalb etilgan. 0 ‘z navbatida, Janubi-sharqiy Osiyo mintaqasi ASEAN haqidagi amaldagi bitimga ko‘ra eng ko‘p integratsiyalashgan bo‘lib hisoblanadi. Janubiy Osiyo uni OTMdagi submintaqalar qatoriga kiritish uchun Tinch okeanidan ancha olisda joylashgandek tuyuladi. Biroq Janubiy Osiyo davlatlari va, birinchi navbatda, Hindiston va Pokistonning Shimoli-sharqiy Osiyo va Janubi-sharqiy Osiyo submintaqalaridagi xalqaro munosabatlarga jalb etilganlik darajasi shundayki, bu submintaqalardagi davlatlar o‘zining tashqi siyosiy strategiyalarini ishlab chiqishda ular jamuljam holda ko‘rib chiqiladi. Bundan tashqari, yana bir hoi bunday yondashuvni tasdiqlaydi: BMTning Hind okeani muammolari bo‘yicha maxsus rezolyutsiyasi 70-yillardayoq shunday tushuntirish bergan ediki, Hind okeani davlatlari nafaqat sohilbo‘yi mamlakatlari deb hisoblanadi, shu bilan birga okeanga bevosita chiqmaydigan mamlakatlar ham mintaqada yetarlicha siyosiy, iqtisodiy va boshqa manfaatlarga egadir. BMT qabul qilgan universalizm tamoyiliga amal qilib, bunday yondashuvni OTMga ham tegishli deb hisoblash mumkin.

Rivojlanayotgan davlatlar uchun iqtisodiy integratsiya nafaqat iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, balki global iqtisodiy tizimga muvaffaqiyatli qo‘shilish uchun ham zarurdir. Bu davlatlar integratsion

jarayonlar orqali eksport hajmlarini oshirish, yangi texnologiyalarni jalb qilish va sanoat sektorlarini rivojlantirishga muvaffaq bo‘ladi. Bunday ittifoqlar rivojlanayotgan davlatlarga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, infratuzilma loyihalarini amalga oshirish va mintaqaviy iqtisodiy hamkorlikni kuchaytirishda yordam beradi.

Shu bilan birga, rivojlanayotgan davlatlar o‘rtasidagi integratsion jarayonlar qiyinchiliklarsiz bo‘lmaydi. Bunday davlatlarda siyosiy va iqtisodiy barqarorlik masalalari, yetarli darajadagi texnologik rivojlanish va institutsional salohiyatning yetishmasligi integratsiya yo‘lida to‘siqlarni yuzaga keltiradi. Ammo samarali siyosat va hamkorlik orqali bu to‘siqlarni yengib o‘tish va iqtisodiy taraqqiyotga erishish mumkin.

7.2. ASEAN va ATES tavsifi

Osiyo-Tinch okeani mintaqasi jahon siyosatida tobora ko‘proq rol o‘ynamoqda, yer yuzi aholisining yarmidan ko‘pi yashaydigan ushbu mintaqadagi juda katta xomashyo va kishilik resurslari tobora ko‘proq miqyoslarda jahon xo‘jaligiga qo‘shilib bormoqda. Osiyoda turli ijtimoiy tizimdagi davlatlar o‘rtasidagi iqtisodiy hamkorlikning g‘oyat ulkan loyihalari, shuningdek, Transosiyo transport tizimini yaratish, energetika resurslarini o‘zlashtirish kabi mintaqaviy rejalarni amalga oshirish uchun obyektiv shart-sharoitlar yuzaga keldi.

ASEAN (Janubiy-Sharqiy Osiyo Mamlakatlari Assotsiatsiyasi) va **ATES (Osiyo-Tinch Okeani Iqtisodiy Hamkorlik)** dunyo iqtisodiy va siyosiy sahnasida muhim rol o‘ynaydigan ikki muhim regional tashkilotdir. Ularning tashkil etilishidagi asosiy maqsadlar iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish, savdoni erkinlashtirish va investitsiyalarni rag‘batlantirishni o‘z ichiga oladi. ASEAN Janubiy-Sharqiy Osiyo mamlakatlari o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikni mustahkamlashga qaratilgan bo‘lsa, ATES Osiyo-Tinch okeani mintaqasida global iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga intiladi. Har ikkala tashkilot ham o‘z maqsadlari va faoliyati orqali mintaqaviy iqtisodiy integratsiya va xalqaro hamkorlikni rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. **ASEAN (Janubi-Sharqiy Osiyo Davlatlari Assotsiatsiyasi)/** ASEAN 1967-

yilda Tailandning Bangkok shahrida tashkil etilgan bo‘lib, avval boshda beshta davlat — Indoneziya, Malayziya, Filippin, Singapur va Tailanddan iborat edi. Bu davlatlar o‘z oldilariga tinchlik va xavfsizlikni ta’minlash, iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantirish va mintaqaviy hamkorlikni mustahkamlashni maqsad qilgan edilar. Vaqt o‘tishi bilan bu tashkilotga Bruney, Vetnam, Laos, Myanma va Kambodja qo‘shildi.

ASEANning asosiy maqsadi — mintaqadagi davlatlar o‘rtasida siyosiy barqarorlik, iqtisodiy o‘sish va ijtimoiy hamkorlikni rag‘batlantirishdir. Bunda alohida e’tibor quyidagi sohalarga qaratiladi:

- Savdo va iqtisodiy hamkorlik;
- Tinchlik va barqarorlikni saqlash;
- Madaniy almashuv va ijtimoiy loyihalar orqali davlatlar o‘rtasida tushunishni kuchaytirish.

ASEANning asosiy iqtisodiy tashabbuslaridan biri — **ASEAN Erkin Savdo Hududi (AFTA)** loyihasi bo‘lib, u ishtirokchi davlatlar o‘rtasida savdo to‘siqlarini pasaytirish va mintaqada savdo aylanmasi hajmini oshirishga qaratilgan. Bu loyiha davlatlar o‘rtasidagi savdo faoliyatini yaxshilash va ishlab chiqarishning samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

ASEANning jahon iqtisodiyotiga ta’siri kuchayib bormoqda, ayniqsa, ushbu mintaqadagi davlatlar xalqaro hamkorlik va investitsiyalar orqali o‘z iqtisodiy ko‘rsatkichlarini yaxshilamoqda. Bu assotsiatsiya kelajakda yanada ko‘proq davlatlarni o‘z tarkibiga qo‘shib, global miqyosdagi nufuzini oshirishi mumkin.

Ko‘pgina tadqiqotchilar dinamik OTMning XXI asrda jahon iqtisodiy va siyosiy hayoti markazi bo‘lishini allaqachon bashorat qilishgan. Sharqiy Osiyo mamlakatlarining xalqaro miqyosdagi iqtisodiy va siyosiy ahamiyatining keskin oshishi ulaming OTMdagi integratsion jarayonlarga ta’sirining kuchayishiga ham sabab boidi. Janubisharqiy Osiyo mamlakatlari assotsiatsiyasi tashkil topganiga 32-yil to‘ldi. Hozirgi paytda mintaqadagi o‘nta mamlakat: Bmney, Kombodja, Indoneziya Respublikasi, Laos Xalq Demokratik Respublikasi, Malayziya, Filippin Respublikasi, Singapur Respublikasi, Tailand

Qirolligi, Vyetnam Sotsiolistik Respublikasi, Myanma ittifoqi ASEAN a'zolari hisoblanadi. Mintaqa mamlakatlari o'rtasidagi o'zaro birbirini tushunishni yaxshilashga yordam berish, tinchlik, barqarorlikni saqlab qolish, tenglik va o'zaro foyda tamoyillari asosida madaniy soha va xalq farovonligi sohalaridagi hamkorlikni yaxshilash- tashkilot maqsadlari deb e'lon qilingan. 0 'ttiz yildan ortiqdan muddatdan beri OTM mamlakatlarining akademik, amaliy va siyosiy doiralarida ayrim davrlarda har xil intensivlik darajasi bilan Tinch okeani hamjamiyati deb ataladigan u yoki boshqa shakldagi uyushmani tashkil qilish konsepsiyasi muhokama etib kelinadi. Biroq, nisbatan kompakt, asosan qumqlikda joylashgan va iqtisodiy taraqqiyot darajasi hamda madaniy tavsifnomalariga ko'ra deyarli bir xil tartibdagi mamlakatlardan iborat G'arbiy Yevropadan farqli ravishda Tinch okeani basseyni ulkan jug'rofiy, asosan suvli makonni qamrab olgan. Bunda ushbu hududning chekkalari bo'ylab o'zaro bir-biridan iqtisodiy parametrlari, madaniy tarixiy, diniy etnik va boshqa jihatlariga ko'ra jiddiy farq qiladigan davlatlar joylashgan. Shuning uchun bu yerda davlatlaming siyosiy manfaatlarini aytmaganda ham, iqtisodiy manfaatlaming to'g'ri kelishi negizida birlashuvi g'oyasi uzoq muddatdan beri amalga oshmay kelyapti. Shu bilan birga, 90-yillarga kelib, Tinch okeani iqtisodiy hamkorligining institusional asoslarini yaratish uchun sekin-asta harakat qilishda mintaqada iqtisodiy integratsiya tendensiyasining o'sishi, shuningdek, "sovuq urush"ning tugallanishi shaklidagi muayyan qulay shart-sharoitlar yetildi.

Hozir Osiyo-Tinch okeani iqtisodiy hamkorlik tashkiloti ATES (AREK) ana shunday imkoniyatga ega.

ATES 1989 yilda Avstraliyaning o'sha paytdagi bosh vaziri Bob Xouk tashabbusi bilan tashkil etilgan bo'lib, uning asosiy maqsadi — Tinch okeani mintaqasida iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish, savdoni erkinlashtirish va investitsiyalarni rag'batlantirishdir. Bu tashkilot ilk faoliyatini mintaqadagi iqtisodiy xavfsizlik va hamkorlikka bag'ishladi.Bugungi kunda ATESga 21 ta davlat a'zo bo'lib, ular orasida AQSh, Xitoy, Yaponiya, Koreya, Rossiya kabi yirik davlatlar

bor. Ushbu davlatlar birgalikda jahon yalpi ichki mahsulotining 60 foizini tashkil qiladi. Shuningdek, dunyo eksport hajmining yarmi ham ushbu tashkilot ishtirokchilari hissasiga to‘g‘ri keladi.

ATES asosiy e’tiborni iqtisodiy rivojlanishga qaratib, quyidagi yo‘nalishlarda faoliyat olib boradi:

- Savdo va investitsiyalarni erkinlashtirish;
- Mintaqada innovatsiyalar va yangi texnologiyalarni rivojlantirish;
- Barqaror va xavfsiz iqtisodiy muhit yaratish;
- Qishloq xo‘jaligi, energetika, inson resurslarini rivojlantirish va tahlil qilish masalalarida hamkorlik qilish.

ATES doirasida har yili sammitlar o‘tkazilib, unda oliy darajadagi siyosatchilar va iqtisodchilar ishtirok etadi. Bu forumlarda iqtisodiy hamkorlikning asosiy yo‘nalishlari va istiqbollari muhokama qilinadi. Forumning ishchi guruhlari va qo‘mitalari esa har bir qarorni hayotga tatbiq qilish uchun aniq loyihalar va qonun hujjatlari ustida ish olib boradi. APECning mintaqadagi nufuzi va ta’siri yirik mamlakatlarning iqtisodiy kuchlari orqali kuchaygan bo‘lib, uning a’zolari dunyoning eng katta iqtisodiy markazlari hisoblanadi. APEC sammitlari har yili jahon iqtisodiy kun tartibining muhim qismlaridan biriga aylanadi.

Yuqorida keltirilgan ma’lumotlardan quyidagi xulosa kelish mumkin: ASEANning maqsadlari mintaqaviy integratsiya, iqtisodiy va siyosiy barqarorlikni ta’minlashga qaratilgan bo‘lsa, **ATES** global savdo va investitsiyalarni erkinlashtirishga, innovatsiyalar va texnologiyalarni rivojlantirishga, va mintaqaviy iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga e’tibor qaratgan.**ASEAN** a’zolari Janubi-Sharqiy Osiyodagi davlatlar bo‘lib, iqtisodiy va madaniy jihatdan yaqin. **ATES** a’zolari kengroq, Tinch okeani mintaqasidagi yirik iqtisodiy markazlardan iborat. **ASEAN** ichki iqtisodiy integratsiyani kuchaytirish va savdo to‘siqlarini kamaytirishga yo‘naltirilgan. **ATES** global iqtisodiyotni integratsiyalash va savdo, investitsiyalarni erkinlashtirishga e’tibor qaratgan. **ASEAN** muntazam sammitlar va forumlar tashkil qilib, mintaqaviy hamkorlikni mustahkamlaydi. **ATES** global iqtisodiy muhokamalar va hamkorlik

uchun sammitlar va ishchi guruhlarni tashkil qiladi. **ASEAN** global iqtisodiyotda mintaqaviy integratsiya va barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynasa, **ATES** global savdo va investitsiyalarning yo'nalishlarini belgilashda va mintaqaviy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Bu ikki tashkilotning maqsadlari va vazifalarining farqlari va umumiy jihatlari ularning global iqtisodiy muhitdagi o'rinlarini belgilashda muhim ahamiyatga ega. **ASEAN** va **ATES** tashkilotlari o'zining asosiy maqsadlariga erishish uchun har xil yondashuvlarni qo'llaydi, lekin ular o'rtasida ko'plab umumiy jihatlar mavjud. Ikkala tashkilot ham savdo va iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan strategiyalarni amalga oshiradi va bu orqali o'z a'zolarining iqtisodiy barqarorligini ta'minlashga harakat qiladi. ASEAN o'zining mintaqaviy integratsiyasiga qaratilgan sa'y-harakatlari bilan mashhur bo'lsa, ATES global miqyosda iqtisodiy barqarorlikni va rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan keng qamrovli strategiyalarni amalga oshiradi. Ularning faoliyati mintaqaviy va global iqtisodiy tarmoqlarda o'zaro bog'liqlikni kuchaytirishga yordam beradi.Ushbu tashkilotlarning har biri o'zining strategik maqsadlariga erishishda o'ziga xos uslublarini qo'llaydi, ammo ularning umumiy maqsadi mintaqaviy va global iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashdir. ASEAN va ATES o'rtasidagi hamkorlik va farqlarni tushunish, ular qanday qilib jahon iqtisodiyoti va siyosatida o'z rolini o'ynashini anglashda muhim ahamiyatga ega. Bu tashkilotlarning faoliyati global iqtisodiy jarayonlarda o'zgarishlar kiritishga yordam beradi va xalqaro hamkorlikni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Nazorat uchun savollar

1. ASEANning tashkil etilishi qanday maqsadlarni ko'zlagan?
2. ATES (APEC) tashkilotining asosiy maqsadlari nimalardan iborat?
3. ASEAN va ATES a'zolarining geografik tarkibi qanday farqlanadi?

4. ASEAN a’zolari orasida iqtisodiy hamkorlik qanday yo‘nalishlarda rivojlanadi?

5. ATESning sammitlarida qanday asosiy mavzular muhokama qilinadi?

6. ASEANning iqtisodiy integratsiya yo‘nalishidagi vazifalari nimalardan iborat?

7. ATES va ASEANning sammitlarining rollari qanday?

8. ATESning global iqtisodiyotdagi o‘rni qanday?

9. ASEAN va ATESning a’zolarining iqtisodiy kuchlari qanday o‘zaro ta’sir ko‘rsatadi?

10. ASEANning madaniy va ijtimoiy sohalardagi hamkorlik vazifalari qanday?

VIII BOB: AFRIKA KONTINENTLARIDAGI IQTISODIY INTEGRATSION JARAYONLAR

8.1. Afrikadagi iqtisodiy integratsiya: g‘arbiy Afrika, sharqiy va janubiy Afrika, markaziy Afrika

8.2.Markaziy Afrika mamlakatlari o‘rtasidagi valyuta-iqtisodiy hamkorlik masalalari

Kalit so‘zlar: G‘arbiy Afrika iqtisodiy hamjamiyati, EVOVAS, Markaziy Afrika integratsiyasi, Valyuta-iqtisodiy hamkorlik, Afrika iqtisodiyoti, Integratsion jarayonlar, Afrika iqtisodiy tarmoq, Hamjamiyat tuzilmalari, Iqtisodiy rivojlanish, Integratsiya xususiyatlari, Afrika tarmoq, Valyuta siyosati, Integratsiya strategiyalari, Savdo siyosati, Iqtisodiy tahlil

8.1. Afrikadagi iqtisodiy integratsiya: g‘arbiy Afrika, sharqiy va janubiy Afrika, markaziy Afrika

Afrikada integratsiya jarayonlari uning jahon iqtisodiyotidagi bog‘liq holati va ishlab chiqarish omillarining past darajasi bilan bog‘liq. Bu jarayonlar mamlakatlardagi iqtisodiy islohotlar, mintaqaviy integratsiya shakllari va mazmunlariga katta ta’sir ko‘rsatadi. Tropik Afrika mamlakatlari o‘rtasidagi integratsiya jarayonlari, ularning iqtisodiy potensialining chegaralanganligi bilan ham bog‘liqdir.Afrika mamlakatlari orasida integratsiyaning ahamiyati yuqori, chunki ularning ko‘pchiligi iqtisodiy jihatdan kam rivojlangan. Bu holat mintaqaviy hamkorlik va integratsiyaning amalga oshirilishi uchun muhim bo‘lgan siyosiy va iqtisodiy muammolarga olib keladi.

Afrika davlatlari, umuman olganda, iqtisodiy jihatdan rivojlanmagan, bu esa mintaqaviy integratsiya jarayonlarini amalga oshirishdagi asosiy to‘siqlardan biridir. Iqtisodiy rivojlanishning past darajasi va ishlab chiqarish omillarining chegaralanganligi, Afrika mamlakatlarining iqtisodiy integratsiya jarayonlarini o‘tkazishdagi muammolarni yuzaga keltiradi.

Afrikada integratsiya jarayonlari, asosan, ikki yo‘nalishda rivojlanadi:

1. **Iqtisodiy integratsiya**: Bu, asosan, mintaqaviy iqtisodiy tuzilmalarning shakllanishi va rivojlanishi bilan bog‘liq bo‘ladi. Iqtisodiy integratsiya afrikalik mamlakatlarning iqtisodiy salohiyatini oshirish va ularning xo‘jalik faoliyatini mustahkamlash maqsadida tashkil etilgan. Bu jarayon, savdo imtiyozlari zonasini, bojxona ittifoqlarini va valyuta integratsiyasini o‘z ichiga oladi.

2. **Siyosiy integratsiya**: Bu, asosan, mintaqaviy siyosiy birlashuv va xamkorlikni o‘rnatishga qaratilgan. Siyosiy integratsiya, Afrika davlatlarining siyosiy barqarorligini ta’minlash va ular o‘rtasidagi ziddiyatlarni kamaytirish maqsadida amalga oshiriladi. Siyosiy integratsiya mintaqaviy siyosatni va jahon siyosatini yaxshilashga yordam beradi.

Afrika mamlakatlari orasida integratsiyaning ahamiyati yuqori, chunki ularning ko‘pchiligi iqtisodiy jihatdan kam rivojlangan. Bu holat, mintaqaviy hamkorlik va integratsiyaning amalga oshirilishi uchun zarur bo‘lgan siyosiy va iqtisodiy muammolarni keltirib chiqaradi.

Integratsiya jarayonlarini amalga oshirishdagi asosiy to‘siqlar:

1. **Iqtisodiy Muammolar**: Afrikada iqtisodiy infratuzilmalarning past darajasi, savdo imtiyozlari va investitsiyalarning cheklanganligi iqtisodiy integratsiyaga to‘sqinlik qilishi mumkin.

2. **Siyosiy Barqarorlik**: Siyosiy barqarorlikning yetishmasligi va davlatlar o‘rtasidagi siyosiy ziddiyatlar integratsiya jarayonlarini muvaffaqiyatsizlikka olib kelishi mumkin.

3. **Tarixiy va Madaniy Farqlar**: Afrika mamlakatlari o‘rtasidagi tarixiy va madaniy farqlar ham integratsiya jarayonlariga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bu farqlar, jumladan, til, dinga e’tibor berish, va madaniy an’analar integratsiya jarayonlaridagi to‘siqlarni oshiradi.

4. **Xalqaro Ekonomik Muammolar**: Jahon iqtisodidagi o‘zgarishlar, jumladan, xo‘jalik siyosati, savdo muammolari, va global iqtisodiy krizislar Afrika integratsiya jarayonlariga ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Integratsiya jarayonlari Afrika mamlakatlari uchun bir qator foyda va imkoniyatlarni **taqdim etadi**:

1. **Iqtisodiy Rivojlanish**: Integratsiya iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantiradi, mamlakatlar o‘rtasidagi savdoni oshiradi va investitsiyalarni jalb qiladi. Bu, o‘z navbatida, ish bilan ta’minlash va iqtisodiy o‘sishga yordam beradi.
2. **Siyosiy Barqarorlik**: Siyosiy integratsiya, mintaqaviy hamkorlik va o‘zaro anglashuv orqali siyosiy barqarorlikni ta’minlaydi, yaqinlashuv va ziddiyatlarni kamaytirishga yordam beradi.
3. **Infratuzilmalarni Rivojlantirish**: Integratsiyaning bir qismi sifatida infratuzilmalarni yaxshilash va rivojlantirish, masalan, transport va aloqa tuzilmalari, Afrikadagi iqtisodiy faoliyatni mustahkamlashga yordam beradi.
4. **Foydali Siyosiy va Iqtisodiy Sahalar**: Mintaqaviy integratsiya, strategik maqsadlarda (misol uchun, xavfsizlik va barqarorlik) va iqtisodiy sohalarda (misol uchun, savdo va investitsiyalar) foydali natijalarni olib keladi.

Afrikadagi integratsiya jarayonlari, jahon iqtisodiyotidagi bog‘liqlik va ichki iqtisodiy muammolar bilan bog‘liq holda rivojlanmoqda. Bu jarayonlar Afrika davlatlarining iqtisodiy va siyosiy barqarorligini ta’minlashga, savdo va investitsiyalarni rag‘batlantirishga, va infratuzilmalarni yaxshilashga yordam beradi. Integratsiya jarayonlarining samaradorligi Afrika qit’asidagi iqtisodiy o‘sish va rivojlanish uchun muhim ahamiyatga ega.

G‘arbiy Afrika mintaqasida iqtisodiy integratsiya jarayonlari mintaqaviy barqarorlik va o‘sishni ta’minlash uchun muhim ahamiyatga ega. Integratsiya jarayonlari asosan to‘rtta muhim tashkilot orqali amalga oshiriladi: G‘arbiy Afrika davlatlari iqtisodiy hamjamiyati (ECOWAS), G‘arbiy Afrika iqtisodiy va valyuta ittifoqi (UEMOA), Mano daryosi basseyni mamlakatlari ittifoqi (MRU), va Afrika taraqqiyot banki (ADB). Bu tashkilotlar mintaqaviy iqtisodiy integratsiya va hamkorlikni mustahkamlash va rivojlantirishga harakat qilmoqda.

G‘arbiy Afrika davlatlari iqtisodiy hamjamiyati (ECOWAS).ECOWAS 1975 yilda tashkil etildi va 15 ta a’zo davlatni o‘z ichiga oladi: Benin, Burkina-Faso, Kot-d'Ivuar, Gana, Gvineya, Gvineya-Bisau, Liberiya, Mali, Niger, Nigeriya, Senegal, Sirra-Leone, Togo, Serra-Leone, va Togo va shu davlatlar bilan mintaqaviy iqtisodiy integratsiyani ta’minlash va davlatlar o‘rtasida iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlash maqsadida ishlamoqda. ECOWASning asosiy maqsadi – mintaqaviy iqtisodiy barqarorlik va rivojlanishga erishish uchun amalga oshiriladigan dasturlarni mustahkamlashdir.

ECOWAS ning asosiy maqsadlari. ECOWAS mintaqaviy savdoni rag‘batlantirish va iqtisodiy integratsiyani ta’minlash uchun turli dasturlarni amalga oshirmoqda. Maqsad davlatlar o‘rtasida savdo to‘siqlarini kamaytirish, bojxona ittifoqini amalga oshirish va iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlashdan iborat. Shuningdek, ECOWAS qishloqxo‘jalik va sanoat sektorlarini rivojlantirish uchun maxsus siyosatlarni ishlab chiqadi va investitsiyalar jalb qilishga harakat qiladi. Bu, o‘z navbatida, mintaqa iqtisodining diversifikatsiyasiga yordam beradi. ECOWAS valyuta integratsiyasini ta’ming qilish va moliya siyosatini muvofiqlashtirish uchun mexanizmlarni ishlab chiqadi. ECOWASning valyuta integratsiyasi maqsadida ECOWAS valyuta siyosatini ishlab chiqish va muvofiqlashtirish uchun majburiyatlari mavjud.

ECOWAS quyidagi faoliyatlarni amalga oshiradi:

Birinchidan, ECOWAS Savdo Xalqaro: ECOWASning savdo siyosati va iqtisodiy hamkorlikni rag‘batlantirish uchun ko‘plab dasturlar amalga oshiriladi. Savdo bloki sifatida, ECOWAS bojxona ittifoqini va umumiy savdo siyosati uchun dasturlarni ishlab chiqadi.

Ikkinchidan, transport va infratuzilmalar: ECOWAS mintaqaviy transport va infratuzilmalarni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratmoqda. Transport infratuzilmalarini yaxshilash va savdo aloqalarini kuchaytirish orqali iqtisodiy integratsiyani mustahkamlashga harakat qilmoqda.

Uchinchidan, madaniy va ijtimoiy hamkorlik: ECOWAS madaniy va ta'lim dasturlarini amalga oshirish orqali madaniy almashinuv va ijtimoiy hamkorlikni rag'batlantirishga harakat qilmoqda.

2. G'arbiy Afrika iqtisodiy va valyuta ittifoqi (UEMOA)

UEMOA 1994 yilda tashkil etildi va 8 ta a'zo davlatni o'z ichiga oladi: Benin, Burkina-Faso, Kot-d'Ivuar, Gvineya-Bisau, Mali, Niger, Senegal, va Togo. UEMOA. ittifoqning asosiy maqsadi – iqtisodiy integratsiyani mustahkamlash va valyuta integratsiyasini ta'minlash. UEMOAning iqtisodiy siyosatlari va valyuta integratsiyasi bo'yicha qadamlari mintaqaviy iqtisodiy barqarorlikni saqlash uchun muhimdir

UEMOA ning asosiy maqsadlari:

- **Valyuta integratsiyasini ta'minlash**: UEMOA asosan valyuta integratsiyasini amalga oshirish va umumiy valyuta siyosati uchun mexanizmlarni ishlab chiqishga qaratilgan. Ittifoq a'zosi mamlakatlar CFA frankini (XOF) qo'llaydi, bu valyuta ittifoq davlatlari uchun iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash maqsadida qabul qilingan.
- **Iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish**: UEMOA iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish va valyuta integratsiyasini ta'minlash maqsadida iqtisodiy va moliyaviy siyosatlarni ishlab chiqadi.

Quyidagi faoliyatlarni amalga oshiradi:

1. **Valyuta siyosatini muvofiqlashtirish**: UEMOA valyuta integratsiyasini amalga oshirish va iqtisodiy barqarorlikni saqlash uchun pul siyosati va iqtisodiy siyosatlarni muvofiqlashtiradi. CFA franki orqali mintaqaviy iqtisodiy barqarorlik ta'minlanadi.
2. **Iqtisodiy rivojlanish**: UEMOA agrosanoat, savdo va energetika sohalarida hamkorlikni rag'batlantirish va investitsiyalar jalb qilishga e'tibor qaratiladi. Infratuzilmalarni rivojlantirish va iqtisodiy o'sishni ta'minlash maqsadida ko'plab dasturlar amalga oshiriladi.

3. Mano daryosi basseyni mamlakatlari ittifoqi (MRU)

MRU 1973-yilda tashkil etildi va Liberiya, Serra-Leone va Gvineya davlatlarini o'z ichiga oladi. MRU mintaqaviy iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlash va umumiy strategik maqsadlarga erishishga qaratilgan. Ittifoqning asosiy maqsadi – davlatlar o'rtasida

iqtisodiy integratsiyani rivojlantirish va mintaqaviy barqarorlikni ta'minlashdir.

Mano daryosi basseyni mamlakatlari ittifoqi (MRU)ning asosiy maqsadlari:

- **Mintaqaviy iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlash**: MRU mintaqaviy savdo va iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlashga qaratilgan. Ittifoq a'zosi mamlakatlar orasida iqtisodiy integratsiyani rivojlantirish va mintaqaviy barqarorlikni ta'minlash maqsadida ish olib boradi.
- **Iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash**: MRU iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va mintaqaviy resurslarni birgalikda boshqarish orqali iqtisodiy rivojlanishga yordam beradi.

Mano daryosi basseyni mamlakatlari ittifoqi (MRU)ning faoliyatlari:

1. **Iqtisodiy integratsiya**: MRU mintaqaviy savdo va iqtisodiy integratsiyani mustahkamlashga yo'naltirilgan. Ittifoq savdo, infratuzilmalar va energetika sohalarida hamkorlikni kuchaytirish uchun strategiyalarni ishlab chiqadi.
2. **Infratuzilmalarni rivojlantirish**: MRU infratuzilmalarni rivojlantirish va mintaqaviy transport aloqalarini yaxshilashga qaratilgan dasturlarni amalga oshirmoqda.

4. Afrika taraqqiyot banki (ADB)

ADB 1964 yilda tashkil etildi va Afrika mamlakatlarining iqtisodiy rivojlanishini moliyalashtirish va texnologiyalar transferini ta'minlashga qaratilgan. ADB 1964 yilda tashkil etildi va Afrika mamlakatlariga iqtisodiy rivojlanish va infratuzilmalarni rivojlantirish uchun moliyalashtirish imkoniyatlarini ta'minlash maqsadida faoliyat ko'rsatadi. Bank regional development goals, financial stability, and infrastructure improvement.

Afrika taraqqiyot banki (ADB) ning asosiy maqsadlari bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

- **Rivojlanishni moliyalashtirish**: ADB Afrika mamlakatlarida iqtisodiy rivojlanish va infratuzilmalarni rivojlantirish uchun moliyalashtirish dasturlarini amalga oshirmoqda.

- **Texnologiya va bilim transferi**: ADB texnologiyalarni va bilimlarni transfer qilish orqali iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantirish va innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlashga harakat qilmoqda.

Faoliyatlar:

- **Moliyalashtirish**: ADB Afrikadagi iqtisodiy rivojlanish va infratuzilmalarni moliyalashtirish uchun loyihalarni ko‘rib chiqadi va mablag‘ ajratadi.
- **Texnologiya va innovatsiyalar**: ADB texnologiyalar va innovatsiyalarning transferi orqali iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantirishga harakat qilmoqda.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlashimiz lozimki, G‘arbiy Afrikadagi iqtisodiy integratsiya jarayonlari mintaqaviy iqtisodiy o‘sishni ta’minlash, resurslarni samarali boshqarish va barqarorlikni saqlash uchun muhimdir. ECOWAS, UEMOA, MRU va ADB kabi tashkilotlar iqtisodiy hamkorlik, valyuta integratsiyasi, infratuzilmalarni rivojlantirish va investitsiyalar jalb qilish orqali mintaqaviy integratsiyani mustahkamlash va rivojlantirishga harakat qilmoqda. Bu tashkilotlar hamkorlikni kuchaytirish, mintaqaviy barqarorlikni ta’minlash va iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish uchun muhim mexanizmlarni taqdim etmoqda.

G‘arbiy Afrikadagi iqtisodiy integratsiya jarayonlari mintaqaviy barqarorlik va o‘sishni ta’minlash, iqtisodiy imkoniyatlarni kengaytirish va mahalliy resurslarni samarali ishlatishga qaratilgan muhim mexanizmlarni o‘z ichiga oladi.

8.2. Markaziy Afrika mamlakatlari o‘rtasidagi valyuta-iqtisodiy hamkorlik masalalari

Markaziy Afrika mamlakatlari o‘rtasida valyuta-iqtisodiy hamkorlik, mintaqaning iqtisodiy rivojlanishi va barqarorligini ta’minlashda asosiy rol o‘ynaydi. Ushbu hamkorlik, valyuta tizimlari, moliya siyosatlari, iqtisodiy strategiyalar va mintaqaviy integratsiya dasturlari orqali amalga oshiriladi. Markaziy Afrika mintaqaviy integratsiya, iqtisodiy barqarorlik va savdo aloqalarini rivojlantirish

uchun muhim qadamlar qo‘ymoqda..Markaziy Afrika mamlakatlari o‘rtasidagi iqtisodiy hamkorlik va valyuta integratsiyasi bir nechta asosiy tashabbuslarni o‘z ichiga oladi.

Markaziy Afrika Iqtisodiy Hamkorlik Tashkiloti (ECCAS): 1983 yilda tashkil etilgan ECCAS mintaqaviy iqtisodiy integratsiyani rivojlantirish va barqarorlikni ta’minlash uchun yaratilgan.

ECCAS ning asosiy maqsadlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

Birinchidan,Valyuta Siyosatini Muvofiqlashtirish: ECCAS mintaqadagi mamlakatlar o‘rtasida valyuta siyosatini muvofiqlashtirish orqali valyuta barqarorligini ta’minlash va iqtisodiy beqarorlikni kamaytirishga harakat qiladi. Bu orqali mintaqaviy valyuta birligining barqarorligini oshirish maqsad qilinadi.

Ikinnchidan, Iqtisodiy Strategiyalarni Integratsiya qilish: ECCAS, mintaqa mamlakatlari o‘rtasida iqtisodiy strategiyalarni birlashtirish va umumiy iqtisodiy siyosatlarni ishlab chiqish orqali iqtisodiy integratsiyani kuchaytirishga qaratilgan. Bu, o‘z navbatida, iqtisodiy samaradorlikni oshirishi va resurslarni yanada samarali boshqarish imkoniyatlarini yaratadi.

Uchinchidan, Infratuzilma Loyihalari: ECCAS, mintaqaviy infratuzilma loyihalarini amalga oshirishni maqsad qiladi. Masalan, transport tarmoqlari va energiya tarmog‘ini rivojlantirish orqali mintaqaviy iqtisodiy integratsiyani qo‘llab-quvvatlash va savdo aloqalarini kengaytirishga yordam beradi. Bu loyihalar mintaqaning iqtisodiy rivojlanishiga sezilarli hissa qo‘shadi.

Markaziy Afrika Mintaqaviy Savdo Mintaqasi (CEMAC): 1994 yilda tashkil etilgan CEMAC, Markaziy Afrika mamlakatlari o‘rtasida valyuta integratsiyasini ta’minlash va iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish uchun mo‘ljallangan.

CEMAC ning asosiy maqsadlari:

Birlashtirilgan Valyuta Tizimi: CEMAC, Xalqaro frank (CFA franc) yordamida bitta valyuta tizimini yaratish orqali valyuta kursi o‘zgarishlarini boshqarishga yordam beradi. Bu tizim, valyuta

barqarorligini ta’minlash va mintaqaviy savdo aloqalarini rivojlantirish uchun mo‘ljallangan.

Savdo Erkinligini Ta’minlash: Mintaqaviy savdo to‘siqlarini kamaytirish va bozor integratsiyasini oshirish orqali iqtisodiy aloqalarni kuchaytirishga qaratilgan. CEMAC, savdo erkinligini ta’minlash orqali iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiradi.

Iqtisodiy Polikalar Muvofiqlashtirish: CEMAC a’zolari o‘rtasida iqtisodiy siyosatlarni va moliya strategiyalarini muvofiqlashtirish orqali mintaqaviy iqtisodiy hamkorlikni oshiradi. Bu, o‘z navbatida, mintaqaviy barqarorlikni ta’minlashga yordam beradi.

Mintaqa mamlakatlari o‘rtasidagi savdo aloqalarini rivojlantirish va iqtisodiy integratsiyani mustahkamlash. Savdo integratsiyasi orqali iqtisodiy o‘sishni qo‘llab-quvvatlash va mintaqaviy bozorlarni kengaytirish mumkin.Mintaqaviy iqtisodiy rivojlanish dasturlari va texnik yordam dasturlari orqali mamlakatlar o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalarni kuchaytirish. Bu dasturlar iqtisodiy o‘sish va barqarorlikni ta’minlashga yordam beradi.Mintaqaviy tadbirkorlikni rag‘batlantirish va investitsiya imkoniyatlarini oshirish orqali iqtisodiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash. Investitsiyalar va tadbirkorlik rivoji mintaqa iqtisodiyotining o‘sishiga hissa qo‘shadi.Valyuta siyosatini hamkorlikda amalga oshirish, mintaqaviy valyuta barqarorligini ta’minlash va iqtisodiy risklarni kamaytirishga yordam beradi. Barqaror valyuta tizimi iqtisodiy barqarorlikni oshiradi va inflyatsiya xavfini kamaytiradi. Valyuta hamkorligi orqali mintaqaviy savdo almashinuvini rivojlantirish va bozor integratsiyasini oshirish mumkin. Birlashtirilgan valyuta tizimi savdo to‘siqlarini kamaytirishga yordam beradi va iqtisodiy samaradorlikni oshiradi. Valyuta integratsiyasi moliyaviy bozorlarni birlashtirish, kredit imkoniyatlarini kengaytirish va investitsiyalarni rag‘batlantirish imkoniyatlarini yaratadi. Bu iqtisodiy o‘sishni ta’minlaydi va mintaqaviy barqarorlikni oshiradi. Valyuta hamkorligi iqtisodiy o‘sishni ta’minlash va iqtisodiy barqarorlikni oshirishga yordam beradi. Mintaqaviy iqtisodiy strategiyalar va dasturlar orqali iqtisodiy o‘sish va rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash mumkin.

Markaziy Afrika mamlakatlari o‘rtasidagi valyuta-iqtisodiy hamkorlik, ba’zi muammolar va qiyinchiliklarni yuzaga keltirishi mumkin:

1. **Valyuta Kursi Farqlari**: Mintaqa mamlakatlari o‘rtasida valyuta kursi farqlari va iqtisodiy barqarorlikdagi nomutanosibliklar integratsiya jarayonini qiyinlashtirishi mumkin. Valyuta kurslari o‘zgarishi iqtisodiy rejalashtirish va siyosatlarni amalga oshirishda muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

2. **Moliyaviy Tizimlar Farqlari**: Mintaqadagi moliyaviy tizimlarning farqlari va integratsiya darajasidagi nomutanosibliklar valyuta siyosatini amalga oshirishda qiyinchiliklar tug‘dirishi mumkin. Har bir mamlakatning moliyaviy tizimi va iqtisodiy siyosati o‘ziga xos bo‘lishi mumkin, bu esa integratsiya jarayonini qiyinlashtiradi.

3. **Siyosiy va Iqtisodiy Barqarorlik**: Mintaqada siyosiy va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, valyuta hamkorligining muvaffaqiyati uchun muhim ahamiyatga ega. Siyosiy beqarorlik va iqtisodiy krizislar, valyuta integratsiyasi va iqtisodiy hamkorlikni qiyinlashtirishi mumkin.

Markaziy Afrika mamlakatlari o‘rtasidagi valyuta-iqtisodiy hamkorlik, mintaqaning iqtisodiy rivojlanishi va barqarorligini ta’minlash uchun muhim rol o‘ynaydi. Valyuta hamkorligi orqali mintaqaviy iqtisodiy integratsiyani rivojlantirish, savdo va investitsiyalarni rag‘batlantirish, iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash mumkin. Biroq, valyuta siyosatini amalga oshirishda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni hal qilish va mintaqaviy hamkorlikni mustahkamlash zarurati mavjud. Mintaqaviy integratsiya va valyuta hamkorligi orqali Markaziy Afrika mamlakatlari iqtisodiy rivojlanish va barqarorlikni ta’minlash uchun muhim qadamlarni amalga oshirmoqda.

Nazorat uchun savollar

1. Markaziy Afrika mamlakatlari o‘rtasida yagona valyuta joriy etish qanday iqtisodiy foydalar keltirishi mumkin?

2. ECCAS (Markaziy Afrika Davlatlari Iqtisodiy Hamkorlik Tashkiloti) tomonidan mintaqaviy iqtisodiy siyosatlarni muvofiqlashtirish qanday amalga oshirilmoqda?

3. Mintaqaviy infratuzilma loyihalari, masalan, transport va energiya tarmoqlarini rivojlantirishning iqtisodiy ta'siri qanday bo'ladi?

4. Markaziy Afrika mamlakatlarining iqtisodiy integratsiya jarayonida qanday asosiy to'siqlar mavjud?

5. Mintaqaviy savdo erkinligini ta'minlash orqali qanday iqtisodiy o'sish imkoniyatlari yuzaga kelishi mumkin?

6. Mintaqaviy moliyaviy bozorlarni birlashtirish qanday moliyaviy barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi?

7. Texnologik innovatsiyalar va digital iqtisodiyot sohalarida mintaqaviy hamkorlik qanday amalga oshirilmoqda?

8. Mintaqaviy iqtisodiy integratsiya jarayonida siyosiy barqarorlik qanday rol o'ynaydi?

9. Qishloq xo'jaligi sohasida iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish qanday oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga yordam beradi?

10. Iqtisodiy integratsiya va valyuta siyosati bo'yicha ta'lim va kadrlar tayyorlash dasturlari qanday amalga oshirilmoqda?

IX BOB. POSTSOVET HUDUDIDAGI INTEGRATSION JARAYONLAR

9.1.Postsovet hududidagi integratsion jarayonlar.

9.2.O‘tish iqtisodiyoti sharoitida MDH doirasidagi integratsion munosabatlar muammolari va istiqbollari

Kalit so‘zlar: Postsovet hududi, Mustaqil davlatlar hamdo‘stligi (MDH), Integratsion jarayonlar, O‘tish iqtisodiyoti, MDH integratsiyasi, Postsovet iqtisodiyoti, Iqtisodiy rivojlanish, Integratsiya strategiyalari, Davlatlararo hamkorlik, Iqtisodiy tahlil, Rivojlanish jarayonlari, Integratsion model, Xalqaro hamkorlik, O‘tish davri, Iqtisodiy o‘zgarishlar

9.1. Postsovet hududidagi integratsion jarayonlar

Postsovet hududida integratsion jarayonlar Sovet Ittifoqining 1991-yilda tarqatib yuborilishi bilan boshlandi. O‘tish iqtisodiyoti sharoitida mustaqil davlatlar hamdo‘stligi (MDH) tashkil topdi va mintaqaviy iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan bir qator tashabbuslar bilan paydo bo‘ldi. Ushbu bo‘limda postsovet hududidagi integratsion jarayonlar, MDH ning vujudga kelishi va uning asosiy jihatlari ko‘rib chiqiladi. Mustaqil davlatlar hamdo‘stligi (MDH) 1991-yil 8-dekabrda Rossiya, Ukraina va Belarusning Belovezhskaya Pushcha o‘rmonida imzolangan Bitim asosida tashkil topdi. Ushbu bitim Sovet Ittifoqining tarqatib yuborilishini rasmiylashtirdi va yangi mustaqil davlatlarning hamkorlik qilishini ko‘zda tutdi. Keyinchalik, boshqa postsovet davlatlari ham MDH ga qo‘shildilar, va tashkilotning asosiy maqsadi mintaqaviy barqarorlikni ta’minlash, iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish va umumiy xavfsizlikni mustahkamlash edi.

Quyidagi rasmda MDH ning asosiy maqsadlari keltirilgan (9.1-rasm):

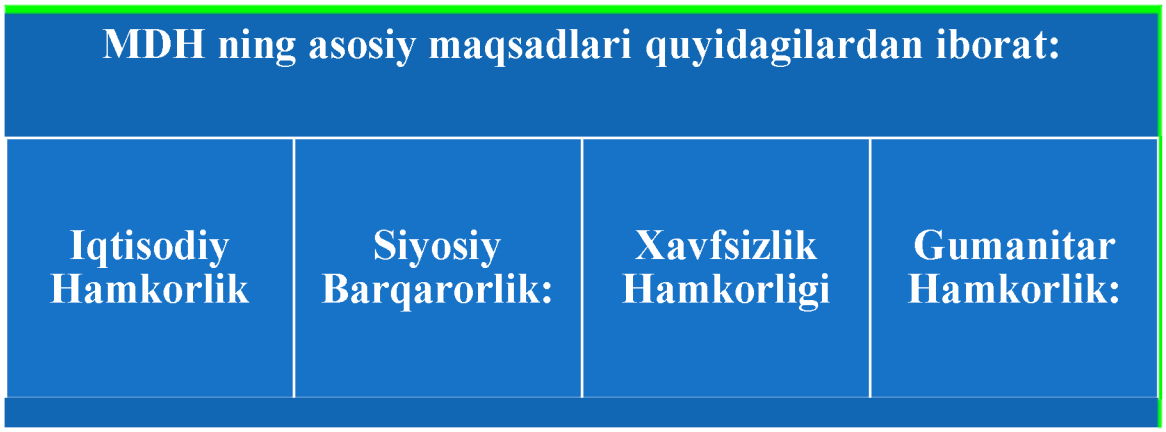

9.1-rasm. MDH ning asosiy maqsadlari

Har bir maqsadning mazmun mohiyati bilan tanishamiz:

- **Iqtisodiy Hamkorlikning asosiy maqsadi** MDHning iqtisodiy hamkorlik maqsadi mintaqaviy iqtisodiy integratsiyani rivojlantirish, savdo aloqalarini kuchaytirish va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashdan iborat.

So‘nggi yillarda buborada bir qancha islohotlar amalga oshirilmoqda, jumladan

Birinchidan, Erkin Savdo Zonalarining Yaratilishi MDH mamlakatlari o‘rtasida erkin savdo zonalari yaratildi. 2021-yil 1-yanvardan MDHning Yagona Iqtisodiy Maydoni faoliyatga kirishdi, bu esa savdo va iqtisodiy aloqalarni kengaytirish imkoniyatlarini oshirdi.

Ikkinchidan,Integratsiya va Hamkorlik Proyektlari: MDH doirasida bir qator iqtisodiy integratsiya proyektlari amalga oshirilmoqda. Masalan, 2022-yilda MDHning Yagona Transport Tizimi rivojlantirildi, bu esa mintaqadagi transport tizimlarining o‘zaro muvofiqlashuvini ta’minlaydi.

Uchinchidan, Iqtisodiy Vahima Strategiyalari: MDH mamlakatlari iqtisodiy krizislar va pandemiyalar vaqtida birgalikda harakat qilish uchun strategiyalar ishlab chiqdi. 2020-yilda COVID-19 pandemiyasi davrida iqtisodiy reaksiya strategiyalari va yordam dasturlari ishlab chiqildi.

Quyidagi jadvalda MDHning 2023-yilgi savdo va Iqtisodiy hamkorlik ma’lumotlari bilan tanishishimiz mumkin (jadval 9.1.)[16]

[16] **Manba**: Ushbu ma'lumotlar 2023-yilgi MDH davlatlari savdo va iqtisodiy hamkorligi bo‘yicha e'lon qilingan statistik hisobotlardan olingan. **MDH Rasmiy Sayti**: www.cis.minsk.by

9.1-Jadval

MDHning 2023-yilgi savdo va Iqtisodiy hamkorlik ma’lumotlari

Davlatlar	Savdo hajmi (mlrd. USD)	Eksport hajmi (mlrd. USD)	Import hajmi (mlrd. USD)
Rossiya	123.5	75.3	48.2
Ukraina	67.2	35.5	31.7
Belarus	45.1	27.9	17.2
O‘zbekiston	34.8	20.2	14.6
Qozog‘iston	52.3	28.7	23.6

Ushbu jadval MDH davlatlarining 2023-yilgi savdo hajmi, eksport va import ko‘rsatkichlarini aks ettiradi. Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, **Rossiya yetakchi o‘rinda** – ya’ni, Rossiya Federatsiyasi 123,5 milliard AQSh dollari miqdoridagi savdo hajmi bilan jadvalda eng yuqori ko‘rsatkichga ega. Eksport hajmi 75,3 milliard dollar, import hajmi esa 48,2 milliard dollarni tashkil etgan. Bu Rossiyaning iqtisodiy jihatdan MDH ichidagi yetakchilik rolini tasdiqlaydi. **Ukraina ikkinchi o‘rinda** – Ukraina umumiy savdo hajmi bo‘yicha 67,2 milliard dollar bilan ikkinchi o‘rinda turadi. Uning eksport hajmi 35,5 milliard dollarni, import hajmi esa 31,7 milliard dollarni tashkil etadi. Ushbu ko‘rsatkichlar MDH ichidagi Ukraina savdo aloqalarining muhimligini ko‘rsatmoqda.**O‘zbekistonning o‘sishi** – O‘zbekistonning 34,8 milliard dollar savdo hajmi bilan iqtisodiy jihatdan sezilarli o‘sishga erishgani ko‘zga tashlanadi. Eksport hajmi 20,2 milliard dollarni, import esa 14,6 milliard dollarni tashkil etmoqda. O‘zbekistonning iqtisodiy rivojlanish dasturlari va tashqi savdo imkoniyatlarini kengaytirishi bu ko‘rsatkichlarga bevosita ta’sir qilgan. **Qozog‘istonning iqtisodiy o‘rni** – Qozog‘iston 52,3 milliard dollar savdo hajmi bilan Rossiya va Ukraina bilan bir qatorda yirik iqtisodiy o‘yinchilardan biri sifatida ko‘zga tashlanadi. Eksport va import ko‘rsatkichlari mos ravishda 28,7 va 23,6 milliard dollarni tashkil etadi. **Belarusning iqtisodiy ko‘rsatkichlari** – Belarus 45,1 milliard dollar savdo hajmi bilan sezilarli iqtisodiy

ko‘rsatkichlarga ega. Eksport hajmi 27,9 milliard dollar bo‘lib, import esa 17,2 milliard dollarni tashkil etadi. Mazkur tahlil MDH davlatlarining iqtisodiy va savdo aloqalaridagi holatini ko‘rsatadi. Rossiya, Ukraina, Qozog‘iston va Belarus asosiy iqtisodiy o‘yinchilar sifatida ko‘rinadi, ammo O‘zbekiston ham tez rivojlanayotgan davlat sifatida e'tiborga loyiq. Bu ko‘rsatkichlar mintaqaviy iqtisodiy hamkorlikni yanada rivojlantirish imkoniyatlarini ko‘rsatadi.

Manba: Ushbu ma’lumotlar 2023-yilgi MDH davlatlari savdo va iqtisodiy hamkorligi bo‘yicha e'lon qilingan statistik hisobotlardan olingan. (Havola taqdim etilmagan, ammo rasmiy MDH statistik ma’lumotlariga asoslangan.)

- **Siyosiy Barqarorlik:** Mintaqadagi siyosiy barqarorlikni ta’minlash va umumiy xavfsizlikni mustahkamlash.
- **Xavfsizlik Hamkorligi:** Mintaqaviy xavfsizlik masalalari bo‘yicha hamkorlik qilish va umumiy mudofaa strategiyalarini ishlab chiqish.
- **Gumanitar Hamkorlik:** Ta’lim, madaniyat va boshqa gumanitar sohalarda hamkorlikni rivojlantirish.

MDH ning faoliyati turli darajadagi tashkilotlar orqali amalga oshiriladi, jumladan:

- **MDHning Ijroiya qo‘mitasi:** Ijroiya qo‘mita MDH ning asosiy ijrochi organi bo‘lib, tashkilotning kundalik faoliyatini boshqaradi.
- **MDH ning Konsultativ Kengashi:** Davlat rahbarlari yoki ularning vakillari tomonidan boshqariladi va muhim siyosiy qarorlarni qabul qiladi.
- **MDH ning Mintaqaviy Koordinatsiya Komitetlari:** Turli sohalarda hamkorlikni muvofiqlashtiradi.

Post-sovet hududida iqtisodiy integratsiyani rivojlantirish maqsadida bir qator mintaqaviy iqtisodiy tashkilotlar va bitimlar mavjud. Ulardan eng ahamiyatlilari:

- **Yevroosiyo Iqtisodiy Ittifoqi (Eurasian Economic Union - EEU):** 2015-yilda tashkil etilgan, Rossiya, Belarus, Qozog‘iston, Armaniston va Qirg‘izistonni o‘z ichiga oladi. EEU iqtisodiy

integratsiyani kuchaytirish, savdo to‘siqlarini kamaytirish va qo‘shma bozor yaratishga qaratilgan.

- **MDH ning Iqtisodiy Hamkorlik Fondi:** Mintaqaviy iqtisodiy loyihalarni moliyalashtirish va iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantirish maqsadida tashkil etilgan.

MDH xavfsizlik va siyosiy hamkorlik sohasida ham faoliyat yuritadi. Bu sohalarda quyidagi tashabbuslar mavjud:

- **MDHning Xavfsizlik Kengashi:** Mintaqaviy xavfsizlik masalalarini muhokama qilish va xavfsizlik strategiyalarini ishlab chiqishga qaratilgan.
- **Davlatlararo Muzokaralar:** Mintaqaviy siyosiy masalalarni hal qilish va umumiy xavfsizlikni ta’minlash uchun davlatlar o‘rtasida o‘zaro muzokaralar va kelishuvlar.

MDH gumanitar hamkorlikni rivojlantirish maqsadida bir qator dasturlarni amalga oshiradi:

- **Ta’lim Sohasida Hamkorlik:** O‘zaro ta’lim dasturlari va akademik almashuvlarni amalga oshiradi.
- **Madaniyat Va San'at:** Madaniy almashuvlar va san'at tadbirlarini qo‘llab-quvvatlaydi.

Postsovet hududidagi integratsion jarayonlar iqtisodiy, siyosiy va gumanitar sohalarda davom etmoqda. Mustaqil davlatlar hamdo‘stligi (MDH) va boshqa mintaqaviy tashkilotlar orqali amalga oshirilayotgan hamkorliklar mintaqaviy barqarorlikni ta’minlash, iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantirish va xavfsizlikni mustahkamlash maqsadlarini ko‘zda tutadi. Mintaqaviy integratsiya jarayonlari davom etayotgan bo‘lsa-da, ularning muvaffaqiyati ko‘plab ichki va tashqi omillarga bog‘liqdir. MDHning asosiy maqsadlari va vazifalari so‘nggi yillarda sezilarli o‘zgarishlarga uchradi. 2023-yilga kelib, MDH davlatlari o‘rtasidagi savdo va iqtisodiy hamkorlik kuchayib, iqtisodiy aloqalar rivojlanmoqda. Savdo hajmi va eksport-import ko‘rsatkichlari o‘sishi, mintaqaviy iqtisodiy integratsiyaning kuchayishini aks ettiradi. Rossiya, Ukraina, Belarus, O‘zbekiston va Qozog‘iston kabi davlatlar o‘rtasida iqtisodiy hamkorlik kuchayib, umumiy iqtisodiy barqarorlikni

ta’minlashda muhim rol o‘ynamoqda. Shu bilan birga, MDHning siyosiy barqarorlik, xavfsizlik hamkorligi va gumanitar sohalarda hamkorlik qilishdagi sa’y-harakatlari mintaqaviy barqarorlikni mustahkamlashga qaratilgan. O‘zbekistonning MDH doirasidagi faoliyati va iqtisodiy hamkorlikdagi yutuqlari, shuningdek, MDHning rivojlanishi va uning kelajakdagi istiqbollari haqida to‘liq ma’lumotlar ushbu sohalarda amalga oshirilayotgan islohotlar va tashabbuslarning samaradorligini ko‘rsatmoqda.

9.2. O‘tish iqtisodiyoti sharoitida MDH doirasidagi integratsion munosabatlar muammolari va istiqbollari

MDH doirasida savdo-iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish bo‘yicha davlatlar mustaqillikni qo‘lga kiritgan dastlabki yillardan juda ko‘p iliq fikrlar aytilgan, davlatlar rahbarlari tomonidan yetarlicha maqsa&ga muvofiq bitimlar, kelishuvlar imzolangan bo‘lsa-da, amalda bu jarayonlar oqimi juda sust amalga oshmoqda. MDH respublikalari orasidagi iqtisodiy munosabatlarda dezintegratsion jarayonlar ustuvor o‘ringa ega bo‘lmoqda. Mamlakatlararo tovar almashinuv hajmi qisqarishi, respublikalar yalpi ichki mahsulot hajmida o‘zaro savdo almashinuv hissasining pasayishi fikrimiz dalilidir.

Nima uchun MDHda dezintegratsiya jarayonlari bugungi kunga qadar davom etmoqda?

Eng avvalo shuni ta’kidlasak, ko‘p adabiyotlarda MDH doirasida savdo-iqtisodiy munosabatlar va iqtisodiy integratsiya jarayonlarining rivojlanishiga to‘sqinlik qilayotgan omillar siyosiy sohadan izlanadi. Ba’zi adabiyotlarda integratsiya jarayonlarining rivojlanishiga to‘sqinlik qilayotgan asosiy sabab sifatida mustaqillik euforiyasi, yangidan qo‘lga kiritilgan mustaqillikni qo‘ldan boy berishdan cho‘chigan davlat rahbarlarining pessimistik kayfiyati keltirilsa, ba’zilarida hal qiluvchi sabab sifatida boshqa davlatlarning, xususan, AQShning ta’siri ko‘rsatiladi. Bunday mulohazalarda qandaydir ma’noda jon bo‘lishi mumkin. Biroq asosiy sabab - bu emas.

Milliy xo‘jaliklar integratsiyasi - bu eng avvalo o‘zining ichki qonuniyatlari asosida rivojlanadigan iqtisodiy jarayondir. A’zo davlatlarning siyosiy chora-tadbirlari qanchalik muhim bo‘lmasin, ular hal qiluvchi emas. Bunday chora-tadbirlar integratsiya jarayonlarini yengillashtirishi yoki og‘irlashtirishi, tezlashtirishi yoki sekinlashtirishi mumkin. Ammo ular shart-sharoit, asos bo‘lmagan joyda jarayon hosil qila olmaydi. Shu sababli iqtisodiy integratsiya jarayonlarining rivojlanishiga to‘sqinlik qilayotgan omillarni iqtisodiy sohadan izlash lozim.

Ma’lumki, milliy xo‘jaliklarning integratsiyalashuvi bozor munosabatlari va erkin tadbirkorlik asosida rivojlanayotgan mamlakatlar orasida yuz beradi. Boshqacha qilib aytganda, integratsiya eng avvalo sanoat, qishloq xo‘jaligi, savdo korxonalarining, banklarning va boshqa xo‘jalik subyektlarining bevosita o‘zaro aloqalarini yo‘lga qo‘yish yo‘li bilan amalga oshiriladi. Faqat mana shunday chuqur bog‘liqlik ularni asta-sekin hududiy miqyosdagi yirik ijtimoiy-iqtisodiy organizmlarga aylantiradi. Bu esa nafaqat har bir a’zo mamlakatga iqtisodiy jihatdan manfaat keltiradi, balki mamlakatlar o‘rtasida iqtisodiy aloqalarning chuqurlashuviga ham mustahkam poydevor yaratadi va ularni sifat jihatdan yangi darajaga ko‘taradi. Bozor munosabatlariga zid, ma’muriy-buyruqbozlik asosida shakllangan iqtisodiy aloqalar esa halokatga mahkum bo‘ladi. Bunga yaqqol misol - O‘zaro Iqtisodiy Yordam Kengashidir.

Ma’lumki, u hukumatlararo kelishilgan tovarlar ro‘yxatiga ko‘ra mamlakatlarning bir-biriga tovar yetkazib berishi asosida faoliyat ko‘rsatar edi va ko‘proq harbiy-siyosiy manfaatlardan kelib chiqqan holda tuzilgan edi. Shu sababdan bu iqtisodiy blok birinchi turtkidayoq halokatga mahkum bo‘ldi. Shu munosabat bilan MDH respublikalarining barchasi bozor iqtisodiyoti asosida rivojlanish yo‘liga o‘tmas ekan ular orasidagi integratsion aloqalar rivojlanmaydi. Hozirgi kunda bozor munosabatlariga o‘tish jarayoni mintaqaning har bir mamlakatida bar xil sur’atlarda amalga oshmoqda. Jumladan, MDHning ba’zi davlatlarida yalpi ichki mahsulotning katta qismi nodavlat

sektorlari (omonidan yaratilayotgan bo‘lsa, ba’zilarida davlat sektorining ulushi hali ham yuqori).

Jahon tajribasidan ma’lumki, yuqori darajada sanoatlashgan va diversifikatsiyalashgan milliy xo‘jaliklargina integratsiyalashuvi mumkin. Bunday mamlakatlar ham ishlab chiqarish, ham iste’mol uchun mo‘ljallangan turli xil ko‘rinishga ega bir xil turdagi yuzlab tayyor mahsulotlarni o‘zaro ayirboshlab, bir-birlarini o‘zaro to‘ldiradilar. Faqat ana shunda xalqaro miqyosdagi tadbirkorlik biznesni rivojlantirishga ta’sir ko‘rsatuvchi muhim omil bo‘la oladi. MDH mamlakatlarining aksariyati esa agrar-industrial xarakterga ega iqtisodiyot tizimiga ega. Bu eng avvalo respublikalarining Ittifoq mehnat taqsimotida xom ashyo yetkazib beruvchi baza sifatida shakllanganligi bilan bog‘liq. Ittifoqdan meros bo‘lib qolgan bu tizim hozirgi kunda ham qishloq xo‘jalik va mineral xom ashyo resurslarini qayta ishlash va undan foydalanishda ichki mintaqaviy kooperatsiyaning past darajasini va umuman ichki mintaqaviy savdo-iqtisodiy munosabatlarning nisbatan sust rivojlanishini belgilab bermoqda.

MDH doirasida integratsion aloqalar rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatayotgan omillardan yana biri respublikalar rivojlanish darajasi o‘rtasidagi tafovut bilan bog‘liq. Ularning rivojlanish darajasi bir-biridan sezilarli farq qiladi.

Milliy valyutalar barqarorligining turli xil darajasi, kapitallar harakatidagi chegaralashlar, transport infratuzilmasining turli xil darajasi va boshqa omillar ham MDHda savdo-iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishiga aks ta’sir ko‘rsatuvchi omillardir.

MDH doirasida savdo-iqtisodiy munosabatlar rivojlanishiga to‘sqinlik qilayotgan asosiy muammo tashkiliy-huquqiy asos va hamkorlikka a’zo mamlakatlar o‘zaro harakat mexanizmining takomillashmaganligi hisoblanadi. Shuningdek, MDHga a’zo mamlakatlar iqtisodiy salohiyatining turli darajada ekanligi, alohida mamlakatlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi o‘rtasidagi tafovut, milliy qonunchilik hujjatlarining muvofiqlashtirilmaganligi kabi omillar ham integratsiya imkoniyatlarining cheklanishiga olib kelmoqda.

Erkin savdo zonalarini tashkil etish, to‘lov ittifoqini shakllantirish, yagona kommunikatsion va axborot makonini barpo etish, ilmiy-texnika va texnologik hamkorlikni takomillashtirish asosida umumiy iqtisodiy makonni shakllantirish orqali MDHga a’zo mamlakatlar o‘rtasidagi integratsion aloqalarni yanada rivojlantirish mumkin. A’zo mamlakatlar investitsiya salohiyatlari integratsiyasi, Hamdo‘stlik doirasida kapital oqimini samarali yo‘lga qo‘yish eng muhim muammolardan hisoblanadi.

Ta’kidlash lozimki, savdo aloqalari MDH doirasida integratsion aloqalar rivojlanishi uchun asos bo‘lib hisoblanadi. Savdo aloqalarining rivojlanishi esa MDHda bosqichma-bosqich erkin savdo zonalari, bojxona ittifoqi, umumiy bozor va yagona iqtisodiy hudud shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

MDH doirasida iqtisodiy integratsiya jarayonlarining faolashuvi ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga quyidagi yo‘nalishlarda ta’sir ko‘rsatishi mumkin:

- Mahsulot ishlab chiqarishning hajmi va samaradorligini oshirish,
- Milliy iqtisodiyotlarni modernizatsiya qilish va texnologik yangilanishlar kiritish,
- Ishlab chiqarish va xizmatlar sohasidagi raqobatni oshirish,
- A’zo mamlakatlar o‘rtasida investitsiyalar va iqtisodiy yordam ko‘rsatishni rivojlantirish,
- Yangi bozorlar va iqtisodiy imkoniyatlar ochilishi.

MDH doirasida iqtisodiy integratsiya jarayonlarining rivojlanishi, shuningdek, MDH mamlakatlarining global iqtisodiy tizimda yanada faol ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirishi va mintaqaviy integratsiyaning yangi darajasiga olib kelishi mumkin.

Shu bilan birga, MDH mamlakatlarining iqtisodiy integratsiya jarayonlari to‘liq amalga oshirilmasdan turib, mamlakatlarning o‘zaro savdo-iqtisodiy aloqalarida muammolar yuzaga kelishi mumkin. Bu muammolarni hal qilish uchun mamlakatlararo iqtisodiy hamkorlikni kuchaytirish, siyosiy barqarorlikni ta’minlash va iqtisodiy integratsiya jarayonlarini yaxshilash zarur.

Nazorat uchun savollar.

1. MDH doirasidagi integratsiya jarayonlari qanday iqtisodiy va siyosiy omillardan ta'sirlanadi?

2. MDHning qanday muammolari integratsiya jarayonlarining rivojlanishini to'sadi?

3. MDH doirasidagi savdo-iqtisodiy aloqalarni rivojlantirishda asosiy muammolar qaysilar?

4. MDHda iqtisodiy integratsiya jarayonlarini rivojlantirish uchun qanday iqtisodiy va siyosiy chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda?

5. MDH doirasida integratsiya jarayonlariga ta'sir qiluvchi asosiy tashkiliy-huquqiy muammolar qanday?

6. MDHning qaysi davlatlarida bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayoni qanday amalga oshirilmoqda?

7. Qanday iqtisodiy sektorlar MDH doirasida integratsiya jarayonlarida eng muhim ahamiyatga ega?

8. MDHda integratsiya jarayonlarining rivojlanishida milliy valyutalar va ularning barqarorligi qanday rol o'ynaydi?

9. MDHning qaysi integratsion tashabbuslari savdo aloqalarini rivojlantirishga qaratilgan?

10. MDH doirasida integratsiya jarayonlarini chuqurlashtirish va samaradorligini oshirish uchun qanday xalqaro tajribalar mavjud?

GLOSSARIY

1. **Regional integratsiya**: Geografik hududlardagi davlatlar o‘rtasidagi iqtisodiy va siyosiy aloqalarni integratsiyalashtirish jarayoni. Bu mintaqaviy savdo va iqtisodiy hamkorlikni o‘z ichiga oladi.
2. **NAFTA** - Shimoliy Amerika davlatlari o‘rtasidagi savdo va iqtisodiy integratsiya kelishuvi.
3. **NAFTA**: Shimoliy Amerika yerlari bo‘yicha savdo va iqtisodiy integratsiyani rivojlantirish uchun tuzilgan kelishuv. NAFTAning asosiy maqsadlari davlatlar o‘rtasidagi savdoni osonlashtirish va iqtisodiy o‘sishni ta’minlashdir.
4. **ASEAN** - Umumiy Osiyo-Tinch okean mintaqasi integratsiyasi.
5. **ASEAN** (Umumiy Osiyo-Tinch okean mintaqasi integratsiyasi): Shimoliy-Sharqiy Osiyo mamlakatlari o‘rtasidagi iqtisodiy hamkorlik va integratsiya. Bu jarayonlar savdo, investitsiya va ikkala tomonlama aloqalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan.
6. **Bojxona tarifi** - Davlatlar o‘rtasidagi savdo-iqtisodiy aloqalarda belgilangan tarif.
7. **Bojxona tariflari**: Davlatlar o‘rtasidagi savdo munosabatlaridagi bojxona xo‘jaliklari. Bu tariflar import va eksport qiluvchi tovarlarga qo‘yiladi.
8. **Bojxona to‘sqinchiliklari**: Savdo aloqalarini tartibga solish uchun qo‘yilgan to‘sqinchiliklar. Bu to‘sqinchiliklar bojxona tariflari va kvotalarni o‘z ichiga oladi.
9. **Bojxona uyushmasi** - Davlatlar o‘rtasidagi savdo siyosati va tariflarni muvofiqlashtirish maqsadida tashkil etilgan integratsiya shakli.
10. **Bojxona uyushmasi**: Turli davlatlarning savdo siyosatini muvofiqlashtirish va to‘lovlarini yengillashtirish maqsadida tashkil etilgan integratsiya shakli. Bojxona uyushmalari tovarlarning ikki yoki bir-birining o‘rtasidagi savdoni yengillashtiradi va tariflar to‘g‘risida umumiy qarorlar qabul qiladi.

11. **Bozor iqtisodiyoti**: Bozor mexanizmlari orqali iqtisodiy faoliyatlarni boshqarish. Bu iqtisodiyot bozor narxlari, raqobat va resurslar taqsimotini o‘z ichiga oladi.

12. **Bozor integratsiyasi**: Bozorlarni birlashtirish va muvofiqlashtirish jarayoni. Bu integratsiya tovar va xizmatlarning savdosi va bozor shartlarini o‘z ichiga oladi.

13. **Bozor talqini**: Bozorning iqtisodiy va ijtimoiy xarakteri. Bu talqin bozorning rivojlanish dinamikasi, raqobat va iste’molchilar talabini o‘z ichiga oladi.

14. **Bozor ta’riflari**: Bozorning iqtisodiy va ijtimoiy xarakteristikalari. Bu ta’riflar bozorning rivojlanishini, raqobatni va iste’molchilar talabini o‘z ichiga oladi.

15. **Bozor faoliyatining monitoringi**: Bozordagi faoliyatlarning tahlili va monitoringi. Bu monitoring bozor dinamikasi, savdo faoliyati va tendensiyalarni o‘z ichiga oladi.

16. **Bozor faoliyatlari**: Bozordagi faoliyatlar va ularning natijalari. Bu faoliyatlar tovar va xizmatlarni savdoga chiqarish va boshqarishni o‘z ichiga oladi.

17. **Bozorning tashkilotlari**: Bozordagi ishtirokchilar va ularning faoliyati. Bu tashkilotlar tovar va xizmatlarni savdoga chiqaradi va bozor talabini qondirishga yordam beradi.

18. **Valyutalar hududi** - Davlatlar orasidagi bir xil valyuta tizimlari.

19. **Globalizatsiya**: Xalqaro munosabatlarning chuqurlashishi va davlatlar o‘rtasidagi chegaralarning eritilishi. Bu iqtisodiy, siyosiy va madaniy globalizatsiyani o‘z ichiga oladi.

20. **Davlatlararo savdo**: Davlatlar o‘rtasidagi tovar va xizmatlar almashinuvi. Bu savdo iqtisodiy integratsiyani va xalqaro iqtisodiy munosabatlarni chuqurlashtiradi.

21. **Davlatlararo hamkorlik**: Davlatlar o‘rtasidagi iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalarni rivojlantirish. Bu hamkorlik davlatlar o‘rtasidagi hamjihatlik va o‘zaro tushunishni oshirishga qaratilgan.

22. **YeVOVAS** - G‘arbiy Afrika davlatlari o‘rtasidagi iqtisodiy hamjamiyat.

23. **YeVOVAS**: G‘arbiy Afrika davlatlari o‘rtasidagi iqtisodiy hamjamiyat. Ushbu hamjamiyat a’zolar o‘rtasida iqtisodiy integratsiyani rivojlantirish va savdo aloqalarini mustahkamlash maqsadida tashkil etilgan.

24. **Yevropa Ittifoqi integratsiyasi** - G‘arbiy Yevropa davlatlari o‘rtasidagi integratsiya jarayoni va savdo siyosatlari.

25. **Yevropa Ittifoqi integratsiyasi**: G‘arbiy Yevropa davlatlari o‘rtasidagi integratsiya jarayoni, Yevropa hamjamiyati doirasidagi iqtisodiy hamkorlik, bog‘lanish va savdo siyosatlarini o‘z ichiga oladi. Bu integratsiya Yevropa Ittifoqining bir qator qonun va tartiblari bilan ta’minlanadi.

26. **Ikkinchi bozor**: Iqtisodiy aktivlarning qayta savdoga chiqarilishi. Bu bozorda kapital va aktivlarning qayta savdoga chiqarilishi amalga oshiriladi.

27. **Iqtisodiy asoslanish**: Davlatning iqtisodiy faoliyatlarni amalga oshirish uchun to‘g‘ri va samarali asoslarni topish. Bu asoslanish iqtisodiy rivojlanish va resurslar taqsimotini o‘z ichiga oladi.

28. **Iqtisodiy autarkizm**: Davlatning o‘z iqtisodiyotini o‘zidan qanag‘atlantirishga bo‘lgan intilish. Bu iqtisodiy autarkizm davlatning tashqi savdoga qaramligini kamaytirishga qaratilgan.

29. **Iqtisodiy dinamika va tendensiyalarning tahlili**: Iqtisodiy jarayonlarning o‘zgarishi va rivojlanishini tahlil qilish. Bu tahlil iqtisodiy o‘sish, inflyatsiya va boshqa trendlarni o‘z ichiga oladi.

30. **Iqtisodiy dinamika**: Iqtisodiy jarayonlarning o‘zgarishi va rivojlanishi. Bu dinamika iqtisodiy o‘sish, inflyatsiya va ishsizlikni o‘z ichiga oladi.

31. **Iqtisodiy investitsiyalarning rivojlanishi**: Investitsiyalarning samaradorligi va rivojlanishini kuzatish. Bu rivojlanish kapital, jamg‘armalar va innovatsiyalarni o‘z ichiga oladi.

32. **Iqtisodiy innovatsiyalar**: Yangi texnologiyalar va g‘oyalarni iqtisodiy faoliyatga tadbiq qilish. Bu innovatsiyalar ishlab chiqarish samaradorligini va iqtisodiy rivojlanishni ta’minlashga yordam beradi.

33. **Iqtisodiy integratsiya** - Davlatlar orasida iqtisodiy aloqalarni chuqurlashtirish va yaqinlashtirish jarayoni.

34. **Iqtisodiy integratsiya**: Turli davlatlarning iqtisodiy aloqalarini chuqurlashtirish va yaqinlashtirish jarayoni. Iqtisodiy integratsiya turli shakllarda (bozor, unifikatsiya, valyutalar hududi) amalga oshiriladi va iqtisodiy o‘sish, samaradorlikni oshirishga yo‘naltiriladi.

35. **Iqtisodiy makro tahlil**: Ma’ruza ko‘p mamlakatlar va ularning iqtisodiy tizimlarini tahlil qilish. Bu iqtisodiy o‘sish, inflyatsiya va mehnat bozorini qamrab oladi.

36. **Iqtisodiy modellarning tahlili**: Iqtisodiy modellarning samaradorligi va ularning bozordagi ta’siri. Bu tahlil moliyaviy natijalar, bozor dinamikasi va iqtisodiy siyosatlarni o‘z ichiga oladi.

37. **Iqtisodiy nazariylar**: Iqtisodiy faoliyatlarni va tendensiyalarni tushuntirish va tahlil qilish uchun nazariy yondashuvlar. Bu nazariylar iqtisodiy siyosatlar, bozorlar va iqtisodiy modellarni o‘z ichiga oladi.

38. **Iqtisodiy regulyatsiya**: Davlatning iqtisodiy faoliyatlarni tartibga solish va boshqarish usullari. Bu regulyatsiya bozor mexanizmlari va qonunchilikni o‘z ichiga oladi.

39. **Iqtisodiy rivojlanish**: Davlat yoki mintaqaning iqtisodiy imkoniyatlarini va hayot darajasini yaxshilash. Bu rivojlanish investitsiyalar, innovatsiyalar va infratuzilmalarni o‘z ichiga oladi.

40. **Iqtisodiy risklar**: Iqtisodiy faoliyatlardagi xavflar va xatarlar. Bu risklar kapital, investitsiyalar va iqtisodiy qarorlarning xavfini o‘z ichiga oladi.

41. **Iqtisodiy savdo bloki** - Savdo va iqtisodiy integratsiya maqsadida tashkil etilgan davlatlar guruhi.

42. **Iqtisodiy samaradorlik indeksi**: Iqtisodiy faoliyatning samaradorligini o‘lchash uchun indeks. Bu indeks iqtisodiy rivojlanish, moliyaviy samaradorlik va bozor raqobatini baholashga yordam beradi.

43. **Iqtisodiy samaradorlik**: Iqtisodiy faoliyatning samaradorligi. Bu samaradorlik ishlab chiqarish, savdo va xizmat ko‘rsatishning natijalariga asoslanadi.

44. **Iqtisodiy sektori**: Iqtisodiy faoliyatlarning turli shakllari. Bu sektorlar ishlab chiqarish, savdo va xizmat ko‘rsatishni qamrab oladi.

45. **Iqtisodiy sektorlar**: Iqtisodiy faoliyatlarning turli shakllari. Bu sektorlar ishlab chiqarish, savdo va xizmat ko‘rsatishni o‘z ichiga oladi.

46. **Iqtisodiy siyosat**: Davlatning iqtisodiy faoliyatlarni boshqarish va tartibga solish strategiyasi. Bu siyosat iqtisodiy rivojlanish, moliyaviy stabillik va bozor tengliklarini ta’minlashga qaratilgan.

47. **Iqtisodiy siyosatlar**: Davlatning iqtisodiy rivojlanish, moliyaviy stabillik va bozor tengliklarini ta’minlash uchun qo‘llangan strategiyalar. Bu siyosatlar iqtisodiy siyosatlarni o‘z ichiga oladi.

48. **Iqtisodiy tadqiqotlar**: Iqtisodiy sohadagi muammolar va tendensiyalarni o‘rganish. Bu tadqiqotlar iqtisodiy siyosatlar, bozorlar va moliyaviy holatlarni tahlil qilishni o‘z ichiga oladi.

49. **Iqtisodiy tartibga solish** - Integratsiya jarayonlarini boshqarish va qonunlar bilan ta’minlash.

50. **Iqtisodiy taftish**: Iqtisodiy vaziyatlarni va tendensiyalarni o‘rganish va tahlil qilish. Bu taftish iqtisodiy siyosatlar, bozorlar va investitsiyalar haqidagi ma’lumotlarni o‘z ichiga oladi.

51. **Iqtisodiy tahlil**: Iqtisodiy vaziyatlarni va faoliyatlarni baholash va tahlil qilish. Bu tahlil moliyaviy natijalar, bozor trendlari va iqtisodiy siyosatlarni o‘z ichiga oladi.

52. **Iqtisodiy trendlar**: Iqtisodiy faoliyatlardagi yangi tendensiyalar va o‘zgarishlar. Bu trendlar iqtisodiy rivojlanish, texnologiyalar va bozor talablarini o‘z ichiga oladi.

53. **Iqtisodiy faoliyat**: Iqtisodiy resurslarni ishlatish va ularni boshqarish jarayoni. Bu faoliyat ishlab chiqarish, savdo va xizmat koʻrsatishni qamrab oladi.

54. **Iqtisodiy faoliyatlar**: Iqtisodiy rivojlanish va bozor faoliyatlarini amalga oshirish. Bu faoliyatlar ishlab chiqarish, savdo va xizmat koʻrsatishni oʻz ichiga oladi.

55. **Iqtisodiy faoliyatlarning integratsiyasi**: Iqtisodiy faoliyatlarni birlashtirish va muvofiqlashtirish. Bu integratsiya iqtisodiy samaradorlik va bozor tengligini ta'minlashga yordam beradi.

56. **Iqtisodiy hayot**: Davlat yoki mintaqaning iqtisodiy faoliyati va rivojlanishi. Bu hayot iqtisodiy samaradorlik, rivojlanish va bozor trendlarini oʻz ichiga oladi.

57. **Iqtisodiy hamkorlik** - Davlatlar oʻrtasidagi iqtisodiy aloqalarni mustahkamlash.

58. **Investitsiya integratsiyasi** - Davlatlar oʻrtasidagi investitsiyalarning muvofiqlashtirilishi.

59. **Investitsiya shartnomalari**: Xorijiy investitsiyalarni himoya qilish va shartlarini belgilash uchun tuzilgan shartnomalar. Bu shartnomalar investorlar va qabul qiluvchi davlat oʻrtasidagi huquqiy munosabatlarni tartibga soladi.

60. **Investitsiyalarni jamgʻarmalar**: Xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va boshqarish uchun tashkil etilgan jamgʻarmalar. Bu jamgʻarmalar investitsiyalarni ragʻbatlantirish va iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashga yordam beradi.

61. **Investitsiyalarni toʻplash**: Investitsiyalar uchun resurslar yigʻish va ularni boshqarish. Bu toʻplash moliyaviy manbalar va jamgʻarmalarni oʻz ichiga oladi.

62. **Investitsiyalarning diversifikatsiyasi**: Investitsiyalarning turli sohalar va aktivlarga taqsimlanishi. Bu diversifikatsiya investitsiyalarning xavflarini kamaytirishga yordam beradi.

63. **Investitsiyalarning miqdorlari**: Investitsiyalarning umumiy miqdori va ularning tarkibi. Bu miqdorlar kapital, jamgʻarmalar va investitsiyalarning toʻgʻri taqsimlanishiga yordam beradi.

64. **Investitsiyalarning samaradorligi**: Investitsiyalardan olingan natijalarning samaradorligi. Bu samaradorlik kapitalning qaytarilishi va iqtisodiy rivojlanish bilan bog‘liq.

65. **Investitsiyalarning taksimoti**: Investitsiyalarning turli sohalar va aktivlarga taqsimlanishi. Bu taksimot investitsiyalarning xavflarini kamaytirish va samaradorligini oshirishga yordam beradi.

66. **Innovatsiya strategiyalari**: Yangi texnologiyalar va g‘oyalarni rivojlantirish va amaliyotga tadbiq qilish strategiyalari. Bu strategiyalar innovatsiyalarni rag‘batlantirish va ularni iqtisodiy faoliyatga kiritishga qaratilgan.

67. **Integratsiyaning natijalari** - Iqtisodiy integratsiyaning iqtisodiy va ijtimoiy samaralari.

68. **Kapital bozori**: Moliyaviy aktivlar, aksiyalar va obligatsiyalar savdosi bo‘yicha bozor. Bu bozor investitsiyalarni amalga oshirish va kapital yig‘ish uchun ahamiyatlidir.

69. **Kengaytirilgan integratsiya** - Yangicha integratsiya shakli, o‘ziga yaqin davlatlarning turli iqtisodiy sohalardagi hamkorligini o‘z ichiga oladi.

70. **Kooperatsiya**: Davlatlar yoki tashkilotlar o‘rtasida o‘zaro foydali hamkorlikni tashkil etish. Bu iqtisodiy, siyosiy va madaniy sohalarda amalga oshirilishi mumkin.

71. **Maqsadli iqtisodiyot**: Iqtisodiy faoliyatlarni maxsus maqsadlar uchun yuritish. Bu maqsadli iqtisodiyot raqobat, iqtisodiy rivojlanish va resurslar taqsimotini o‘z ichiga oladi.

72. **Marketing integratsiyasi** - Iqtisodiy integratsiya jarayonidagi marketing strategiyalari.

73. **Mehnat bozori**: Ish qidirish va ish topish jarayoni. Bu bozor ishsizlik, mehnat narxlari va mehnat shartlari bilan bog‘liq.

74. **Moliya bazasi**: Moliyaviy manbalar va resurslarning asosiy qismi. Bu bazada investitsiyalar, kreditlar va jamg‘armalar joylashgan.

75. **Moliya foydasini hisoblash**: Moliyaviy operatsiyalardan olinadigan foydani hisoblash. Bu hisoblash qarzlar, investitsiyalar va moliyaviy faoliyatdan olinadigan foydani o‘lchaydi.

76. **Moliyaviy barqarorlik**: Moliyaviy tizimning barqarorligi va riziklarga qarshi turish qobiliyati. Bu barqarorlik moliyaviy faoliyat va iqtisodiy rivojlanishni ta'minlaydi.

77. **Moliyaviy institutsiyalar**: Moliyaviy faoliyatlarni boshqarish va ko'rsatish uchun tashkil etilgan tashkilotlar. Bu institutsiyalar banklar, investitsiya jamg'armalari va moliyaviy xizmatlarni o'z ichiga oladi.

78. **Moliyaviy integratsiya** - Davlatlar orasidagi moliyaviy sistema va operatsiyalarni muvofiqlashtirish.

79. **Moliyaviy integratsiya**: Davlatlarning moliya bozorlari va moliyaviy institutlarini integratsiyalashtirish jarayoni. Bu valyuta kursi, kapitaldashish va moliyaviy siyosatlarni muvofiqlashtirishni o'z ichiga oladi.

80. **Moliyaviy loyihalar**: Moliyaviy manbalarni boshqarish va investitsiyalar bo'yicha loyihalar. Bu loyihalar kapital sarflari va samaradorlikni baholashga yordam beradi.

81. **Moliyaviy marketing**: Moliyaviy mahsulotlarni va xizmatlarni reklama qilish va sotish. Bu moliyaviy marketing qarzlar, investitsiyalar va bank xizmatlarini o'z ichiga oladi.

82. **Moliyaviy model**: Moliyaviy strategiya va faoliyatlarning modellari. Bu model kapital sarflari, investitsiyalar va iqtisodiy natijalarni o'z ichiga oladi.

83. **Moliyaviy monitoring**: Moliyaviy operatsiyalarning tahlili va nazorati. Bu monitoring moliyaviy risklar, kapital va investitsiyalar bo'yicha to'g'ri qarorlarni qabul qilishga yordam beradi.

84. **Moliyaviy mustaqillik**: Davlat yoki tashkilotning moliyaviy resurslarini o'z hujjatlari va qarzlardan mustaqil boshqarish qobiliyati. Bu mustaqillik moliyaviy barqarorlik va mustaqillikni ta'minlashga yordam beradi.

85. **Moliyaviy resurslar**: Iqtisodiy faoliyatlarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan moliyaviy manbalar. Bu resurslar investitsiyalar, kreditlar va jamg'armalardan iborat.

86. **Moliyaviy risktlar**: Moliyaviy operatsiyalardagi xavflar va xatolar. Bu risktlar kapital, investitsiyalar va iqtisodiy faoliyatlarga bog‘liq.

87. **Muttasil integratsiya** - Iqtisodiy integratsiyaning bosqichma-bosqich rivojlanishi.

88. **Postsovet integratsiyasi** - Sovet Ittifoqidan keyingi davlatlar o‘rtasidagi integratsiya jarayonlari.

89. **Postsovet hududidagi integratsiya**: Sovet Ittifoqidan keyingi davlatlar o‘rtasidagi integratsiya jarayonlari, jumladan, MDHning tashkil etilishi va uning iqtisodiy va siyosiy ta’sirlari.

90. **Pul-valyuta integratsiyasi** - Valyuta tizimlari va pul muomalasi orqali davlatlarning iqtisodiy integratsiyasini amalga oshirish.

91. **Pul-valyuta integratsiyasi**: Valyuta tizimlari va pul muomalasi orqali davlatlarning iqtisodiy integratsiyasini amalga oshirish. Bu valyutalarning bir-biriga o‘xshashligi, valyuta almashinuvi va makroiqtisodiy monitoring orqali amalga oshiriladi.

92. **Raqobat siyosati**: Bozordagi raqobatni tartibga solish va ulashish siyosatlari. Bu siyosatlar raqobatni oshirish va bozor tengligini ta’minlashga qaratilgan.

93. **Raqobatdan himoyalash**: Bozordagi raqobatdan himoyalash va raqobatni tartibga solish. Bu himoyalash siyosatlari va strategiyalari bilan amalga oshiriladi.

94. **Savdo strategiklari**: Tovar va xizmatlarning savdosi uchun strategiyalar. Bu strategiyalar savdo taktikasi va bozor pozitsiyalarini o‘z ichiga oladi.

95. **Savdo tashviqotlari**: Tovar va xizmatlarning savdosini rag‘batlantirish va yoritish uchun tashkil etilgan tashviqotlar. Bu tashviqotlar reklama, promotsiyalar va savdo ko‘rgazmalari orqali amalga oshiriladi.

96. **Strategik hamkorlik**: Davlatlar yoki tashkilotlar o‘rtasida uzoq muddatli maqsadlar uchun hamkorlik. Bu hamkorlik resurslar, texnologiyalar va siyosatlarni muvofiqlashtirishni o‘z ichiga oladi.

97. **Talab va taklif**: Bozordagi tovar va xizmatlarga bo‘lgan talab va taklif. Bu esa bozorning dinamikasi va iqtisodiy otashi orasini o‘rganishga yordam beradi.

98. **Tamojni siyosat**: Davlatning savdo va bojxona siyosati. Bu siyosat tovarlarning import va eksportlarini tartibga solishni o‘z ichiga oladi.

99. **Tarif** - Tovarlarni import yoki eksport qilishda davlat tomonidan belgilangan soliq yoki yig‘im.

100. **Tarixiy integratsiya** - O‘tmishdagi integratsiya jarayonlari va ularning ta’siri.

101. **Tartibga solish** - Iqtisodiy va huquqiy mexanizmlar orqali integratsiya jarayonlarini boshqarish.

102. **Tartibga solish mexanizmi** - Integratsiya jarayonlarini boshqarish uchun qo‘llaniladigan usullar.

103. **Ta’minot zanjiri**: Tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarish va tarqatish jarayoni. Bu zanjir ta’minot, ishlab chiqarish va savdoni o‘z ichiga oladi.

104. **Texnologik inovatsiyalar**: Yangi texnologiyalar va usullar. Bu inovatsiyalar ishlab chiqarish samaradorligini va mahsulot sifati oshirishga yordam beradi.

105. **Texnologik integratsiya** - Davlatlar o‘rtasidagi texnologiya va innovatsiyalar sohasidagi hamkorlik.

106. **Tijorat siyosati**: Davlatlar o‘rtasidagi savdo munosabatlarini tartibga solish va boshqarish. Bu tijorat siyosati bojxona tariflari, kvotalar va savdo shartnomalarini o‘z ichiga oladi.

107. **Tijorat tashkilotlari**: Tijorat faoliyatini amalga oshirish uchun tashkil etilgan tashkilotlar. Bu tashkilotlar tovar va xizmatlarni savdoga chiqaradi va bozordagi talabni qondirishga yordam beradi.

108. **Tovar narxi**: Bozordagi tovarning narxi. Bu narx bozordagi talab va taklifga asoslanadi.

109. **Tor bozor**: Iqtisodiy faoliyatning mahalliy va maxsus yo‘nalishdagi bozori. Ushbu bozor kichik raqobat va mahalliy tadbirkorlikni qamrab oladi.

110. **Trend integratsiyasi** - Hozirgi tendensiyalar va integratsiya jarayonlari.

111. **O‘zaro savdo** - Davlatlar o‘rtasida tovarlar va xizmatlarni almashish.

112. **O‘zaro savdo**: Davlatlar yoki tashkilotlar o‘rtasida o‘zaro tovar va xizmatlar almashinuvi. Bu savdo davlatlarning iqtisodiy aloqalarini chuqurlashtiradi.

113. **Funksional integratsiya** - Iqtisodiy integratsiyaning turli funksiyalarni o‘ziga qamrab olishi.

114. **Xalqaro iqtisodiy integratsiya** - Davlatlar va mintaqalar orasida iqtisodiy hamkorlik va integratsiya jarayonlari.

115. **Xalqaro iqtisodiy integratsiya**: Davlatlar va mintaqalar o‘rtasida iqtisodiy hamkorlik va integratsiya jarayonlari. Bu jarayonlar xalqaro savdo, investitsiyalar va iqtisodiy siyosatlar orqali amalga oshiriladi.

116. **Xalqaro iqtisodiy hamkorlik**: Davlatlar o‘rtasidagi iqtisodiy faoliyatlarni muvofiqlashtirish va hamkorlik. Bu hamkorlik xalqaro savdo, investitsiyalar va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga yordam beradi.

117. **Xalqaro moliya**: Xalqaro darajadagi moliyaviy munosabatlar. Bu moliya soha va faoliyatlar, xususan xalqaro investitsiyalar va qarzlarni o‘z ichiga oladi.

118. **Xalqaro muhojirlar**: Davlatlar o‘rtasidagi muhojirlar va ularning iqtisodiy va ijtimoiy ta’siri. Bu muhojirlar mehnat bozori, iqtisodiy rivojlanish va ijtimoiy integratsiyaga ta’sir ko‘rsatadi.

119. **Xalqaro mo‘jizalar**: Davlatlar o‘rtasidagi iqtisodiy va siyosiy hamkorlik orqali yuzaga kelgan muvaffaqiyatlar va natijalar. Bu mo‘jizalar xalqaro savdo, investitsiyalar va diplomatiya sohalarda o‘z ichiga oladi.

120. **Xalqaro savdo siyosatlari**: Davlatlar o‘rtasidagi savdo munosabatlarini tartibga solish siyosatlari. Bu siyosatlar savdo tariflari, kvotalar va savdo kelishuvlarini o‘z ichiga oladi.

121. **Xalqaro savdo tashkilotlari**: Davlatlar o‘rtasida savdo siyosatini tartibga solish va standartlarni belgilash uchun tashkil etilgan xalqaro tashkilotlar. Ularning misoli sifatida Dunyo savdo tashkiloti (WTO) ko‘rsatilishi mumkin.

122. **Xalqaro savdo**: Davlatlar o‘rtasida tovar va xizmatlarning savdosi. Bu savdo iqtisodiy integratsiya va xalqaro iqtisodiy munosabatlarni chuqurlashtiradi.

123. **Xalqaro sog‘liqni saqlash**: Davlatlar o‘rtasidagi sog‘liqni saqlash sohasidagi hamkorlik. Bu soha xalqaro sog‘liqni saqlash tashkilotlari va loyihalar orqali amalga oshiriladi.

124. **Halqaro iqtisodiy integratsiya maktablari**: Xalqaro darajada iqtisodiy integratsiya sohasida mutaxassislar va olimlar tomonidan o‘zlashtirilgan nazariy va amaliy asoslar, konsepsiyalar va metodologiyalarni o‘z ichiga oladi.

125. **Halqaro savdo** - Davlatlar o‘rtasidagi tovar va xizmatlar savdosi.

126. **Hududiy integratsiya** - Maxsus geografik hududdagi davlatlarning iqtisodiy integratsiyasi.

127. **Huquqiy integratsiya** - Iqtisodiy integratsiya jarayonidagi huquqiy normalar va qonunlar.

128. **Huquqiy tizim**: Davlatning huquqiy qonunlari va norma tizimi. Bu tizim qonunchilik, sud amaliyoti va huquqiy kafolatlarni o‘z ichiga oladi.

129. **Ekologo-iqtisodiy integratsiya**: Ekologik muammolarni iqtisodiy integratsiya jarayonida hisobga olish. Bu tabiatni saqlash va iqtisodiy rivojlanish o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashga qaratilgan.

130. **Ekonomik strategiyalar**: Iqtisodiy faoliyatlarni amalga oshirish va boshqarish uchun strategiyalar. Bu strategiyalar iqtisodiy rivojlanish, moliyaviy samaradorlik va bozor raqobatini qamrab oladi.

131. **Ekonomik tuzilmalar**: Iqtisodiy faoliyatlarning tashkil etilishi va boshqarilishi. Bu tuzilmalar ishlab chiqarish, savdo va xizmat ko‘rsatishni o‘z ichiga oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022 yildagi PF-60-son” 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”
2. Acharya, A. (2014). *The End of the Asian Century: War, Stagnation, and the Risks to the World's Most Dynamic Region*. Yale University Press.
3. Ajakaiye, D., & Jerome, A. (2005). *Regional Integration in Africa: Comparative Analysis and Policy Implications*. African Development Bank.
4. Alesina, A., & Spolaore, E. (2003). *The Size of Nations*. MIT Press.
5. Bagdasaryan Kniaz. Osobennosti razvitiya i funksioni-rovaniya regionalnых integratsionnых ob’edineniy na primere YeAES/ Leibniz-Informationszentrum Wirtschaft, (2021).
6. Balassa B. The Theory of Economic Integration. Routledge, 2011.
7. Balassa, B. (1961). *The Theory of Economic Integration*. Richard D. Irwin, Inc.
8. Baldwin, R. (1995). *A Domino Theory of Regionalism*. NBER Working Paper.
9. Bates, R. H. (2008). *When Things Fell Apart: State Failure in Late-Century Africa*. Cambridge University Press.
10. Bhagwati, J. (1993). *Regionalism and Multilateralism: An Overview*. In *New Dimensions in Regional Integration*. Cambridge University Press.
11. Cheltenham, E. Elgar Pub., 2006.
12. CIA World Fact book 2022
13. Cooperation and Conflict. 1996. Vol. 31. № 2. p. 123-159.
14. De Grauwe, P. (2007). *Economics of Monetary Union*. Oxford University Press.
15. Dunning, J. H. (2000). *Governance Structures in Economic Integration*. Oxford University Press.

16. Dussel Peters, E. (2006). *NAFTA and the Mexican Economy*. Latin American Politics and Society.

17. Ethier, W. J. (1998). *The New Regionalism*. The Economic Journal.

18. Feldstein, M. (1997). *The Political Economy of the European Economic and Monetary Union*. Journal of Economic Perspectives.

19. Frankel, J. A. (1997). *Regional Trading Blocs in the World Economic System*. Institute for International Economics.

20. Garnaut, R. (2011). *The East Asian Renaissance: A Framework for Understanding Economic Development*. Routledge.

21. Gonzalez, M. (2010). *Trade and Development in the Americas: Insights and Policy Recommendations*. Latin American Journal of Economics.

22. Haas, Ernst B., ed. (2004) [1958]. The uniting of Europe: political, social, and economic forces, 1950–1957 (3rd ed.). Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press.

23. Haggard, S. (2012). *The Politics of Economic Integration in Africa*. Oxford University Press.

24. Helpman, E., & Krugman, P. R. (1985). *Market Structure and Foreign Trade: Increasing Returns, Imperfect Competition, and the International Economy*. MIT Press.

25. Hix, S., & Høyland, B. (2011). *The Political System of the European Union*. Palgrave Macmillan.

26. Hufbauer, G. C., & Schott, J. J. (2005). *NAFTA Revisited: Achievements and Challenges*. Institute for International Economics.

27. Jim Sheffi, Andrey Korotayev, Leonid Grinin. Globalization: Yesterday, Today, and Tomorrow. USA. Emergent Publications, 2013.

28. Jovanovic M. The Economics of International Integration.

29. Jovid Ikromi. International Economic Integration: The Educational and Methodological Guide. Dushanbe.: Technological university of Tajikistan, 2022.

30. Kahraman, S. (2009). *Economic Integration and Political Relations in the Post-Soviet Space*. Routledge.

31. Kawai, M., & Wignaraja, G. (2009). *Asian Regionalism: A Critical Perspective*. Palgrave Macmillan.

32. Kenen, P. B. (1969). *The Theory of Optimum Currency Areas: An Eclectic View*. In *Monetary Problems of the International Economy*. University of Chicago Press.

33. Krugman, P. (1991). *Increasing Returns and Economic Geography*. Journal of Political Economy.

34. Krugman, P., Obstfeld, M., & Melitz, M. (2018). *International Economics: Theory and Policy*. Pearson.

35. Lankina, T., & Getachew, S. (2013). *The Post-Soviet States: An Economic and Political Overview*. Palgrave Macmillan.

36. Loukas Tsoukalis. The New European Economy. The politics and economics of integration. Oxford University Press,1993.

37. Mawowa, S. (2011). *Economic Integration in Africa: The Case of the Economic Community of West African States (ECOWAS)*. African Development Review.

38. McCormick, J. (2011). *Understanding the European Union: A Concise Introduction*. Palgrave Macmillan.

39. McLaren, J. (2002). *Globalization and Vertical Structure*. American Economic Review.

40. Mendelsohn, M. (2007). *Regional Integration in the Americas*. In *Globalization and the Americas*. University of North Carolina Press.

41. Molle W. The Economics of European Integration: Theory, Practice, Policy. Aldershot, Ashgate, 2006.

42. Mundell, R. A. (1961). *A Theory of Optimum Currency Areas*. American Economic Review.

43. Mundell, R. A. (1961). *The Theory of Optimum Currency Areas*. American Economic Review.

44. NAFTA, 20 Years Later: Do the Benefits Outweigh the Costs? Feb 19, 2014. A business journal from the Wharton School of the University of Pennsylvania.

45. Niemann A., Schmitter P. Neofunctionalism. European Integration Theory. Ed. by Wiener A., Diez T. Oxford, Oxford University Press, 2004.

46. №8, 2010.

47. Palgrave Macmillan, 2005.

48. Panagariya, A. (2000). *Preferential Trade Liberalization: The Traditional Theory and New Developments*. Journal of Economic Literature.

49. Pelkmans J. European Integration. Methods and Economic Analysis. Harlow, Pearson Education, 2006.

50. Pereira, C. (2010). *The Evolution of the Commonwealth of Independent States*. Cambridge University Press.

51. Pinder, J., & Usherwood, S. (2007). *The European Union: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.

52. Ravenhill, J. (2015). *Asia and the Pacific: Regional Integration and Cooperation*. Routledge.

53. Rodrik, D. (1997). *Has Globalization Gone Too Far?*. Institute for International Economics.

54. Rutland, P. (2006). *Russia's 'Managed Democracy' and Its Impact on Economic Integration*. Europe-Asia Studies.

55. Sakwa, R. (2011). *The Crisis of Russian Democracy: The Dual State, Factionalism and the Medvedev Succession*. Routledge.

56. Severino, R. C. (2009). *The ASEAN Economic Community: A New Era of Regional Integration*. Institute of Southeast Asian Studies.

57. Sicherman, C. (2009). *The Future of Economic Integration in Africa*. Cambridge University Press.

58. Simon Hix. The Political System of the European Union.

59. Smith, M. (2005). *The United States and the Americas: Trade and Economic Integration*. Palgrave Macmillan.

60. Tinbergen, J. On the Theory of Economic Integration. Les Cahiers de Bruges (Bruges Quarterly), 1952.

61. Villareal, M. Angeles, Fergusson, I. F. NAFTA

Renegotiation and Modernization/ https://ecommons.cornell.edu/items/07210efd-0980-4f13-9e90-9061427e331e

62. Viner, J. (1950). *The Customs Union Issue*. Carnegie Endowment for International Peace.

63. Weber, A. (2011). *The European Union: A Political Economy*. Routledge.

64. Wonnacott, R. J., & Lutz, M. A. (1989). *The Role of Customs Unions in the Theory of Economic Integration*. The Economic Journal.

65. Wyplosz, C. (2016). *The Economics of European Integration*. Routledge.

66. Yoshinobu Yamamoto. Globalism, Regionalism and Nationalism: Asia in Search of Its Role in the 21st Century. Wiley-Blackwell Publishers. 2000.

67. А.М.Прохоров. –М.: Совецкая энциклопедия, 1991. Т.2.

68. Алимов А.М. “Глобаллашув ва минтақавий иқтисодий интеграция жараёнлари. - Т.: Тошкент Давлат Шарқшунослик институти нашриёти, 2016.

69. Багдасарян К. М. Анализ модели экономической интеграции / Журнал экономической теории. 2019. -Т. 16. № 3.

70. Байков А.А. "Интеграционные маршруты" Западно-Централной Европы и Восточной Азии/ Международные процессы. – 2007. – Том 5, №3 (15). – стр. 4-17.

71. Байков А.А. Идеологический компонент в эволюции Евросоюза. – Полис. Политические исследования. № 1. 2013.

72. Болшое евразийское партнёрство: прошлое, настоящее, будущее: избранные труды X Евразийского научного форума: коллективная монография. Том первый.-СПб.: Университет при МПА ЕевразЕС, 2018. (Серия “Евро-Азиацкие исследования”).

73. Болшой энциклопедический словарь. В 2-х т. / Гл.ред.

74. Булатов А.С. Мировая экономика: учебник. М.: “Экономист”, 2005.

75. Буторина О.В. Европейская интеграция: учебник. М.:Деловая литература, 2011.

76. В. Азова. – Москва: АСТ, 2022-стр. 60–66.

77. Вахабов А.В., Таджибаева Д.А., Хажибакиев Ш.Х. Жаҳон иқтисодиёти ва халқаро иқтисодий муносабатлар. - Т.: Бактрия пресс, 2015.

78. Волков С. Н., Константинова О. В. Африканская континентальная интеграция – новый шаг на пути к многополярному миру // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Международные отношения. 2023. Т. 23, № 1. стр. 157–167.

79. Герман Р. Э., Бесленеев М. С. Глобалные проблемы современности: курс лекций/ Карачаевск: Карачаево-Черкесский гос. ун-т им. У. Д. Алиэва, 2016.

80. Григорев Г.С. Институционалные концепсии функционализма и неофункционализма как основа процессов международной интеграции/ Европейский вектор экономичного розвития. № 2 (13), 2012.

81. Жуков №е.Ф. Международные экономические отношения.

82. Икромов Д.З. Международная экономическая интеграция.

83. Isaev Q. Xalqaro iqtisodiyot. -T.:Ma’naviyat, 2021.

84. Ismailova N.S., Shagazatov U.U. Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar. Darslik. –T.: IQTISODIYOT, 2019.

85. Калиш Я.В. Теория и практика интеграции стран Западной Европы: актуальные проблемы/ Гуманитарные науки. Вестник Финансового университета, №4 (24), 2016.

86. Kashirina T. V. Amerikano-meksikanskie otnosheniya: ot NAFTA k NAFTA 2:0.//Gumanitarnыe i yuridicheskie issledo- vaniya. 2021. №4. str. 55–60. DOI:10.37493/2409-1030.2021.4.6.

87. Киреев А. П. Вехи экономической мысли: Т.6. Международная экономика. Высшая школа экономики, Институт

“Экономическая школа”. – М.: ТЕИС, 2006.

88. Комкова Е.Г. Перспективы НАФТА //США, Канада: экономика, политика, культура. 2018. № 2. стр. 5–19.

89. Кондратева Н. Б. Европейская модель интеграции рынков. Становление и перспектива: монография. Федеральное государственное бюджетное учреждение науки Институт Европы Российской академии наук. – М. : РАН, 2020.

90. Кондратьева, Н.С. Единный рынок ЕС: теория и практика / Мировая экономика и международные отношения. 2014. №3. - стр.74-87.

91. Костюнина Г.М. Интеграционная модель АСЕАН+1: основные положения соглашений и влияние на внешнеэкономические связи // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Международные отношения. 2017. Т. 17. № 3. стр. 441-457.

92. Костюнина Г.М. Карибское Сообщество: эволюция интеграционных тенденций/ Российский внешнеэкономический вестник,

93. Лагутина М. Л. Мир регионов в мировой политической системе XXИ века. СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского Политехнического университета, 2016.

94. Лёвина Н.П. Лиссабонский договор-новый основополагающий документ Европейского Союза/Вестник РУДН, серия Юридические науки, № 3, 2010.

95. Либман А.М. Модели экономической интеграции: мировой и поссовецкий опыт.– М., 2009.

96. Маныкина А.С. Интеграционные процессы в современном мире. –М.: Макс-Пресс, 2005.

97. Мелянсев В.А. Современная глобализация и воздействие на экономически продвинутые и развивающиеся страны/Вестник Московского университета. Востоковедение. 2018. № 1. стр.98–119. 73.Катзенстеин П. Ж. Регионалисм ин Компаративе Перспективе //

98. Миско О.Н. Международная экономическая интеграция. – СПб: Университет ИТМО, 2015.

99. Назарова Г.Ғ., Ахмедов И.А., Хамидов О.Б., Иминов З.М. Халқаро иқтисодий ташкилотлар. -Т.: ТДИУ, 2011.

100.Найман В.Д. Характер интеграционных процессов в ЕС и АСЕАН: сопоставителный анализ. Вестник РГГУ. Серия “Политология. История. Международные отношения.”. 2016;(3):71-82.

101.Низомов А.Б., Намозова Н.Дж., Амонов У.Н. Микро-иқтисодиёт. –Т.: Абу Али ибн Сино номидаги тиббиёт нашриёти, 2000.

102.Рожкова, Л. В. Международная интеграция и международные организации: учеб.-метод. пособие. Пенза: Изд-во ПГУ, 2015.

103.Румянсев В.П. Идеология панарабизма и ближновосточная политика США и Великобритании в 1950-е гг. Издателства Томского университета, 2008.

104.Семак Е.А. Международная экономическая интеграция: Учебное пособие. Мн.: БГУ, 2012.

105.Семенов К.А. Международные экономические отношения: Курс лекций. –М.: Гардарики, 2000.

106.Стрежнева М.В. Европейский союз в глобалном экономическом управлении. -М.: ИМЕМО РАН, 2017.

107.Стрежнева М.В. Теории Европейской интеграции/ Вестн. Моск. ун-та. Сер. 25. Международные отношения и мировая политика. № 1, 2009.

108.ФедоровскийА. Эволюсия АТЕС и перспективы регионалных интеграционных процессов/МЕиМО №1, 2012.

109.Фролова Е. Д. Мировая экономика и международные экономические отношения: современное состояние, проблемы и основные тенденции развития: учебное пособие. Екатеринбург: УрФУ, 2016.

110.Халанский И.В. Интеграция централной Азии в контексте

глобализации. – Бишкек: Изд-во КРСУ, 2014.

111.Хейфес В.Л. Международная интеграция: учеб. пособие.

112.Сыкунов Г.А. Содружество независимых государств у исторической черты// Известия Иркуцкого государственного университета. №11. 2015.

113.Шакурова Н.Е. Расширение Европейского Союза на восток в контексте эволюсии политической системы единой Европы/ Гражданин. Выборы. Власт. № 3(17), 2020.

114.Шемятенков В.Г. Европейская интеграция. Учебное пособие. –М.: Международные отношения, 2003.

115.Шерязданова К.Г. Современные интеграционные процессы: учеб. пос. Казахстан. Алматы: “Қазақ университети”, 2016.

116.Шифф М., Уинтерс А. Регионалная интеграция и развитие

117.Шишков Ю.В. Интеграционные процессы на пороге XXI века.–М.: НПШ “Тысячелетие”, 2001.

118.Шишков Ю.В. Интеграция-процесс прежде всего экономический// Наука и жизнm. №2, 1998.

119.Шреплер Х.А. Международные экономические организации. Справочник. М.: “Международные отношения”, 1999.

120.Ентин Л.М. Право Европейского Союза. Новый этап эволюции: 2009–2017 годы. – М.: Изд-во “Аксиом”, 2009

121.Ю. Борко “Европейский союз: углубление и расширение интеграции” -М.: “МЕиМО”, №8, 2000.

122.Юнусов Ҳ.М. Европа иттифоқи ҳуқуқи (Европа Иттифоқи ва ҳамжамиятлари ҳуқуқи): Дарслик. – Тошкент: “Янги аср авлоди”, 2007.

MUNDARIJA

KIRISH **3**
I BOB. IQTISODIY INTEGRATSIYANI TADQIQ QILISHNING NAZARIY ASOSLARI **6**
1.1. Integratsiya maqsadlari va tamoyillari. Integratsiya globallashuvning ajralmas qismi sifatida 6
1.2.Iqtisodiy integratsiya mohiyati va unga ta'sir etuvchi omillar 10
1.3.Iqtisodiy integratsiya shakllanishining shart-sharoitlari va uning bosqichlari 13
1.4. Iqtisodiy integratsiyaning milliy iqtisodiyotlarga ta'siri 19
1.5. Jahon iqtisodiyotidagi asosiy integratsion guruhlar 20
Nazorat uchun savollar 24
II BOB. HALQARO IQTISODIY INTEGRATSIYANING MOHIYATI **26**
2.1. Xalqaro iqtisodiy integratsiyaning mohiyati 26
2.2.Xalqaro iqtisodiy integratsiyaning asosiy shakllari va darajasi 38
2.3. Xalqaro iqtisodiy integratsiyaning samaradorlik ko'rsatkichlari 45
Nazorat uchun savollar 47
III BOB. UYUSHMALARGA DAVLATLARNI A'ZO BO'LISHINING NATIJALARINI IQTISODIY TAHLILI. **49**
3.1.Bojxona uyushmalari effektlar nazariyasi 49
3.2.Savdo iqtisodiy guruhlariga davlatlar qo'shilishning dinamik samarasi 57
3.3.Integratsion jarayonlarning iqtisodiy o'sishga ta'siri 60
Nazorat uchun savollar 65
IV-BOB. PUL-VALYUTA INTEGRATSIYASINING IQTISODIY ASOSLARI 67
4.1. Xalqaro valyuta tizimining mohiyati va tarkibi 67
4.2. Xalqaro valyuta tizimining rivojlanish bosqichlari 69
4. 3. Xalqaro rezerv valyuta birliklari 72
4.4.Yevropa valyuta tizimi 75
4.5. Xalqaro valyuta va moliya-kredit bozorlari 80
Nazorat uchun savollar 84
V BOB. YEVROPA ITTIFOQI INTEGRATSIYASINING XUSUSIYATLARI VA UNI TARTIBGA SOLISH MEXANIZMI. **86**
5.1. Evropa Ittifoqi integratsiyasining asosiy xususiyatlari. 86
5.2. G'arbiy Yevropa integratsiyasining bosqichlari 90

5.3. Yevropa Ittifoqining savdo siyosati xususiyatlari va uni tartibga solish mexanizmi haqida fikrlar bayon etiladi. 96
Nazorat uchun savollar 102
VI BOB: AMERIKA KONTINENTLARIDAGI IQTISODIY INTEGRATSIYA 103
6.1. Shimoliy Amerika integratsiyasining shartlari va xususiyatlari... 103
6.2. NAFTA kelishuvining asosiy qoidalari 114
6.3. NAFTAning ijobiy va salbiy oqibatlari tushunchalar..... 121
Nazorat uchun savollar. 124
VII BOB OSIYO-TINCH OKEANI MINTAQASIDAGI INTEGRATSION JARAYONLAR ASEAN VA ATES. 126
7.1. Rivojlanayotgan davlatlarda integratsion jarayonlarning umumiy xususiyatlari. 126
7.2. ASEAN va ATES tavsifi 137
Nazorat uchun savollar 141
VIII BOB: AFRIKA KONTINENTLARIDAGI IQTISODIY INTEGRATSION JARAYONLAR 143
8.1. Afrikadagi iqtisodiy integratsiya: g‘arbiy Afrika, sharqiy va janubiy Afrika, markaziy Afrika..... 143
8.2. Markaziy Afrika mamlakatlari o‘rtasidagi valyuta-iqtisodiy hamkorlik masalalari 149
Nazorat uchun savollar 152
IX BOB. POSTSOVET HUDUDIDAGI INTEGRATSION JARAYONLAR 154
9.1. Postsovet hududidagi integratsion jarayonlar 154
9.2. O‘tish iqtisodiyoti sharoitida MDH doirasidagi integratsion munosabatlar muammolari va istiqbollari 159
Nazorat uchun savollar. 163
GLOSSARIY 164
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR 176

Z.S. ARTIKOV

IQTISODIY INTEGRATSIYA

O‘QUV QO‘LLANMA

Muharrir: Z.N. Bobodustov
Musahhih: M.O. Mardiyeva
Texnik muharrir: N. Ergashev

O‘quv qo‘llanma institut Kengashining 2024-yil 27-sentabrdagi 2-sonli majlisda muhokama qilingan va nashrga tavsiya etilgan. (Ro‘xatga olish raqami 187-27/09).

“STAP-SEL” MChJ nashriyoti, Samarqand - 2025

ISBN: 978-9910-587-16-0

Tasdiqnoma № 033337 (27.07.2022)
Nashrga ruxsat etildi: 28.08. 2025 y.
© “STAP-SEL” MChJ nashriyoti, Samarqand 2025 y.

6499

2025 yilda chop etildi.
Qog‘oz bichimi A5, 60x84 1/16, Ofset qog‘ozi.
“Times New Roman” garniturasi.
Nashr bosma tabog`i 11.75
Buyurtma № 0127A/25. Adadi 50 nusxa

Samarqand iqtisodiyot va servis institutining matbaa bo`limida chop etildi.
LICENSE № 025316.
REESTR № X-119112.
Manzil: Samarqand shahar, Shoxrux ko`chasi 60-uy.

ISBN: 978-9910-587-16-0

